

NYOLCADIK SZAKASZ.

A NEMZET ÉS A DINASZTIA KIBÉKÜLÉSE. AZ ÚJKORI ÁLLAMINTÉZMÉNYEK.

III. Károly kora. 1711—1740.

1. Az ország új berendezése, a kormány reformjai. A törvényhozás új alakja. Kancellária. Helytartótanács. Kamara. Curia. Társadalmi átalakulás. Vallási viszonyok.

Az országnak
szüksége van
reformokra.

A Rákóczi-kor lezajlásával a magyar állam életének új kora kezdődik. 200 évig tartott belső küzdelmek után a dinasztia és a nemzet érdekei annyira-mennyire egyensúlyozták egymást. A belső béke helyreálltával pedig új feladat várt megoldásra. Kormány és rendek egyaránt érezték a nemzet tovafejlésztésének szükségességét a század szellemében és a többi modern államok példájára. A főbb reformok az adóra, katonaságra, igazságszolgáltatásra és közigazgatásra vonatkoztak.

Insurrectio.

Az egyfelől lenézett, másfelől pedig gyanakvó szemmel kísért *nemesi insurrectio* helyett, melyet csak meghatározott esetben lehetett egybehívni, és mely csak a király személyes vezérlete alatt szokott táborba gyűlni, az ország határain túl pedig nem hadakozott és a nyugateurópai államok, első sorban Franciaország állandó hadseregével semmikép sem bírta kiállani a versenyt, *a kormány «magyarokból és idegenekből» állandó hadat kívánt felállítani.* Az állandó katonaságot, melyet elvben már az VIII : 1715 t.-c. elfogadott, csak az 1722/23. országgyűlés állapította meg részletesen. Azonban az állandó katonaságnak létszámát, a hadsereg eltartására szükséges költséget, a szolgálati idő tartamát, és a sorozás módozatait illetőleg ez az országgyűlés sem gondoskodott, még pedig azért nem, hogy a következő országgyűléseknek szabad kezük legyen. Magát az ujoncmegajánlás jogát azonban a rendek maguknak tarták fen. — Az új állandó hadsereg nem volt az a nemzeti hadsereg, amelyről az 1593. évi rendek és Zrínyi Miklós álmodoztak; hiszen a magyar csapatok nem is alkottak külön hadtestet és a rendek ismételt tiltakozása dacára a bécsi hadi tanács és a császári udvari kamara befolyása alá jutottak. A magyar ujoncokból csak gyalogos és lovas csapatokat alkottak; tüzérség hiányzott.

Állandó katonaság. 1715. és 1722—23.

Csak a hazafias főurak (mint például Károlyi Sándor

által) saját költségükön felállított magyar lovas és gyalog ezredeknél, akiknek tisztjeit maga az ezredtulajdonos nevezte ki, maradt az egyenruha, a zászló, a vezényleti és a szolgálati nyelv a magyar. A többi magyar ezredre a hadi tanács nemsokára német egyenruhát szabott, élükre idegen ajkú tiszteket állított és birodalmi jelvényekkel látta el a zászlókat. Magát a német vezényleti szót 1747 és 1760 között hozták be a magyar ezredeknél.

A *hadkiegészítés módja* gyanánt a kormány a toborzást választotta, mely mindinkább erőszakos fogdosássá és embervadászattá fajult; akit «kötéssel» fogtak, az ki nem szabadult holtáig. Csakis a póroknak kellett szolgálniok, s ilyformán a jobbágy osztály ezentúl még egy súlyos teherrel többet volt kénytelen viselni.

Az állandó katonasággal együtt az 1715. pozsonyi ren-^{Állandó hadi}dek az új, *állandó hadi adót*, a kontribuciót is megszavazták ^{adó. 1715.} (VIII: 1715.). Az országgyűlés azonban azt is határozta, hogy a rendek beleegyezése nélkül adót kivetni avagy behajtani nem szabad, magát a hadsereg fentartására szükséges adót pedig mindegyik országgyűlés csak a következőig ajánlotta meg. Ilyen formán a hadi adó megszavazása ezentúl is az országgyűlés egyik sarkalatos joga és újabb alku tárgya maradt.

Az állandó adót a városoknak és a pórosztálynak kellett ^{Kik fizetik?} megfizetniök. Mivel a polgárság létszáma akkoriban csak 12%-át tette az összes lakosságnak, a hadi adó jóformán csupán a pórnépre (*misera plebs contribuens*) nehezedett. Óriási terhet jelentett még a katonaság beszállásolása is. A szegény pór búsult is eleget ez újabb igazságtalanságon, amint azt szomorú népdalai mutatják. A katonatartás terhének, vagyis a «porciók»-nak méltányos felosztását egy, az ország négy kerületéből választott 40 tagú bizottság végezte, de mert a főnemesség, és sokhelyt a nemesség is a porták összeírását meg nem engedte, maga az *adó-alap* összeírása részrehajlóan és igazságtalanul történt és épen oly igazságtalan volt a katonai biztosok által kiszámított adóketési kulcs is.

Az 1712—15. országgyűlés felosztása óta az ország-^{A főkörmény-}gyűlések jelentősége folyton kisebbedett, míg az újonnan ^{székek szerve-}alkotott vagy átalakított főbb *kormányiszékek* befolyása egyre ^{zése és fontos-}növekedett. E kormánytestületek ugyanis egyedül a királytól függtek, az országgyűlésnek pedig felelősök nem voltak. — E kormánytestületekre azért volt főképen szükség, mert az országon kívül székelő király oldalán nem volt semmi hatóság avagy méltóság, mely által írásba foglalt rendeleteit és akaratát az országgal és a rendekkel tudathatta volna. Ezen új kormányhatóságok által gyakorolja hatalmát a korona a törvények végrehajtását illetőleg, általuk kormányozza az országot. Ezek örökölték a régi személyi méltóságok (a nádor,

országbíró, kincstárnok) és a megszűnt kir. tanács munkakörét. A nádori méltóság ugyan megmaradt, de hatalmát megnyírbálták. A nádor ezentúl csak főtisztviselő, a helytartó-tanács és a hétszemélyes tábla elnöke csupán.

1. M. k. udv.
kancellária.
1722—23.

1. *A magyar királyi udvari kancellária.* Ennek eredete a már az első Árpád-házi királyok által létesített, III. Béla király által átalakított kancelláriában keresendő, melyet az 1722—1723-diki gyűlés most újjászervezett. A kancellária a nádor közvetítő feladatának az örököse; közvetít király és nemzet közt, és mintegy összekötő kapocs Bécs meg a nemzet között. *Általa kormányozza tulajdonképen a király az országot; a kancellária által terjeszti a törvényjavaslatokat a rendek elé és általa fogadja a rendek felterjesztéseit; a kancellária kezén mennek keresztül a kegyelmi és személyes ügyek, az adományozások, nemesi levelek stb. A király általa gyakorolja tehát felségjogait, mint a törvényhozás, mint a bíraskodás terén, miért is a kancelláriának mindig a király oldala mellett kellett lennie, rendszeren Bécsben, országgyűlés idején pedig Pozsonyban. Tisztára «királyi», a rendektől nem függő kormánytestület, mely a törvény betűjének ellenére nem volt független, hanem igen is alája volt rendelve az udvari befolyásoknak. — Élén kezdetben egy világi vagy papi, később pedig világi kancellár állott. Mellette 1 vagy 2 alkancellár és 12 udvari tanácsos működött, csupa fő- vagy köznemes.*

Erdélyi udv.
kancellária.

Hasonló szervezete és hatásköre volt az erdélyi udvari kancelláriának.

2. M. k. hely-
tartótanács.
1722—23.

2. *A magyar kir. helytartótanács* voltaképen a mohácsi vész előtt fennállott királyi tanácsnak a kifolyása, melyet már I. Ferdinánd alakított át helytartói tanácsná. Az 1722/23. törvények értelmében általa gyakorolja a király a végrehajtó hatalmat. A helytartótanács, mely e szerint nem tanács, hanem végrehajtó hatóság, a koronától függött, kinek közvetlenül alá is volt rendelve és a kit (az udvari kancellária útján) indítványok alakjában informált, melyekre a király leiratban vagy rendeletileg válaszolt. Elnöke a kir. helytartó (ha van: a nádor); oldalán állott 22 tanácsos, a főpapi, főúri és nemesi rendből. Hatásköre felölelte az összes közigazgatást. (az állandó hadi adó és katonaság kivételével, melyek dolgában a bécsi hatóságok döntöttek). — *A helytartótanács feladata a törvények végrehajtására felügyelni, úgy a városokban, mint a várakokban.*

Szervi hiányai.

Noha a tanács tagjainak esküvel kellett fogadniok az ország törvényeinek megtartását: a helytartótanács még sem felelt meg a beléje helyezett várakozásoknak. Egyrészt, mert közvetlenül a király akaratának volt alávetve, aki a tanács tagjait kinevezte és fizette, míg az országgyűléssel semmiféle érintkezésben nem állottak; másrészt, mert a magyar tanácsosok-

bán fölötte csekély volt a jellemszilárdság. — Más hiba is rejlett szervezetében. A helytartótanács rendeleteinek végrehajtását a vármegyékre és a városokra volt kénytelen bízni, melyek a törvénybe ütköző rendeletek végrehajtását gyakran megtagadták. — A helytartótanács székhelye Pozsony volt, utóbb Buda. Népszerűséggel soha sem dicsekedett és tekintélye is ingadozott.

Erdélyben hasonló jogkörrel állott fenn a *főkormány-szék*, *gubernium regium*, melynek élén a kormányzó, gubernator, állott. (249. l.) Erdélyi gubernium.

3. Az először 1531-ben említett és az 1608-iki törvények értelmében újonnan szervezett *magyar kir. pénzügyi kamara* 12 tagból állott. Ez volt a *legfőbb pénzügyi hatóság*. Kezelte nevezetesen a kincstári javakat, a só- és bánya-jövedéket és a harmincadot. Csakis a hadiadó volt kivéve hatásköre alól, (ez az országgyűlésnek volt fentartva). Mivel a kamarát a törvény ellenére a bécsi udvari kamara befolyásolta, melynek rendeleteit úgyszólván csak expedálta és mert 12 tagja között 6 német volt, ez a legrégebb *közös* hatóság egyúttal a legnépszerűtlenebb intézmény valamennyi között. — A kamra is egyedül a királynak volt alárendelve. Eleintén Pozsonyban, 1784 óta Budán működött. 3. M. k. pénzügyi kamara.

4. Az 1722/23-iki rendek az ország főbb törvényszékeinek egymáshoz való viszonyát és működési körét is szabályozták. Mint legfelsőbb törvényszék a *magyar kir. curia* szervezetett, mely voltaképen két *felső bírósági testületet foglalt magában*: a) a *hétszemélyes táblát* (*Tabula septemviralis*) és b) a *királyi táblát*, mindegyik külön elnökkel és külön bírói testülettel. — A *hétszemélyes tábla* a legfontosabb törvényszék, a legfelsőbb felebbezési forum. Elnöke a nádor, esetleg az országbíró, a kinevezett bírák száma 21. Amennyiben a curia Pesten, az ország szívében működött, népszerűbb is volt ama testületeknél. a) 7 személyes tábla.

A *kir. tábla* 1723 óta a másodfokú bíróság, felebbviteli törvényszék. Elnöke a kir. személynök, *personalis praesentiae regis*, ki a rendek alsó táblájának elnöke is. A királyi tábla szintén az ország középpontjából lát törvényt és egyúttal a *nemességnek főtörvényszéke*. b) Kir. tábla.

Alatta van mint elsőfokú felebbezési törvényszék a *négy kerületi tábla* (Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes, Debrecen). — Zágrábban külön báni tábla működött.

A vármegyékben az alispán és a szolgabírák gyakorolják a bírói hatalmat; a sz. kir. városoknak pedig megvolt a saját törvényszékük. Törvénykezés a vármegyékben és városokban.

Az akkori igazságszolgáltatás labirintusában nem esett az ügyvédeknek nehezére valamely pert a végtelenségig elnyújtani, kivált nemes ember pörét, amihez különben a me-

gyei törvényszékben ülő, a Corpus Jurisban jártas megyei köznemesek, máskép a «táblabírák» értettek legjobban. De mindamellet nem gúny illeti a táblabíróvilágot, hanem elismerés, mert a rendi jogok megvédésével a megyegyűléseken nemzeti hivatást teljesítettek.

Úriszék.

A jobbágyok nyomorúságos helyzete.

A földhöz ragadt («glebæ adstrictus») pórnak perét az *úriszék* tárgyalta, vagyis maga a földesúr, a járásbeli szolgabíró és esküdt, továbbá a pór védelmével megbízott megyei ügyész. Az uraság kezében volt, sajnos, a fenyegető hatalom, sőt néhol a pallosjog is (ius gladii). Részrehajlatlan ítéletre jobbágyféle ember ily viszonyok között nem igen számíthatott. A kormány egynéhányszor akarta a földesúr és a jobbágy közötti viszonyt szabályozni, de a rendek ezt nem tűrték, azt mondván, hogy ez teljesen magánjogi intézmény. A pórok helyzete tehát egyformán szánandó maradt. Sok jobbágy el is szökött az urától és az Alföld gyarmatosítása alkalmával ott keresett menedékhelyet; de a rendek és kormány szigorúan eltiltották őket a költözködéstől. A nagy adó, a katonasállítás, a beszállásolás, tized, kilenced, robot meg az elnyomatás idővel akkora elégtelenséget szült, hogy 1735. Pero alatt az Alföldön és egy horvát jobbágy alatt Szlavóniában felkelésre került, melyet azonban véresen elnyomtak.

A kir. hatalom erősödése a korszellem kifolyása.

Ezek a reformok, amennyiben azokat maga a kormány és a rendek engedelmes többsége létesítette, a *királyi hatalom emelését* eredményezték. Megfelelnek az akkortájt egész Európában megizmosodott fejedelmi erő és hatalom szellemének és az «Isten kegyelméből való királyság» eszméjének, mely maga mellett nem igen tűrt más akaratot. — Az alkotmányt csak külső formának használták, melynek keretében a királyi hatalom érvényesült.

A király hatalma, a *régi felségjogoktól eltekintve*, 1711. óta egyre növekedett. A király magyarazza ezentúl a határozatlan értelmű törvényt; őt tekintik a jog kútfejének: a curia az ő nevében hozza az ítéleteket; csak a király adhat nemességet és kegyelmet, amelyre a sok birtokától megfosztott, megtérő kuruc nemes nagyon is rászorult; a király nevezi ki a főpapokat és főtisztviselőket. Egyedüli ura a katonaságnak, szintúgy az új gyarmatosoknak. Mind ezekhez az országgyűlésnek semmi köze, épen úgy, mint a só árához, a harmincadhoz, a koronai a kincstári birtokokhoz és a zsidók által fizetett türelmi taxához. A király hatalma kiterjed épen úgy a katolikus egyházra, mint a protestánsokra, kiknek ezentúl pátronusok, kegyuruk. Vitás felekezeti kérdésekben a királyt illeti a döntő szó.

A királyi hatalom főtámaszai.

A király föltétlenül számíthatott az új kormánytestületek tagjaira, a kormány embereire, a főpapságra és a főnemes-

ségre, szóval a mérvadó körökre. A főnemesség 1711 után teljesen szakított multjával és hallani sem akart többé a szabadságért lelkesülő őseiről. Most maguk a nemesek rombolták le ősi sziklavárait és Bécsben, Pozsonyban, Sopronban meg a határszéli városok környékén emeltek maguknak új, modern kastélyokat, Le Nôtre-féle parkok közepette, hogy közel lehessenek az udvarhoz és versenyezhessenek annak kegyéért, mely őket gratiálékban részesíté. *Sok idegen nemes* (Szavójai Jenő, Salm, Herberstein, Althan) a rendektől magyar nemességet meg az elkobzott kurucbirtokokból terjedelmes uradalmakat kapott sok jobbaggyal; ezek az indigenák aztán épen oly rendíthetetlen hűséggel támogatták a királyt, mint az új, megnemesített polgárok (Harruckern, I. a 280. l.). Maga az utolsó felkelés folytán kimerült ország teljesen passzív viselte magát és legcsekélyebb jelét sem adta ellentálló képességének.

Míg a király hatalma és tekintélye egyre növekedett, az Országgyűlés országgyűlés politikai jelentősége folyton alább szállott; befolyását az ország kormányzatára elvesztette: kérvényező, panaszkodó testületté vált, melynek nem volt egyéb fegyvere, mint az adó- és ujoncmegtagadással való fenyegetődzés, amelyeket azonban beváltani soha sem mert.

A szatmári békét követő átalakulás idején a *katholicismus* fontossága is nagyobbodott. A *katholicizmus*, az udvarnak és az udvari nemességnek vallása, az *állam hivatalos vallásának rangjára emelkedett*. I. Lipót diadala esetében szűz Mária-nak ajánlotta volt fel az országot, melyet ezóta «Regnum Marianum»-nak nevezték és ennek megfelelően egységes hitű, katolikus országgá akarták átalakítani. Az 1723: II. 7. törvényeikk kimondotta, hogy csakis katolikus hitű király viselheti a szent koronát. A rendek katolikus többsége azt kezdte hirdetni, hogy csakis katolikus ember lehet igazán hű alattvaló és jó hazafi. Hivatalos iratokban is hűtleneknek kezdték nevezni a protestánsokat és a jezsuiták kezében levő censura nem látott ebben igazságtalanságot. Az udvar és a dúsgazdag főpapság adakozásai által nagyban szaporodott a katolikus templomok és iskolák száma, a nevelésügy terén pedig az 1666-ban Lengyelországból átszár-mazott *pianista-rend* lépett előtérbe. — Az új telepítvényesek megtérítése által szintén növekedett a katolikus vallás erőben és hívekben.

III. Károly, élvén a rendektől reá ruházott hatalmával, külön páten-sben («Carolina Resolutio») szabályozta a protestánsok ügyeit (1731). E rendelet szerint protestánsok és kálvinisták csakis az 1681: XXVI. t.-cikkben említett helyeken gyakorolhatják nyilvánosan vallásukat, másutt csak magán szögyakorlatként. A protestánsokat, más szóval, nem ismerték el egyenranguaknak a katolikusokkal, hanem csak *megettűrt*

Országgyűlés.

Vallási viszonyok.
A *katholicizmus* államvallás rangjára emelkedik.

Terjedése.

Páten-s
1731.

felekezetnek, melynek nem engedték meg a térítést; katolikus egyáltalában nem térhetett át prot. hitre. A protestáns lelkészt alárendelték a katolikus plébánosnak, kinek a protestáns hívek is kötelesek megfizetni a stólat; a protestánsok is tartoztak megülni a katolikus ünnepeket; panaszló fórumként nem többé az országgyűlés, hanem külön királyi biztos szerepelt. Közösen nem folyamodhattak többé az országgyűléshez. Még a polgári jogegyenlőségből is kizárták őket, amennyiben a hivatalok elnyerése oly esküforma letételéhez volt kötve, melyet protestáns ember hiténél fogva le nem tehetett. (V. ö. az angolok Test actá-ját). Az 1728/29. országgyűlésen történt, hogy a katolikus többség a vallás kérdését tárgyaló bizottságban levő két protestáns követet, kik az előirt esküt le nem teheték, a portás által a teremből kivezetette és pénzbírságra ítélte. Helyhez lévén kötve a protestáns hitfelekezet, nem is igen terjedhetett, a kath. földesúr pedig elűzhette birtokából protestáns jobbágyait. Számos helyen elvették a protestánsok templomait és iskoláit, ha nyílt üldözésre nem is került a dolog.

Hogy magyarázható meg a nemzet és az alkotmány fennmaradása?

A megyei nemesség érdemei.

Felmerül immár a kérdés, hogy tudta magát a nemzet önmagát és alkotmányát, nemkülönbén a protestantizmus saját magát fentartani? Részben a szentesített törvény, részben a nádori méltóság — bár — megesonkitott tekintélye, de különösen a *vármegyék* önkormányzata folytán.

Az *alkotmány fennmaradása első sorban a megyei köznemesség érdeme*. Mialatt a főnemesség és hivatalnemesség az udvar árnyékában nyugati műveltséget, modern, de idegen izlést, divatos ruházatot meg szolgalelkű magatartást elsajátított és egyúttal hiúság okozta költsége miatt el is adósodott, azalatt a *megyei köznemesség* odahaza maradt ősi kuriáján, kerülte a nagy életpályákat, sőt még a katonai pályát is és e helyett a régi jó idők tradíciójához ragaszkodva, a gazdaságnak és a megyének élt. Ezek a köznemesség a megyei gyűlésnek, a választásoknak, a megyei törvénykezésbe és az úriszék körébe vágó pereknek meg az alkotmány és a nemesi kiváltságok ellenőrzésének szentelték szabad idejüket. Szerény vagyonuk, családi összeköttetésük és értelmiségük egyaránt a szűkebb körű megyei életpályára szorította őket. Ez okból a nemes fiait jogi pályára küldte, honnan azután valamely jelesebb ügyvéd (vagy az országgyűlési diéta idején valamelyik követ) mellé kerültek (*patvaristák*). Maga a vármegye igazi kormányzója nem a befolyás nélküli főispán, hanem a megyei közönség által választott nemes *alispán* volt, ki a szintén választott szolgabírákkal vezette a megyét.

Egyébiránt a megyei életnek is volt *fény- és árnyoldala*.

Volt egy csomó kinövése, mint a megvesztegetés, a pajtáskodás, az atyafiság és komaság eme fattyúhajtásai; továbbá a helyi érdek túlbecsülése, a szűk látókör, a gyanakvó szellem bárminemű újítással szemben. A túltömött jogi pálya egyoldalú, félszeg irányba terelte a serdülő köznemesség szellemi haladását és prókatori szellemet honosított meg tagjaiban. Másrészt azonban ne felejtjük el, hogy az alkotmány és a rendi jogok maradványai fölött a központi hatalomnak jelzett erősödésével szemben első sorban a vármegyék örködték Argus szemekkel és ezzel e szomorú korban nagy nemzeti hivatást teljesítettek. A megyék éberségén tört meg az abszolutizmus újabb kísérlete. Alkotmányba ütköző rendeletet nem hajtottak végre. És míg az országgyűlésen az új rendszer által teremtett hivatal-aristokratia a növekedő királyi hatalmat védelmezi, addig a megyei követek a régi rendszer és a régi kiváltság védelmére kelnek. A szatmári békét követő korszak folyamában tehát a megyék nem csekélyebb érdemeket szereztek, mint azelőtt a török világ napjaiban.

Ami a *protestantismust* illeti, az első sorban ama körülménynek köszönthe fenmaradását, hogy a *megyei köznemességben találta híveit és támaszát*, mely köznemesség mereven ragaszkodott az alkotmányhoz és saját kiváltságaihoz. Másodszorban befolyt sorsára a politikai helyzet is. A magyar királynak, mint német császárnak, tekintettel kellett lennie protestáns szövetségeseire, nevezetesen az angolokra és hollandokra, mely érdekszövetség némi gátat vetett a katolikus áramlatnak.

2. Török háborúk. A passarovici és belgrádi béke. Új telepítések.

III. Károly (folytatólag).

III. Károly, ámbár békés indulatú fejedelem volt, mégis ismételten háborúba elegyedett. Szavóyai Jenő tanácsára Vence szövetségében a győztesen megindult keleti politika folytatására határozta el magát és háborút üzent a töröknek, I. Török háború (1716), melynek folyamában Szavoyai Jenő és Pálffy János 1716—18. együttesen vívták ki a *pétervárad* diadalt. E győzelem gyümölcsésként Temesvárral együtt az úgyn. Bánság is felszabadult és Temesvár. a másfél százados török iga alól, melyből a kormány külön katonai területet formált. 1717-ben Jenő herceg szárazon és vizen fogott *Nándorfehérvár* ostromához, ámde a nagyvezir felmentő hada által körülfárva, maga is két tűz közé szorult. Ha a várórség és a nagyvezir egyszerre megtámadják, könnyen válság érhetne volna; pedig a nagyvezir már készült erre. Hirnökke azonban, Vékony János, egykori kuruc vitéz, a belgrádi pasának szánt levelet Pálffyhoz

vitte és így tudta meg Jenő herceg a támadás napját. Ezt megelőzendő, aug. 15. teljes erővel rohanta meg a nagyvezir táborát és Hunyady János győzelmeire emlékeztető fényes diadalt aratott rajta. Erre Nándorfehérvár megadta magát, sőt a császári csapatok a Balkán félsziget északi tartományait is megszállották. A megrémült *szultán* végre Anglia és Hollandia közbenjárása mellett a *passzarovici békét kötötte*, melyben a Bánságról, Boszniáról (az Unnáig), továbbá Szerbiának és Oláhországnak elvesztett részéről lemondott.

A pozserováci békével végződik egyúttal a *Keleti kérdésnek* az a majdnem 200 esztendőszakasza, melyben Magyarország birtokától függött a Keleten való uralkodás.

1718. Paszarovici béke.

II. Török háború
1736—39.

1736 ban Károly király Anna orosz cárnő szövetségében megújította a háborút, ezúttal azonban saját és népeinek kárára cselekedett. Jenő herceg ekkor már nem élt, Pálffy Jánost az udvar mellőzte; utódaik pedig, — mint Seckendorf, Wallis, Neipperg — oly csúful vezették a sereget, hogy a nagyvezir már Belgrádot is ostromolni kezdte. Raadásul mirigyhalál dühöngött a táborban, a hadsereg eltartására nem volt pénz és az orosz szövetségesek iránt sem volt meg a kellő bizalom. Károly megbizásából tehát (és nem akaratának ellenére, mint mesélik) Neipperg tábornok *békét kötött Belgrádban*, melyben Károly a Bánság kivételével Jenő herceg összes foglalásairól lemondott.

Belgrádi béke
1739.

Egyéb területi változások.
1714.

Az újkor történetéből tudjuk továbbá, hogy mikép szerezte meg Károly 1714. a rastadti békében Nápolyt, Sardiniaát, Milanót és a spanyol Németalföldet. Ezzel a Habsburgok területileg óriási nagy birodalmat nyertek, mely azonban földrajzilag szét volt forgácsolva, történeti tekintetben pedig az egységet nélkülözte. Nápolyról és a Sardiniaért elcsereált Siciliáról Károlynak a szerencsétlen lengyel örökösödési háború folytán 1738. (a bécsi békében) megint le kellett mondania amidőn a kis Pármát és Piacenzát kapta kárpótlásul; veje, Lotharingiai Ferenc István pedig törzsországa helyett ez alkalommal Toszkánát kapta.

1738.

Ipar és kereskedés ápolása.

III. Károly ritka érdeklődéssel ápolta, fejlesztette államainak iparát és kereskedelmét. Fiumét szabad kikötővé tette és Károlyvárossal költséges úttal kötötte össze, tengeri kereskedelmi társulatokat támogatott, Porto-Ré-t emelte stb. Szóba jött a Duna-Tisza közti, valamint a Duna és a Quarnero között létesítendő csatorna terve. Hazánk déli részeinek pedig még mindig gyér lakosságát új telepítvényesekkel szaporította. Egyes földesurak is szereztek e tekintetben érdemeket, mint *Harruckern János*, aki linci pékmesterből saját erejéből a hadsereg élelmezési főbiztosává, báróvá és békési főispánná emelkedett. Ő telepítette le a felföldről jött tótokat Csabára és Szarvasra, honnan egy-egy ág Mezőberénybe és Nyiregy-

házára szakadt. Harruckern minden nemzetiséget külön faluba telepített és vallási tekintetben sem avatkozott a telepítvényesek ügyeibe. — Legtöbbet tett azonban *gr. Mercy* tábornok. Gr. Mercy érdemei. ki mint a Bánság első kormányzója (1717—1733) a kormány megbízásából 15 évi adómentesség és szabad vallásgyakorlat, pénzelőleg és vetőmag ígéretével sok ezer német, magyar, szerb, francia, olasz és spanyol gyarmatost csábított a Bánságba. Mercy e vidéket a mocsarak kiszáritása és új iparágaknak (selyemszövés) meghonosítása által hazánk egyik legmíveltebb vidékévé alakította át. Temesvár is neki köszöni lendületét, mely azonban, a Bánságban szervezett katonai kormánynak megfelelően, német jellegű várossá fejlődött. Az újabb tömeges német betelepítés és a katonai uralom okozta azt is, hogy az Alföld és a Bánság német lakosai (gazdák, iparosok, kereskedők) csak napjainkban kezdenek magyarosodni.

3. Pragmatica Sanctio. Összeköttetés az osztrák tartományokkal. Magyarország részvétele a porosz háborúban.

III. Károly utolsó évei.

Károly császár és királynak spanyol trónjelölt és ellenkirály korában nem volt hőbb óhaja, minthogy a spanyol monarchiát, a német császári koronát, az osztrák örökös tartományokat és Magyarországot kezében egyesítse. Ámde saját szövetségesei, a tengeri hatalmak sem engedhették meg, az európai egyensúly szempontjából, hogy ekkora hatalom egy kézben egyesíttessék és így a *rastatti békében* tényleg csak a német koronát, Ausztriát, a volt spanyol Németalföldet, Nápolyt és Szárdiniát nyerte el, melyeken kívül még a magyar korona országait bírta. Így is területileg igen tekintélyes, de földrajzilag elforgácsolt, történelmi tekintetben nagyon különböző hatalom volt ez, melynek összetákolt, tarkabarka részeit nem fűzte egymáshoz más egység, mint a közös fejedelem személye. Károly meg sem kísérelte komolyan, hogy nagyobb egységet teremtsen országai között. Egyet azonban megkísérelt: egész, oszthatatlan hatalmát egyetlen leányának biztosítani, mely célból *új örökösödési rendet* létesített, melyet *Pragmatica Sanctiónak* szokás nevezni. Ezen örökösödési rend keresztülvitele érdekében egy csomó szerződést Pragmatica Sanctio. kötött a külföldi udvarokkal és saját országainak rendeivel, mely szerződések és törvények együttvéve teszik a Pragmatica Sanctiót.

A Habsburg-ház fejedelmei által megalapított örökösödési rendnek első nyomára már 1621. és 1635-ben akadunk, amidőn II. Ferdinánd az osztrák Habsburg-család összes bir-

Lipót 1703. évi házi törvénye.

tokaít a tőle leszármazó fiági ivadékok körében az elsőszülöttség rendje szerint átszálló hitbizományyá, majorátussá tette.¹ 1703-ban azonban I. Lipót mégis változtatott öse rendelkezésén. Lipót ugyanis attól kezdett tartani, hogy a Habsburgok német ága ki találna halni, (mint ahogy 1700-ban a spanyol ággal történt, melynek országai aztán feldaraboltattak). Hasonló eset megakadályozása végett kimondá az úgynevezett «házi törvényben» országainak oszthatatlanságát és akként állapította meg az örökösödési rendet, hogy először idősb fia, József és ennek fiutódai, másodsorban pedig ifjabb fia, Károly és ennek *fiutódai* kövessék őt a trónon. Ha azonban Károlynak sem volnának gyermekei, akkor előbb József idősebb, majd fiatalabb leányára szálljon a korona és csak ezután Károlynak esetleges leányaira. Vagyis: a Habsburgok összes birtokai az utolsó magvaszakadt fiági trónbirtokos leányára szálljanak, de csak akkor, ha *egy* alkalmas férfi sarj sem akad többé bármelyik ágon.

III. Károly
1713. évi házi
törvénye.
Pragmatica
Sanctio.

Amennyiben sem I. József, sem III. Károlynak fiai nem születtek a korona József két leányára volt szállandó: III. Károly azonban arra törekedett, hogy József leányainak mellőztével, a saját leányainak biztosítsa a trónt. E célból mindjárt Spanyolországból való visszatérte után, 1713-ban, maga elé hivatta titkos tanácsosait, többi között három magyar főurat és felolvasta előttük, titoktartás parancsa mellett a *Pragmatica Sancti*ónak elnevezett *családi rendelkezést*, mely szerint összes országai az ő leányaira, illetve ezek fi- vagy leányörökösire szálljanak; csak ha ezek mind elhalnának, a korona előbb I. József, majd I. Lipót leányaira és mindkét nemű utódaira szálljon. Károly leányai csakugyan elhaltak, szintűgy csecsemő fia is, 1716-ban. *De 1717-ben megint leánya született, Mária Terézia* és ezóta teljes buzgósággal fogott hozzá a «Pragmatica Sanctio» keresztülviteléhez; azaz kis leányának, Mária Teréziának, akarta trónját biztosítani. Józsefnek két leányát pedig férjhez adván, egyúttal arra kényszerítette, hogy trónigényeikről lemondjanak.

Megváltoztatja
a trónöröklési
rendet Mária
Terézia javára.

Károly király azonban jól tudta, hogy egy «házi törvény»-nek Magyarországra nézve nincsen semmi kötelező ereje, mivel Magyarország alkotmányos ország, melyben törvényt csak a király és a nemzet közös akarata alkothat. Az 1687: II. t.-cz. különben is biztosította a nemzetnek a Habsburg-család fiága kihaltának esetében a szabad választási jogot, amint ezt I. József és maga III. Károly is elismerték koronázási hitleveleikben. Károlynak tehát az országgyűléshez kellett fordulnia.

¹ Utoljára szólt a dologhoz: *Turba G.*, Die Pragmatische Sanktion (Bécs, 1906). Ismertette *Ferdinándy G.* a Századokban 1907. 551.

A horvát rendek lojalitásból már megelőzőleg (1712) A női ág örök-
nyilatkoztak hajlandóknak, hogy a női ág öröklését elismerik. ^{lésének elfo-}
1722-ben az erdélyi rendek fogadták el az új rendet, 1722/23. ^{gadása.}
pedig a magyar országgyűlés elé került az ügy, ahol Pálffy ^{1722—23.}
Miklós nádor, Szluha Ferenc nádori ítélőmester és Csáky
Imre érsek oly tapintatosan készítették elő a dolgot, hogy a
rendek (a horvát követekek hozzájárulásával) a női ág öröklését
elfogadták, de azt a törvényt bölcsen kétoldalú szerződés alak- ^{Két oldalú}
jába öltöztették, amelyet Károly azután szentesített. A rendek ^{szerződés.}
ugyanis olyformán alapították meg a Habsburg-ház női ágá-
nak örökösödési jogát, hogy a szent korona az elsőszülött jog
szerint első sorban III. Károly, azután I. József leányaira és
ezek után I. Lipót leányaira szálland. Ezt az elismerést azonban
óvatos előrelátással az 1687. törvényhez és néhány új feltételhez
kötötték: 1. Ezen leányágak kihaltával a nemzet szabad király-
választási jogát visszanyeri; 2. az elhunyt királynak törvényes
utóda a trónralépte után és koronáztatása előtt, királyi hitleve-
let köteles kiadni, melyben megígéri, hogy «az önálló Magyar-
országnak jogait és szabadságát meg fogja tartani és hogy
ezekre megesküdni köteles.» A magyar Pragmatica Sanctio-ban
tehát a királyt és a nemzetet kötelező törvényt kell látnunk,
melynek mindkét szerződő félre kötelező ereje van.

A Pragmatica Sanctio csakis personal-uniót létesített ^{Personal}
Ausztria és Magyarország között. Hogy a magyar rendek ^{unió jellege.}
nem akartak közös kormányt, arra nézve a legjobb bizonyíték
maga az 1723-iki törvény, mely szerint «Magyarország
csak rendes úton hozott saját törvényei szerint kormányoz-
ható.» Az osztrák tartományokkal kötendő unió néven pedig,
melyről a törvény szól, a rendek nem értettek mást, mint
az osztrák tartományok és Magyarország között felforgó köl-
csönös fegyveres védelem szükségét. Ily védelmi unió nem volt
új dolog. Az előbbi századokban a magyar rendek több ehhez
hasonló szövetkezést kötöttek az alsó ausztriai, stájerországi
és cseh rendekkel a török ellen való közös védelem céljából
avagy saját alkotmányuk érdekében. Mivel azonban az osz-
trák tartományokban a rendek hatalma jóformán megszűnt,
az osztrák tartományok rendjei helyett maga azoknak feje-
delme kötötte meg a védelmi szerződést Magyarországgal.
Ismételjük: a Pragmatica Sanctio Magyarország és Ausztria
között csakis personal-uniót teremtett.¹

Miután III. Károly király hosszadalmas alkudozások ré- ^{III. Károly}
vén leányának, mint utódának, a legtöbb külföldi hatalom ^{hatalma.}
hozzájárulását biztosította és miután Ferenc István lotarin-

¹ Ausztriában Károly, József és Lipót leányainak fiutódai kihaltával más mellékágak is, szóval az összes ivadékok uralkodhatnak, nálunk nem.

giai hercegeben férjet is talált Mária Terézia számára, a második török háború befejezése után meghalt.

Mária Terézia 1740—80.

Mária Terézia.
1740—80.

Alig terjedt el III. Károly halálának híre, máris fél Európa felkelt örököse, Mária Terézia ellen. Nevezetesen Károly bajor választófejedelem, a franciák, spanyolok és — váratlanul — II. Frigyes porosz király, akik mindnyájan a fiatal fejedelemszony örökségéből minél nagyobb részt követeltek. Az ifjú Frigyes valamennyit megelőzve, Sziléziát szállotta meg, Károly pedig Felső-Ausztriába rontott s innen a francia segélyhaddal Csehországba nyomult. Már Ausztriának felदारabolására készültek és úgy látszott, mintha Mária Terézia uralkodásának napjai meg volnának számlálva. Segély sehonnan nem érkezett, lelkesedés sehol nem mutatkozott, az állami pénztár üres volt, a hadsereg pedig Szavoyai Jenő halála óta nem sokat ért. Hozzá járult, hogy a népszerűtlen női kormány helyett Ausztriában sokan a bajor választófejedelem után áhítoztak.

Örökösödési háború.
1740—80.

1741. pozsonyi országgyűlés.

S mialatt ily vészfellegek tornyosultak Ausztria egén, az 1741. pozsonyi országgyűlésen is elégtelen hangulat vett erőt a lelkeken. A rendek kárhóztatván a német tanácsosok befolyását, az udvarnak Budára való áthelyeztetését sürgették, sőt egyesek magyar miniszteriumot is követeltek; a protestánsok pedig vallási sérelmeikkel álltak elő. Az ifjú fejedelemszony viszont nem akarta kiadni a koronázás előtt azt a hitlevelet, melyet atyja kiadott és azt követelte a rendektől, hogy férjét kormánytársul válasszák melléje. Hosszas viták után a rendek Grassalkovich személynek tapintatos közvetítése mellett egyelőre engedvén, Mária Teréziát megkoronázták, ki erre visszatért Bécsbe.

Távolléte alatt azonban a sérelmek újra napirendre kerültek; mivel pedig a királynő most sem tágitott, a dolog már-már komolyra fordult, midőn az egyre aggasztóbb külpolitikai helyzet folytán váratlan fordulat állott be. A fiatal, szépségtől ragyogó királynő, kiben a női kedély legvonzóbb vonásai férfias tetterővel egyesültek, szept. 11-én gyásruhában jelent meg a pozsonyi várba hívott rendek előtt és bánatos szavakban tudatta velük elhagyatottságát. Egyúttal azonban kifejezte abbéli reményét, hogy a magyarok, kiknek vitézségére és hűségére bizza a maga és családjának sorsát, híres fegyvereikhez és ősi vitézségükhöz méltóan, az őt környező veszélyek között tőle sem fogják megtagadni tanácsukat és segélyüket. Beszéde végeztével Mária Terézia könnyekre fakadt, ami annyira meghatotta a jelenlevők szíveit, hogy a lovagias hódolatnak túlradó hangulata valamennyinek kebe-

1741. szept. 11.
Vitam et sanguinem!

léből e szavakban tört ki: «*Vitam et sanguinem! Moriamur pro rege nostro Maria Theresia!*»

A nemzet beváltotta követeinek szavát. Nagyja és kicsinyje egyaránt adakozott szeretett királynőjének megmentésére. Rövid idő alatt 10,000-nyi had (1742 végén már 28,000, később pedig összesen 100,000 katoná) és harmadfél millió forint, valamint nagymennyiségű gabona állott az udvar rendelkezésére. A magyar csapatok egy része ezután Csehországból űzte ki a francia és bajor hadakat; más csapatok Nádasdy alatt magát Münchent szállották meg, sőt a Rajnáig kergették a franciákat. És ha hadaink Nagy Friggyessel szemben nem is bírtak döntő diadalt kivívni, Mária Teréziát a két sziléziai háború végeztével, a magyarok áldozatkészsége következtében Szilézia elvesztésén kívül még sem érte területi veszteség. A franciák, szárdok és spanyolok ellen három évig folyt még a háború; 1748-ban azonban ezekkel is meg-
1748. béke.
békült a királynő, ki nagyon is jól érezte a magyar segély horderejét és hálából azt ígérte, hogy hazai ügyekben csak magyar tanácsosokra fog hallgatni, valamint hogy a töröktől visszafoglalt déli részeket megint az országhoz fogja csatolni.

Hadainknak 1756-ban még egyszer táborba kellett szállaniuk. Mária Terézia ugyanis nem bírta elfelejteni, hogy II. Frigyes a Habsburgok hegemoniáját megingatta Németországban és a porosz államot egyenrangúvá tette Auszriával; de különösen az fájt neki, hogy Sziléziát elvette tőle. *Kaunitz*, az új kancellár tanácsára hajolva, több európai állam szövetségében tehát 1756. hadat izent Frigyesnek, mely változó szerencsével hét évig folyt. A magyar csapatok e háborúban is kitüntették magukat. Huszáraink Hadik és Gvadányi alatt ismételten megsarcolták Berlint; a kollini diadalt pedig Daun után első sorban Nádasdynak köszönhette a fejedelemasszony, ki e győzelem emlékére a nevére elnevezett katonai rendet alapította. Frigyes lángelméje mindazonáltal a fiatal porosz nagyhatalmat e tűzpróbán is szerencsésen keresztülvezette, mire a kimerült felek 1763-ban a
1763. hubertusburgi béke.
status quo ante alapján egymással kibékültek.

Magyarország beérte királynője halálával, az erkölcsi haszonnal és a külföld elismerésével.

4. Alkotmányos viszonyok. Területi változások. Kísérletek az adó és a katonaság szervezésére. A katonai határőrvidék kiépítése.

Bármennyire gyűlölte is Mária Terézia a porosz királyt, mégis mintaképnek tekintette a Frigyes által létesített reformokat. Frigyes példájára ő is azt tartotta, hogy *kötelessége*

minden tehetségével és legjobb meggyőződése szerint népeinek üdveért fáradozni, anélkül is egy egységes, hatalmas és virágzó monarchia szervezését tűzte ki főfeladatául. E cél elérésére pedig teli pénztárra és nagy, harckész seregre vágyakozott, biztosabb támaszoknak tartván ezeket, mint a nagy történelmi hagyományokat.

A nemzet várakozásai.

A nemzet is remélt ugyan reformokat, csakhogy más-neműeket. Azt hitte, hogy eltörpülven a Habsburgoknak római császári hatalma, magyar földre fogják az új alapra fektetendő birodalom súlypontját áthelyezni és hogy Mária Terézia államférfiain és hadvezéreit fele részben magyarokból fogja választani. Voltak, kik sürgették, hogy magyar várakba csakis magyar őrséget helyezzen a kormány; mások külön magyar kincstárnak és magyar hadi tanácsnak felállítását követelték, abban a hiszemben, hogy akkor az ország a harmadfél millió forintnyi hadi adóból nemcsak 10,000, hanem 30,000-nyi sereget is képes lesz fentartani.

Központosítás újabb szervezése.

Az udvari körök másképp gondolkoztak. Szerintük a Habsburgok első sorban még mindig római-német császárok voltak, miért is a dynastiának hatalmi súlypontját ezentúl is a császári hatalomban és a német tartományokban keresték. Bécshez kötötte az uralkodó családot a tradíció is, így tehát minden a régiben maradt. Az új birodalmi kormánysszékek mind Bécsben kezdték működésüket és Ausztria ezentúl is megőrizte centralistikus jellegét. Egyébiránt Ausztriában csak úgy mint hazánkban, Mária Terézia főcélja a fejedelmi hatalom emelésére, a rendek jogainak megnyirbálására és valamennyi ország és tartomány összeolvasztására irányult. Az utóbbi cél elérése meghagyta a főhaditanácsot és megalapította a Hof- und Staatskanzlei-t, 1760-ban pedig a nagy fontosságra emelkedő államtanácsot (Staatsrat). A centralisatio érdekében hozták be a magyar ezredkebe a német vezényleti és szolgálati nyelvet is.

1751. országgyűlés.

A hadsereg és az adóügy reformjával azonban a magyar rendeknek is kellett foglalkozniok, még pedig már az 1751. évi pozsonyi országgyűlésen, melytől a kormány a contribúciónak 1.200.000 forinttal való felemelését sürgette. A rendek előbb az elhalt Pálffy János helyébe Batthyány Lajost választották nádorrá és előhozták sérelmeiket és csak azután emelték fel az adót, de csak 700.000 forinttal. Az ebben mutatkozó ellenzéki szellem annyira bántotta a királynőt, hogy fulánkos búcsúbeszéd után otthagya a rendeket. Össze sem hívott országgyűlést 1764 ig.

1764. országgyűlés.

A hétéves háború lezajlásával azonban újból orvoslásra szorultak a monarchiának pénzügyei. Mária Terézia tehát 1764-ben újból egybegyűjtven a rendeket, arra kérte őket, hogy vállalják el egy részét a 200 millió forintra rúgó állam-

adósságnak, mely célból a hadi adónak 1 millió forinttal való felemelését és a nemesi felkelés kötelezettségének pénzen való megváltását sürgette. A rendek azt felelték, hogy az adó-emelés lehetetlen, mivel a pórnép sehogy sem tudna készpénzben ily nagy összeget fizetni; a másik javaslatot pedig fölöslegesnek mondták. Hogy azonban a neheztelő királynőt ki- Adóemelés. békítsék, az adót 3.900,000 forintra emelték. A királynő így is zokon vette a dolgot és sem Magyarországon, sem Erdélyben nem hívott egybe többé országgyűlést.

Nagyobbszabású és katonai jellegű területi változást vont Katonai maga után a *katonai határőrvidék fokozatos kiépítése*. A határőrvidék, melynek zöme a magyar korona déli mellék-országaiban alakult, a közvetlen magyar végvidéktől és a fenállott bánóságoktól lényegesen különböző katonai intézmény vala. Homályos eredete visszanyúlik a mohácsi vést követő zord időkbe, amidőn Bécsben általa iparkodtak gátat vetni a török hódítás terjedésének. E célból a Habsburg-fejedelmek zsoldos népet telepítettek a déli határokra, mely zsoldosok mint *határőrök* hűbéri öröklési joggal, csekély adó és közmunka feltétele mellett haszonvételül földet kaptak, másrészt azonban a határokat a törökök ellen védelmezni tartoztak. E katonai szervezetű intézmény alapítóját és kezdetét nem ismerjük határozottan. Meglehet, hogy maga *I. Ferdinánd* volt az, aki horvát és alsó-szlavóniai részekből az első, a *I. Károlyvárosi károlyvárosi generalátust* alkotta. *Jurisics Miklós*, a köszegi hős, 1538-ban hasonló célból szerbeket telepített Felső-Szlavóniába, a *varasdi generalátus* területére. A harmadik *II. Varasdi g. generalatus*, a *báni végvidék*, a Kúlpá és Unna között alakult, *III. Báni g.* melynek kapitányságát maga a bán vállalta el, míg az előbbi két generalatus élén rendszeresen főherceg vagy tábornok állott. *IV. Petrinali g.* Negyediknek alakult a *petriniai őrvidek*.

Budavár visszavívása és az ország felszabadítása után a bécsi főhaditanács Magyarország délkeleti határain is fogott határőrvidék alapításához. 1702-ben *Marsigli* tábornok (Jenő *V. Tisza-Maros köz. végvidék.* herceg kísérete) az *Alsó-Tisza és Maros jobb partján* szervezett új őrvideket, a védelmi kötelezettséget a kancellária tiltakozása dacára a bevándorolt szerbekre bízván; egy másik végvidék a *Duna és Alsó-Száva között* létesült. A passarovici béke után pedig az úgynevezett *«Temesi Bánóság»*-ot alakították át katonai területté. *VI. Duna-Száva sarki végvidék.* *VII. Temesi Bánóság.*

A horvát-szlavón határőrvidéket *III. Károly* és utódai még a *gradiskai, bródi és pétervárad* ezred-kerülettel növelték; utóbbihoz tartozott a kiváltságos *-csajkáskerület* *Titel* vidékén, melynek lakói a Dunán és Száván örködték a határmentén. *VIII. Horvát-Szlavon kerület Csajkások.*

1764-ben Erdély keleti határát is belevonták e védelmi hálózat keretébe, amidőn *Buccow* tábornok, a mátéfalvi *IX. Székely őrvidek.*

kelés véres elnyomása után, Székelyföldön a *székely határ-örvidékét* szervezte. Sok székely a moldvai csángókhoz menekült, a kormány pedig a kegyetlen Buccow helyét a népszerű Hadik András tábornokkal töltötte be.

A rendek ellenkezése.

A magyar rendek a kancelláriával egyetértve, ezen a vármegyék területéből alakított és a vármegye befolyása alól elvont katonai intézményben örökös veszélyt láttak a nemzet függetlenségére nézve és a határörvidék kitérítése ellen több ízben óvást emeltek. Ez okból a kormány 1751-ben Arad, Zaránd és Bács-Bodrog vármegyét kivette a katonai igazgatás alól, az egykori drávántúli magyar vármegyék területéből pedig Szerém, Verőce és Pozsega, szlavón, illetőleg horvát vármegyéket alkotta. Az úgynevezett Temesi bánságból 1779-ben Temes-, Torontál- és Krassómegyét hasított ki; de a bánság déli része és különösen a volt szörényi bánság vidéke «temesvári generalatus» ill. «Bánát ezred-kerületek» címen továbbra is megmaradtak örvidékek.

Területi változások.

Még megemlítendő, hogy a nagyfejedelemség rangjára emelt Erdélyben megszüntette a katonai rendszert és Brukenenthal báró személyében polgári gubernatort állított az ország élére. A Zsigmond király által elzálogosított 13 szepesi várost Lengyelország első felosztása alkalmával (1772) visszacsatolta az országhoz, amint Fiumét és területét is mint «corpus separatum»-ot a szt. korona országaiba bekebelezte (1776).

5. Kulturális mozgalmak. A jezsuiták eltörlése. A közoktatás újjászervezése. Urbéri szabályzat. Ipar és kereskedelem.

Főntebb már hangsúlyoztuk, hogy a nemzet politikai élete az 1715. és 1722/23. évi országgyűlés óta mindinkább a megyeházák szűk falai közé szorult. *A vármegyék pedig a XVIII. század nagy reformkérdései iránt teljes közönyt, sőt ellenszenvet mutattak.* Míg a nyugateurópai népek mindazon problémákkal foglalkoztak, melyek azután a francia forradalomban mint valami gyújtópontban egyesültek: az elszigetelt, erőben és befolyásban hanyatlott és visszamaradt magyar nemesség egyedül a nemesi kiváltságok örökkévalóságáról álmodozott. Nálunk például senki sem törődött az államtudományok átalakulásával, mely *Montesquieu* nevéhez fűződik, aki azt akarta, hogy minden polgárnak egyforma szabadsága és jogai legyenek. Míg *Rousseau* és *Voltaire* egyenlőséget hirdető tanaikkal a lelkeket előkészíték a forradalomra, addig a mi uralkodó osztályunk, a nemesség zöme egyelőre még demokrata reformoktól is idegenkedett.

A francia forradalmi eszmék befolyása.

A francia irod. befolyása.

Maga a francia forradalmi és világpolgáriás törekvés kezdetben csak az *irodalomban* keltett visszhangot. *Bessenyei György* művei (Hunyadi János, Mátyás király éposza, Ágisz

tragédiája) visszatükrözik Voltaire hatását, szintúgy *Dugonics* Etelkája és *Laczkovics* «Utazó embere». *Péczeli József* magyarra fordította *Voltaire* két drámáját, *Gvadányi*-nak Peleskei nótáriusa pedig Montesquieu «Perzsa levelei»-re emlékeztet. Voltaire első és legnagyobb bámulója egyébiránt gf. *Fekete János* volt, a főthi kastély ura, aki a ferneyi remetével levelezést is folytatott. — *Rousseau* bűvös jeligeje a természet egyszerűségéről, mint az emberi nem egyedül boldogító eszközéről különösen *Bessenyei*-nek «A természet világa» című verses művében lelhető fel, míg a «Nouvelle Héloïse» (és *Goethe*-nek «*Werthers Leiden*» munkájának hatása) *Kármán* «Fanni hagyományai»-ban, b. *Orczy-L.* reflexióiban és *Kisfaludy Sándor* «Két szerető szív története»-ben tükröződik vissza. *Rousseau* Emiljéből Szabó László közölt részleteket, míg *Rousseau* forradalmi tanai *Martinovics apát*-ra voltak legnagyobb hatással (l. alább 303. l.). Maga a nemesség zöme azonban mitsem törődött az új demokrata iránnyal, mitsem a század uralkodó eszméivel.

Turgot és *Quesnay* megalapítói a nemzetgazdaság terén annak az új iskolának (physiokrata iskola), mely első sorban a földművelő osztály érdekeit védelmezte és ez okból a pórok terheit (mint a robotot, dézsmát, tizedet és kilencedet), szintúgy a vámokat, eltörölni kívánta. Nálunk mind erről hallani sem akart a kiváltságos nemesség. S midőn Nagy Frigyes példájára a humanismustól áthatott királynő és később fia, II. József, maguk is fogtak korszerű, szükséges reformokhoz, kitűnt, hogy e pénzügyi, gazdasági és közjogi reformok a nemesség és papság kiváltságaival és adómentességével sehogys sem egyeztethetők össze. A rendek idegenkedtek e reformoktól és a megyegyűléseken erősen szidták a kormányt reformjai miatt, melyekben kényuralmi hajlamot vélték felismerni. Az udvar válaszul az 1764. országgyűlés megnyitásakor *Kollár* *Ádám* jogtudóssal egy munkát íratott, melyben Kollár a Corpus juris hiteles kiadását, továbbá a pórosztály sorsának könnyítése céljából a nemesség és papság megadóztatását mérte javasolni. Ámde Kollár könyvét a haragos rendek elégették és a maguk részéről a korlátlan felségjogok ellen írt «*Vexatio dat intellectum*» című, merész röpiratban feleltek e támadásra. Szóval nemzetünk Mária Terézia és fia József reformjainak inkább szenvedő tárgya volt.

A nemesség ezen magatartása okozta, hogy Mária Terézia 1764 óta nem hívta többé össze a rendeket és a nádori széket Esterházy Pál halála óta (1765) többé be nem töltötte, hanem helytartóra (veje, szász-tescheni Albert hercegre) bízta a kormányzást, aki nejjével a fényesen restaurált pozsonyi várban élénk udvart tartott. Ezen idő óta *rendeletek alakjában*, a kir. helytartótanács útján tudatta a királynő az ország-

Nemzetgazdasági reform-eszmék.

A rendek ellenzik.

Kollár megtámadja a rendek kiváltságait.

Mária Terézia rendeletek útján létesíti reformjait.

gal szándékait, mely rendeletek nem voltak ugyan alkotmányosak, de sok tekintetben üdvére váltak az országnak. Rendeletek útján javította a közoktatást; rendeletek útján a vallási ügyeket és a pórosztály szánandó sorsát is.

A közoktatás hanyatlott állapota.

Mária Terézia trónralépte idején a *kath. iskolák* majdnem kivétel nélkül szerzetesek kezében voltak. A nagyszombati egyetemen és kassai főiskolán, 3 jogakadémián, 9 convictusban, 30 gimnáziumban, összesen 43 iskolában a *jezsuiták* tanítottak; mellettük még a népszerűbb *piaristáknak* volt néhány iskolájuk, akik a hazai nyelv tanításában több sikert értek el és a helyi viszonyokhoz is jobban alkalmazkodtak. A jezsuiták 9 convictusban nevelték ismeretes módszerük és szigorú fegyelmük szerint a főnemesi és nemesi családok ifjait. Amily jelesek valának a jezsuiták iskolái az ellenreformáció kezdetén, oly silányokká váltak a XVIII. században. Tanításuk egyik-másik latin klasszikusnak emlékezésére, a grammatikai szabályok és az ékesszólási s vitatkozási ügyesség elsajátítására, szóval: külső, alaki természetű képzésre szorított. Reál tárgyakat sem ők sem más iskolákban nem igen tanítottak. A fősúlyt a latin nyelv elsajátítására fektették, míg a nemzeti nyelvnek nem jutott helyé az akkori iskolákban. Ha nagyobb fiú magyarul beszélt, azt pénzbírsággal büntették; a kisebbeket megverték. Megjegyzendő, hogy akkoriban sok más országban is korlátozták az anyanyelv ismeretét.

A *jezsuitákra bízott nagyszombati egyetemen* hasonlóan tespedett a tanítás. (A könyvtárra évenként 100 forintot áldoztak és az intézet összes évi kiadása 4400 forintra rúgott.) A jogtudománnyal a jezsuiták nem törődtek, ezt a tárgyat világi papok adták elő, kik a Corpus Juris és a Tripartitum kivonatával beérték; orvosi kar hiányzott; a történelmi előadások a fejedelmek és háborúk történetének tollbamondására szorítottak; a bölcsészetben kizárólag Aristotelest tanulmányozták.

Felekezeti iskolák állapota.

De nemcsak a katolikus, hanem a többi felekezeti iskola is hanyatlott régi híréhez képest. Ezeknek tespedését, legalább részben, a kormány türelmetlensége és az üldözések okozták. Legjobb volt közöttük a *pozsonyi lyceum*, mely *Bél Mátyás* vezetése alatt állott, kiben a XVIII. század tudományának legjelesebb magyar képviselőjét kell tisztelnünk. Alatta a reáltárgyakon kívül francia nyelvet is tanították. Az 1715. és 1723. értelmében III. Károly pátensében megtilthatta, hogy a protestáns iskolákban a grammatikán kívül egyéb tárgy is tanítassék; több ellenszegülő iskolát tényleg bezártak.

Az állam álláspontja.

Felvirradt immár *Mária Terézia* áldásos kormányza a tanügy egén. A közoktatás terén a bölcs fejedelemasszony azt az elvet vallotta, hogy *«az iskola politicum»*, az állam érdekébe és nem magánember vagy felekezet kezébe való ügy;

az állam joga a nevelés irányának a megszabása és ő ügyel fel az oktatásra is. Az állam érdeke pedig úgy hozza magával, hogy «minden alattvaló részesüljön állapotához és hivatásához képest oktatásban», minden polgár szerezzen minél nagyobb műveltséget. Elrendelte tehát, hogy az összes iskolák egységes keretbe foglaltassanak és hogy az összes tanulók ugyanazon elvek szerint neveltessenek. Továbbá *Sonnenfels*, *Van Svieten* és más felvilágosodott férfiak tanácsával élve, a XVIII. századbeli fölvilágosodás eszméin alapuló új tanulmányi rendszert létesített, mely az eddigi felekezeti nevelés helyébe az államit léptette. Ezen «Ratio educationis»-nak elnevezett gimnáziumi tantervet *Urményi József*, továbbá *Tersztyánszky Dániel* dolgozta ki, míg a pótlásokról *Makó Pál* gondoskodott és a népnevelésre vonatkozó részt *Felbiger* apát írta. A Ratio talpraesett utasításokat tartalmazott az egységes nevelésről, vallásra és nemzetiségre való különbség nélkül. Nemzeti nevelésről, igaz, nem volt benne szó és a magyar nyelvnek csak olyan szerep jutott, mint a többi hazai nyelvnek; de a honismertetés tárgyai (a nemzeti tárgyak) mégis erősebben érvényesültek, mint eddig. Az országot 1772-ben 8 tankerületre osztották, melyek élére egy-egy főigazgatót állítottak, s ugyanannyi felügyelő állott a népiskolák élén. M. Terézia főgondja arra irányult, hogy mennél több iskola állíttassék fel és hogy az ifjúságnak ne csak emlékező tehetségét, hanem értelmét és kedélyét is fejlesszék. Az eddigi tantárgyak számát a gyakorlati élet szükségéhez képest a német nyelvvel és egyes reáltárgyakkal szaporította. — Győrött, Kassán, Nagy-Váradon, Zágrábban és Nagyszombatban akadémiákat alapított (utóbbi II. József alatt Pozsonyba került); ezen akadémiákon a bölcsészeti karhoz még a jogit is kapcsolta. Selmecen bányászati akadémiát állított. A nagyszombati egyetemem, mint állami intézetet az orvosi karral növelte, a jogi és bölcsészeti kar tanárainak számát emelte s tanszékeiket világiakra bízta. 1777-ben pedig az *ujonnan szervezett országos (állami) egyetemet* Budára, az üresen álló királyi lakba helyezte át. A Vácott alapított Theresianumot piaristák vezetésére bízta, Tallóson (Pozsony vm.) árvaházat létesített, Bécsben pedig 1765-ben a hírneves *Theresianumot* alapítá; eredetileg kizárólag magyar ifjak nevelésének szánták, de azután császári intézetté fejlesztették.

Ratio Educationis. 1772.

Akadémiák.

Az egyetem újraszervezése és áthelyezése.

Igaz ugyan, hogy a külföldi mintára készült új tudományos rendszer a nemzeti irodalmat mellőzte; a tantermekbe mindazonáltal így is függetlenebb szellem vonult be és nagy lendületet vett a hazai tudományosság, nevezetesen a hazai latin történetírás, melynek csillagai: *Bél Mátyás*, továbbá *Pray György* és *Katona István* jezsuiták, Erdélyben *Benkő* ebben az időben vetették meg a magyar történetírás tudó-

A tud. irodal. lendülete.

mányos alapját. *Uri János* orientalista, Kőrös fia, Oxfordban szerzett hírnevet.

A jezsuita rend
eltörése. 1772.

Iskolákban mindazonáltal nagy volt a hiány. Ez okból az ország közoktatásügye hasznát látta a *jezsuita-rend eltörlésének*, amennyiben Mária Terézia e rendnek 7½ millió forintra rügő vagyonát Martini jogtudós tanácsára az új tanulmányi alaphoz csatolta s iskolák alapítására fordította. A rend iskoláit az állam és a piaristák vállalták el.

Tanulmányi
alap. 1773.

Igazságszolgá-
tatási reformok.

A törvénykezés terén toldás-foldással meg összefoglaló munkákkal érték be. De említésre méltó, hogy Mária Terézia véget vetett a boszorkányok üldözésének (az utolsót Sárosban végezték ki 1764) és a kintpad használatát tiltotta.

Művészet.

Ami a *hazai művészetet* illeti, ennek ágai úgyszólván teljesen el voltak hanyagolva. Főuraink és főpapjaink az akkoriban divatozó barokk- és rococo-stilust követték palotáik, illetőleg templomaink építésében, mely izlés a tömegek nagyságára és a diszitmények túlhalmozására fektette a főszűlyt. A XVIII. század két legnevezetesebb magyar képviselője: *Kupeckzy János* és *Mányoki Adám*, (II. Rákóczi és utóbb III. Ágost lengyel király udvari festője) a külföldre szorult és ott töltötte életét. *Bogdány Jakab*, szintén Rákóczi Ferenc udvari festője, az angol udvar kegyeltje lett. Viszont a híres bécsi szobrász, *Messerschmied* Pozsonyban keresett pihenőhelyet. Kortársa, *Donner Rafael* ugyancsak Pozsonyt szepítette (az ólomból öntött Márton-szobor ma is ott díszlik). A régi koronázó város akkor újításon ment keresztül. A restaurált királyi vár számos udvari mulatságnak volt színhelye, akkor épült az új országház, a Grassalkovics-palota és a primás díszpalotája. Hildebrand építész a budai kir. palotát is restaurálta. — A *magyar zene*, mely II. Rákóczi Ferenc táborában aranynapokat élt, a XVIII. század második felében *Bihari Ján.* és *Lavotta János* (a «Hallgató» és «Verbunkos» mesterei) révén külföldön is hirre emelkedett. *Haydn József* zeneszerző, az osztrákok szemefénye, közel 30 évig élvezte Esterházy Miklós herceg kegyét Kismartonban, mint a herceg zenekarának karmestere és így nem csoda, hogy szimfoniáiban és négyeseiben magyar ritmusokkal és motívumokkal találkozunk. Egy emberöltővel utóbb *Schubert* és *Beethoven* is vegyítettek magyar hangokat szerzeményeikbe; mind a kettő egy ideig hazánkban tartózkodott.

Egyházi
állapotok.

A vallási és egyházi ügyek terén Mária Terézia Kaunitz herceg és kancellár és később József fiának, mint kormánytársának tanácsát követte; felvette újból, pápai engedéllyel az apostoli királyi címet, mellyel királyaink régóta nem éltek és korlátlan felségjogánál fogva kormányozta az egyházat. Megújította a Placetum regiumot, csökkentette a kolostorok és a kolduló barátok számát, megszüntette az asyllum-

1. Katholikusok.

jogot és még a főpapokkal szemben is lépett fel szokatlan eréllyel, akiket megadózott és a vagyonukkal való rendelkezésükben korlátozott. Amellett azonban igazi vallásbuzgó-óságtól áthatva sokat fáradozott a katolikus hit terjesztése körül, amint ezt az általa alapított 7 új püspökség tanúsítja, melyeket többnyire magyar főúri származású papokkal betöltötte. Sokat fáradozott a római kath. és görög-keleti egyházzal 2. Görögök. való unió létrehozásán.

A *protestánsokat* ellenben nem ézívelte, sőt uralma ele-3. Protestánsok. jén üldözöbe is vette. A sárospataki ref. kollegiumot feloszlatta, 200 prot. iskolát lefoglalt, a heidelbergi kátét elkobozta, a prot. ifjakat a külföldi egyetemek látogatásától eltiltotta stb., úgy hogy II. Frigyes porosz király érdekében felszólt.

Még két intézkedése említendő. A polgári pályán szerzett érdemek jutalmazására Mária Terézia a *Szent István-Szt. István rend.* rendet alapította, melynek a király a nagymestere; aztán 1764. magyar nemes ifjakból *magyar testőrséget* állított az *Magy. testőrség.* udvarnál. Ezek az intézkedések egyrészt ugyan hizelegtek a magyarnak, de másrészt, kivált a második, a nemesség elnémetesedését célozta, mivel a Mária Terézia által Bécsbe csalogatott főnemesség nemcsak anyanyelvét felejté el, hanem hazai érzületéből is kivetkőzött.

A röghöz kötött *jobbágyok állapotának* javítása terén *Úrbéri szabály-* hasonlóan Mária Teréziát illeti a kezdeményezés dicsősége, *zat 1765.* kit ebben embersége, de fiskális érdek is vezetett. «Lelki ismeretem szerint kell eljárnom, nem akarok elkárhozni egy pár mágnás és nemes miatt.» Miután a rendek a horvát-szlavón pörlázadáson sem okultak, a kegyesszívű királynő 1765-ben saját hatalmából adta ki a *Kollár és Raab* tanácsos által kidolgozott *urbéri rendeletet*, mely három tekintetben fontos. 1. A pór megszűnt a röghöz kötvé lenni, azaz visszanyerte szabad költözködési jogát, abban az esetben, ha kötelezettségének előbb eleget tett. 2. Gyermekait tetszés szerint adhatta bármelyik pályára. 3. Az új szabályzat újítást (például úrbéri szerződést stb.) csak úgy engedett meg, ha az előnyösebb a jobbágyra nézve, mint a régi; a rendelet tehát mintegy maximumát szabta meg a pórok kötelezettségeinek. A vármegyékben kir. biztosok ügyeltek az úri székek eljárására és a visszaélésekre. — Sajnos, hogy a nemesség törvénytelennek tartotta ezt a reformot és keresztülvitelét sok helyt kijátszotta.

Mária Terézia az anyagi jólétet is igyekezett fokozni. *Adóemelés* Akkoriban a kormányok egész Európában tisztán *módozatai.* fiskális szempontból, vagyis azért törekedtek országaikat felvirágoztatni, hogy azután mentül több adót szedhessenek tőlük. A mi hazánkban a fekvő birtoknak kétharmada a nemesség és papság kezében volt és ilyformán nem adózott; Magyar-

ország évi jövedelme e szerint nem haladta meg a 15—20 millió forintot. Mária Terézia nem tartotta méltányosnak, hogy a Magyarország 7 milliónyi lakosságának csak huszadrészt tevő nemesség, az ország javának birtokosa, adót ne fizessen, ez annál is inkább rosszalta, mert József fiával együtt hitt Turgot és Quesnay azon tanában, hogy «az adónak főalapja a földbirtok». Mivel pedig a nemesi rendek az adózástól irtóztak és adómentességi jogukról lemondani vonakodtak, a kormány *közvetett adók útján, a vámrendszer segítségével* iparkodott több adóhoz jutni.

Nyomasztó véd-
vámrendszer.

Ipar és keres-
kedés.

A kormány egyik főtörekvése oda irányult, hogy az osztrák és nevezetesen a bécsi gyáros és nagykereskedő a magyar piacról le ne szoruljon. Ha tehát a pesti kereskedő nem bécsi vagy osztrák, hanem valamelyik külföldi gyárosnál rendelt olyan árut, melyet Ausztriában is tudtak előállítani, a megrendelő kettős beviteli vámot tartozott fizetni. Ily drága árúnak azután nem akadt vevője. — A koloniális vagyis gyarmatekkek után először az osztrák tartományokba való beviteli vámot, azután a transito-vámot és végül a magyar határon szokásos harmincadot kellett megfizetni és csakis Bécsen át lehetett ezeket az árúkat az országba hozni. E vámrendszer védelme mellett a bécsi gyáros, ki csak 1—5% vámot fizetett, az országot drága és rossz holmijával úgy elárasztotta, hogy a Bécsből való bevétel az összes bevételnek 90%-ára rúgott. Az osztrák (cseh-morva) ipart a magyarnak kárára, még más módon is emelte a bécsi kormány. E koronatarományokban gyárat alapított és az árucikkeken a gyáratok nélküli Magyarországon túladott.

A magyar nyerstermények (búza és gabonaneműek, gyapjú, len, kender, nyersbőr, hamuzsir stb.) külföldi államokba való kivitelére pedig a kormány oly magas (15—30%) kiviteli vámot (harmincadot) szabott, hogy a külföldet ezáltal mintegy visszariasztotta a magyar termények vételétől és a magyar termelő Bécsben volt kénytelen eladni terményét, még pedig olcsó áron. A mi lovainknak, marháinknak és borainknak árát tehát Bécs szabta meg, mivel ezeket is egyedül osztrák kereskedők vették meg. Ausztria nagy kereskedelmi cégei Magyarországot afféle osztrák gyarmatnak nézték, mint az angol kereskedők a szabadságharcig az észak-amerikai gyarmatokat. E *prohibitív* vagyis *tiltó vámrendszer* mellett természetes, hogy a hosszú béke áldásait élvező és gazdasági téren haladó Magyarország saját zsírjába fulladt; amit az osztrák tartományok meg nem vettek, azt maga volt kénytelen elfogyasztani.

Egyéb hátrányos
körülmények.

Más tényezők is bénították a belső kereskedést. Ilyenek a magyar koronának országai között fennálló *vám-sorompók, a rossz országutak, a kényelmetlen utazás, a*

szabályozatlan folyók, a piszkos kocsmák, a patriarchális módon üzött földművelés, a vállalkozási szellem teljes hiánya. Ezekhez még a céhek szűkkeblősége és az ipar és kereskedelmi életpályának lenézése is járult; a kereskedés leginkább németek, zsidók, görögök és örmények kezeiben volt. Sok helyen még cserekereskedés divatozott; készpénz kevés volt az országban. A legfőbb baj azonban mégis abban rejlett, hogy *nem volt hiteltörvény.*

Mária Terézia szívesen segített volna az országnak ezen elévült bajain, de mert az adóügy méltányos rendezéséről a rendek hallani sem akartak, a magas vámjövédéket pedig a kormány nem nélkülözhetette: keveset tehetett. A királyné a magyar korona egyes országai közötti vámsorompókat eltörülte és hogy a magyar kereskedésnek legalább *egy* tengeri kaput biztosítson, Fiumét Magyarországhoz csatolta. Szabályozta továbbá a Száva és Kulpa folyókat és megparancsolta a Béga és Sárviz, valamint az ecsedi láp lecsapolását. Gondoskodott végül a lótenyésztés, erdészet és a selyemszövés fölvirágoztatásáról; Pozsonyban dohánygyárat alapított.

Kereskedelmi
rendeletet.

Közlekedés és
mezőgazdaság
előmozdítása.

Tevékeny és a közjónak szentelt negyven évi uralkodás után Mária Terézia 1780-ban megszűnt élni. Követte őt fia József, ki kormánytárs címen már 1763 óta folyt be az ügyek vezetésébe.

6. Ellentét a magyar alkotmány és a XVIII. század reform-
eszméi között.

II. József 1780—1790.

II. József a felvilágosodott absolutismusnak és az annyi II. József. csodás ellenmondással telt XVIII. századnak legjellemzőbb 1780—90. képviselője. Egyrészt a *közjóért* való önzetlen fáradozás, az emberi jogok és méltóság igaz tisztelete, a haladás és föl- Jelleme. világosodás őszinte szeretete, valamint a köteleességérzés nemes sugallata található benne; másrészt azonban a nemzeti érzelmek, a történeti mult, jog és kegyelet sértő mellőzése, valamint az absolut hatalomra való törekvés jellemzik uralkodását. Mig egyrészt a fiatalság tüzével tudott lelkesülni a kosmopolita szabadságért, az emberiségért és haladásért, másrészt lábbal tiport minden történeti jogot, tekintélyt és hagyományt, melyeket ósdi előítéleteknek tartott.

Mint meglett férfiú régóta kész programmal lépett a trónra. *Főcélja egy nagy, virágzó, dicső, osztály birodalom* Célja. *alapítására irányult, mely minden tekintetben egységes legyen, mely igazságos törvényekkel, egységes nyelvel és műveltséggel birjon és melynek lakói egyenlően viseljék a terheket, törvény előtt pedig egyenlők legyenek.* Égett a vágytól, hogy monarchiája virágzó ipara révén teli pénztárral és félel-

metes hadsereggel rendelkezék. Az *abszolút állam*, a *monarchia nagy politikai hatalma*, a *közjó*, voltak tehát céljai, melyeknek ő maga is csupán első szolgálja kívánt lenni és melyeknek minden érdekét alá akart vetni. Mindig és mindenben csak azt kérdezte: «Az állam érdekében célszerű és hasznos-e avagy sem?» — Arra nézve, hogy a közjót, népeinek boldogságát elérhesse, szükségesnek tartotta, hogy *hatalma korlátlan legyen*. Ezért mellőzte a koronázást, melyet üres szertartásnak nézett és ki nem adta a hitlevelet, mely alkotmányos mederbe terelte volna uralkodását; ezért került a rendek összehívását, kiknek ősi kiváltságaiiban a közjóba ütköző igazságtalanságot látott; azért követelte a tisztviselők kinevezésének jogát, hogy bennök akaratának engedelmes eszközeit nyerjen.

Egyházi reformjai.

1782.

Korszakot alkotó reformjait egyházi téren kezdte meg és e tekintetben is az első uralkodó a Habsburgok sorából, aki a család hagyományos vallási kegyeletével kirívóan szakított. A század reformeszméi értelmében alárendelni akarta a pap-ságot az államnak. Állami tisztviselőknek tekintvén a papokat, állami fizetést rendelt nekik, vagyonukat pedig a tanulmányi alap számára értékesítette. Nehogy pedig idegen hatalom az ő államának ügyeibe beleszólhasson, megtiltotta 1781-ben a szerzeteseknek, hogy közvetlen összeköttetésben maradjanak Rómában vagy külföldön lakó rendfőnökeikkel; erélyesen alkalmazta a placetum regiumot és megtiltotta a püspököknek, hogy a hűnbocsánati és a házassági ügyeket Rómába felterjesszék. Ebbeli szándékáról az őt Bécsben meglátogató VI. Pius pápa sem bírta lebeszélni. Nyomban Pius pápa elutazása után (1782) hajtotta végre azt a rendeletet, amellyel több szerzetesrendet (köztük a pálosok, bencések, prémontreiek, ciszterciták rendjét) és több apácarendet eltörölvén, vagyonukat a vallási és lelkeszi alaphoz csatolta. (A kolostorok eltörlésével karöltve sok régi nyelvemlék, oklevél, műkincs kallódott el örökre.). A *plebániák számát ellenben 950-nel növelte* és meghagyta, hogy minden új plebánia mellett népiskolát is állítsanak. Hogy a felekezeti békét szívükön viselő papokat nyerjen, megszüntette a püspöki papnevelő házakat s az összes egyházmegyék papnövendékeinek számára Budapesten, az egyetemmel összekapcsolt seminariomot rendelt és azonkívül Pozsonyban, Egerben és Zágrábban alapított *egyelemez papnevelő-házakat*.

Türelmi rendelet. 1781.

Vallási tekintetben mindennemű kényszert elvetett. A protestánsok üldöztetését *türelmi rendeletével* megszüntette. Kimondotta a protestánsoknak a törvény előtti egyenlőségét és megengedte a népesebb prot. községeknek a templomépítést és iskolanyitást. Ezt a rendeletet azonban két oldalról is kifogásolták. A protestánsokat nem elégítette

ki, mert József elhatározását kegyelmi tény alakjába öltöztette, a katolikus egyház és különösen az érsek-primás pedig sokallta az engedményeket.

Az összes iskolák fölötti felügyeletet öt kir. tankerületi Tanügy-felügyelő kezébe adta. Az iskolák szaporítása céljából külön *tanügyi bizottságot* nevezett ki és meghagyta, hogy a tanárok ezentúl valláskülönbség nélkül s egyedül képességük szerint neveztesse ki. *Új, szabadabb tanrendszert* is dolgoztatott ki, mely mind a tantárgyakban, mind a módszerben egyöntetűséget honosított meg. A Mária Teréziától fölötté szigorúan gyakorolt *cenzurát* megszüntette és *sajtószabadságot* hirdetett, mely alól egyedül az erkölcsiséget és a társadalmat becsmérlő iratokat vette ki. Sajtószabadság.

Intézkedései révén számos tisztelőt szerzett ugyan magának, de a papság és az alsó nép körében nagy visszatetszéssel találkozott, (amiről számos epés röpiratból és pamfletből meggyőződhetett). József azonban mitsem törődve e támadásokkal, tovább haladt a maga útján, még pedig nem fokozatosan, hanem buzgóságától elragadtatva, rohamosan és megfontolatlanul. Ebben láthatjuk újabb, végzetes hibáját.

Ami az *ipart és kereskedést* illeti, II. József szintén le- Ipar és keresk.
dönteni kívánta a vámsorompókat abban az esetben, ha az osztrák tartományok adójának arányához képest a magyar nemesség is adófizetésre vállalkozik. Mivel azonban a ne- Adóreform.
messég a maga adómentességi jogához makacsul ragaszkodott, József legalább *igazságosabb adófelosztást akart be-* Az ország fel-
hozni s e célból az országot újra fölmérette s a nemesség mérése. 1784.
házait és jövedelmét megszámláltatta. Rendszabályait azonban mikép nézhette volna jó szemmel a nemes? Érezte, hogy az afféle fölmért, hozzáférhető országban vége volna kiváltságos, úri hatalmának. Ez okból a nemesek, sőt a félrevezetett pórok is, sok helyen ellenszegültek a kataszteri fölméréssel megbízott tiszteteknek, úgy hogy ezek különben korszakot alkotó munkájukat csak évek múlva és akkor is csak hiányosan fejezhették be.

A nemesség aggodalmát fokozta Józsefnek egy másik, Népszámlálás.
a népösszeírást meghagyó rendelete, mely eredményként hazánk lakosságát 7 millióban alapította meg, kik között mindössze 325,000 nemes akadt. Midőn a vármegyék e rendszabályt is ellenezték, József a nemesektől és parasztoktól mindenemű fegyvert elszedetett. Az összeírás és a személyes szolgaság eltörlése Erdélyben így is véres lázadásra szolgáltatott okot, amennyiben a román jobbágyok József rendeleteiben az uralkodó magyar nemes birtokos osztály ellen rejlő tendenciát olyformán értelmezték, hogy a császárnak pártfogót, sőt szövetségest láthatnak saját földesuraik ellen. Futótűz gyanánt terjedő összeesküvés támadt Magyarország és Erdély

Oláh pórok
lázadása. 1784.

mesgyén, különösen a Maros mentén fekvő vármegyékben; az oláh jobbágyok megtagadták egyszerre tartozásaikat, sőt lelketlen igaztók által lázított pórok *Hóra és Kloszka* vezérelte alatt Erdély délnyugoti megyéiben a magyar nemesek kastélyait megrohanták, az urakat családotul leöldösték, birtokaikat pedig dúlták, rabolták. Több ezer magyar nemesi kuria és 130 falu lett már a lángok martaléka, midőn a katonaság végre erélyesebben közbelépett és a főcinkosokat elfogta, akik azután életükkel lakoltak merényletükért.

Urbéri sza-
bályzat.

II. József azt tartotta legfőbb kötelességei egyikének, hogy boldogult anyjának *urbéri szabályzatát* a nemesség boszankodására mindenütt keresztülvigye és hogy véget vessen az örökös jobbágyságnak, az úriszéknek és *robotnak*. Mivel azonban intézkedéseit nem bírta megvalósítani, legalább a koronajavakon rendelte el a robotnak pénzen való megváltását.

Ebbeli eljárásával legalább a pórokat kötelezte hálára, de a többi osztály, és különösen a nemesség rosszul titkolt ellenszenvvel fogadta a szapora újításokat.

Politikai
reformok.

Legtöbb visszahatást szült Józsefnek *politikai programja*. Eleiől fogva el volt határozva, hogy Magyarországot az osztrák örökös tartományokba olvasztja és beilleszti az egységes osztrák monarchia keretébe. Hogy a koronázási eskü ebbeli szándékában meg ne akadályozza, meg sem koronáztatta magát, sőt a szt. koronát a nemzet fájdalomára és a kancellária tiltakozása dacára 1784. Pozsonyból a bécsi császári kincstárba vitette. (Ezért Ányos Pál «Kalapos király»-nak nevezé őt). A centralizmus érdekében a közigazgatás egyszerűsítésére törekedett és ezért az erdélyi kancelláriát a magyarral egyesítette, a kir. kamara külön kincstári igazgatását megszüntette és ez utóbbit Magyarországon a helytartótanácsra, Erdélyben pedig a főkormányzókra bízta. A központosítás érdekében helyezte át a helytartótanácsot Pozsonyból Budára; a nádori méltóság mellőztével pedig egy elnököt (az erélyes Niezky Kristófot) és két alelnököt nevezett ki e testület élére (1783). A következő évben a kuriát és a királyi táblát is áthelyezte Pestre. Egyidejűleg eltörülven a megyei és városi törvényszékeket is, a polgári és bűnvádi perek eldöntésére 38 alsóbbfokú megyei törvényszéket állított fel, melyeknél az osztrák büntető törvényt hozta be. E törvény nem ismert különbséget nemes és nem nemes között és nem engedte meg a kinpad használatát.

Centralizmus.

A megyei
autonomia
eltörülése.
1785.

Ezek után a *vármegyékre* került a sor, melyek ábrándos összmonarchiájáért nem akartak lemondani jogaikról és rendeleteivel egyre dacoltak. József különben is neheztelt a fényes multú, de a haladás törvénye elől elzárkozó, reformjai ellen tiltakoró vármegyékre, s ezért 1785. a megyei közgyűlések megtartását eltiltotta és örökössé tette az alispán

tisztét, kinék kinevezését magának tartotta fenn, míg a többi megyei tisztviselők kinevezését a *kerületi biztosokra* ruházta, akiket személyesen tett felelőssé mindenért. Az országot tíz kerületre osztotta, mindegyiknek élére királyi biztost állítván, kinék a szabad királyi városokat is alávetette. Véget vetvén tehát a megyei és városi autonómiának, bürokratikus alakba öntötte az egész közigazgatást. Ugyanabban az évben, midőn Pesten az első magyar szindarabot játszották, hozta be hivatalos nyelv gyanánt a német nyelvet (a latin helyett) a köz-^{Germanizálás.}igazgatás és törvénykezés terén csak úgy, mint az iskolákban, amint ezt egyébiránt gyakorlati szempontból maga a helytartótanács is ajánlotta. E rendelet értelmében oly tanuló, aki nem tudott németül írni és olvasni, fel sem vették ezentúl a gimnáziumba és így a hivatalnoki pályától is elzárták a magyar elemet. — A nemesség előtt ez a germanizálás még gyűlöletesebbé tette az egész új rendszert. A vármegyék sorra fel is irták a rendelet ellen, még a tótajkú Árva és a horvátajkú Zágráb is, de József nem tágitott.

A fokozódó ingerültséget még jobban szította Józsefnek kapkodó *külpolitikája*. A II. Katalin cárnő szövetségében megindított török hadjárat folyamán a császár tehetetlen kegyence, *Lascy* tábornok kudarcot vallott és az egész céltalan vállalat Nándorfehérvárnak Laudon által történt elfoglalásán kívül csak áldozatokat rótt az országra. Az osztrák csapatokat a láz és ragályos betegségek is tizedelték, sőt a bátorság is elhagyta őket és egy alkalommal, Karánsebesnél, József pisztollyal kezében sem volt képes vak lárma folytán futásnak eredt katonáit feltartóztatni. Az egymást erő kudarc mélyen sebzé az amúgy is beteges fejedelmet, akit a Magyarország- és Belgiumban terjedő elégtelenség és ellenállás is elkésérett. Midőn József egyre csak ujoncokat és gabonát szedett a kimerült, inséges, forrongó országban, a vármegyék végre kereken megtagadták a rendeletek végrehajtását, a felindulás hangján követelték az *országgyűlés* egybehívását és beszüntették az adófizetést. A forradalom kitörésétől tartván, most már maguk a kir. biztosok és a kinevezett alispánok is javasolták az erőszakos adóbehajtás abbahagyását. Sok helyt nemzeti ruhát öltött a magyarság és megfenyegette a királyi biztosokat. József e nem várt ellenálláson meghökkenvén, végre is Kaunitz szavára hajolt és visszavonni kezdé rendeleteit; igéreteket is tett, de már nem hittek szavaiban. *Belgiumban* a francia, angol és porosz ügynököktől izgatott nép az osztrák ezredet kiüzte. Minálunk pedig néhány nemes, báró Hompesch kezdeményezésére és a bécsi porosz követ, Jakobi közvetítése mellett, a porosz udvarral bocsátkozott alkudozásba, melynek célja József letétele volt. II. Frigyes Vilmos azonban nem fogadta el a neki felajánlott magyar koronát, hanem maga ^{Belga felkelés.}
^{Forrongás Magyar-országban.}

József halála
1790. febr. 20.

helyett Károly Ágost weimári herceget (Schiller és Goethe barátját) ajánlotta trónjelöltnek. — Ekközben Poroszország, Anglia és Hollandia a török háború folytatása ellen tiltakoztak és illyformán már európai háborútól is kellett tartani, midőn az annyi csapás által testileg s lelkileg megtört József a táborból Bécsbe vitette magát, hol néhány nap mulva meghalt. Halálos ágyán, úrbéri, türelmi és a plébániákra vonatkozó rendeletének kivételével, összes reformjait visszavonta s a szent koronát visszaküldte Pozsonyba. Sír feliratul pedig ezt óhajtotta: «Itt oly fejedelem nyugszik, ki tiszta szándékai dacára elég szerencsétlen volt megélni azt, hogy minden terve hajótörést szenved.»

Méltatása.

Sajnos, hogy ez a nemeslelkű és vasszorgalmú fejedelem *kivihetetlen* feladat megoldására pazarolta erejét. Végzet szerű tévedésből arra vállalkozott, hogy különböző vallású, nemzetiségű és műveltségű népekből és különféle történelmi alapon álló országaiból, a népek akaratának ellenére, egységes, központosított monarchiát alkosson. Természetes, hogy a magyar nemesség, melynek ereje épen a történelmi jogban rejlett, nem igen méltányolta a XVIII. századnak Józsefben mintegy megtestesült reformeszméit; sőt mikor észrevette, hogy azok a reformok a rendi érdekekkel azonosított nemzeti érdekekre veszedelmet hozhatnának, gyűlölettel fordult el tőlük és inkább régi intézményeihez ragaszkodott, melyek ha tökéletlenek is, de legalább nemzetiek voltak.

7. Az alkotmány diadala, a nemzet ébredése. A francia forradalom hatása. Visszahatás. A reform-törekvések meggyúsulása.

II. Lipót 1790—1792. II. Ferenc 1792—1835.

II. Lipót.
1790—92.

Nehéz feladat megoldása várt II. Lipót királyra; de jóindulattal viseltetvén népei iránt és a helyzet helyes megítélésében gyökerező engedékenységet tanusítván, rövidesen kiszabadult a válságos helyzetből és feladatát megoldotta. — Hogy a fenyegető külháborút elhárítsa, szakított az orosz szövetséggel és a *reichenbachi kongresszus*-on (1790 jul.) azt ígérte a feltékeny porosz udvarnak, hogy a szultánnal a status quo ante alapján mihamarább békét köt. Szavát *Szisztovában, magyar követ jelenlétében*, be is váltotta. A *belföldi mozgalmakat* pedig Belgiumban úgy, mint Magyarországon azzal az ígérettel csendesítette le, hogy tiszteletben fogja tartani mindkét ország alkotmányát és egyúttal mindkét országban összehívta a rendeket.

Béke a törökkel.

Országgyűlés
egybehívása.

Láttuk, hogy a nemzet zöme Mária Teréziának és még inkább II. Józsefnek a kor szellemében gyökerező, de a nemzet szellemével ellenkező és alkotmányellenes úton és módon keresztülvitt reformjait elítélte; de ez nem bizonyíték amel-

lett, hogy a nemzet egyáltalában és a jövőben is idegenkedni fog korszerű reformoktól, melyekkel jövőjét biztosíthatja. A reform keresztülvitelének feladata átszállott immár magára a nemzetre és a következő hat évtized — bár megszakítással — az alkotmányos és társadalmi reformok korává vált.

A II. József uralkodása folytán forrongó ország az 1790/1. ^{1791—92. pozsonyi gyűlés} pozsonyi gyűlésen fogott e reformokhoz és az alkotmány korszerű átalakításához. Vele tartott maga Lipót király is, aki mint Toszkána fejedelme már megmutatta, hogy barátja a haladásnak. A pestmegyei radikális demokrata párt követelése a rendi gyűlésen mindamellett nemcsak a maradi, hanem a mérsékelt pártnál is sok akadályba ütköztek, dacára annak, hogy az országban a *francia forradalom* eseményeinek, híre ^{Politikai pártok.} felrázták a kedélyeket és a *forradalmi elvek*, különösen a Pést megyegyűlésein mondott heves szónoklatokban visszhangot keltettek. A 90-es évek elején valami 500 politikai röpirat jelent meg hazánkban, amelyek Voltaire és Rousseau hatása alatt, világpolgári és demokrata jellegű hangoztattak. (V. ö. *Bacsányi*, *Batthyány Alajos gróf*, *Hajnóczy I.*, *gf. Fekete János*, *Martinovics* munkáit.). Az országgyűlésen azonban csak a *demokrata párt* írta e szélső jellegű zászlajára; a demok- ^{1. Demokraták.} raták kezdték a királyi hatalom jogalapját boncolgatni és a népfőlség és teljes egyenlőség elvét hangoztatni, meg magyar hadsereget követelni. (A magyar szolgálati nyelv behozatalát a magyar ezredeknél egyébiránt a Gréven ezred tisztjei is sürgették, de ez többnek állásába került.) — A demokrata párttal a *mérsékelt arisztokrata párt* szállott szembe, melyhez a főnemesség ^{2. Konzervatív arisztokraták.} s a főpapság javarésze tartozott; ez a párt első sorban az ősi alkotmány helyreállítását sürgette, ezenfelül pedig legfeljebb az úrbéri szabályzat keresztülvitele iránt érdeklődött. Ellenben a *túlzó konzervatív arisztokrata párt* a fennen hangoz- ^{1. Ultra-konzervatív} tatott szabadság alatt szűkkeblűen most is csak a nemesség kiváltságos uralmát értette és mindennemű reformtól irtózott. ^{zervativek.} Mig azonban Lipót király ült a trónon és a reform-áramlat nálunk is erősebben lüktetett: ez a maradi párt nem tudta a királytól is óhajtott reformok behozatalát megakadályozni.

Az országgyűlés előbb II. Lipót fiát, *Sándor főherceget* választotta nádorrá, majd a két ponttal megtoldott kir. hitlevél kiadása és az eskütétel után Lipótot királlyá koronázta. Az új *törvénykönyv* (a magyar «Declaration of rights») 75 cikket tartalmaz, melyek két csoportra oszthatók. Egyik részük az alkotmány helyreállításával és lehető erős körülsáncolásával foglalkozik; másik részük pedig a korszellemnek tesz engedményt. A főbbek ezek: a III. t.-c. szerint ^{1791—92. tör-} az új király hat hónappal elődjének halála után köteles ^{vények.} magát megkoronáztatni és a kir. hitlevelet kiadni; a szent koronát Budán őrizték, külföldre ki ne vigyék; a király hu-

zamosb ideig lakják az országban. Továbbá: *«Magyarország szabad és független ország, mely semmi más országnak vagy népeknek nem lévén alárendelve, saját törvényei és szokásai szerint kormányzandó»*. (1791: X. t.-c., amint ezt különben már az 1715: III. és 1741: XI. t.-c. is követelte.) E t.-c. értelme: Magyarország elfogadta ugyan a Pragmatica Sanctiót, de önállóságát azért nem áldozta fel és II. József rendszerét visszautasítja. — Továbbá: a törvényt megváltoztatni, módosítani és magyarázni oly jog, melyet a fejedelem és a nemzet csak az országgyűlésen és csak közösen gyakorolhat. — Országgyűlés minden harmadik évben tartandó (az 1712—15. tv. ismétlése). — Rendeletek vagy pátensek érvénytelenek és ilyenekkel kormányozni nem szabad. — Országgyűlésen kívül semminemű segílyt: sem pénzben, sem ujoncokban, sem terményekben nem szabad kivetni. — A főbb kormányzések tagjai esküdjének meg a törvények megtartására. — A rendek továbbá a Mária Terézia-féle úrbéri szabályzatot, nevezetesen a pórok szabad-költözködési jogát törvénybe iktatták, József rendeleteit ellenben eltörölték és a nemzeti nyelvet az ország minden iskolájában behozták, bár a törvénykezés nyelvének meghagyták a latint. — A *valláskérdésben* a rendek nem bírván megegyezni, annak megoldását a királyra bízták; Lipót aztán a bécsi és linci békepontok értelmében a protestánsok szabad vallásgyakorlatát megerősítette, a vegyes házasságokra nézve pedig úgy intézkedett, hogy ha az apa katolikus, gyermekei is azok legyenek; ha ellenben csak az anya a kath. egyház híve, atyjok vallását csak a fiúk kövessék. E kir. határozatot a rendek ázután a kath. főpapság ellenzése mellett törvénybe iktatták. — A rendek végül a *reform-kérdések tanulmányozását külön bizottságra bízták*, melynek a következő országgyűlésig feladatával el kellett készülnie.

A II. József és a nemzet között fölmerült éles ellentétet az 1790/91. törvények tehát megszüntették, mely utóbbiak az alkotmányt újabb sáncokkal is megerősítették.

A francia háborúk kezdete.

II. Lipót rövid uralkodása folyamában még tanúja volt a francia forradalom kezdetének és megérte azt is, hogy sógora, XVI. Lajos, az alkotmányos nemzetgyűlés által kidolgozott alkotmányt elfogadni kényszerült. Ez a tény még nem igen nyugtalanította a higgadt Lipótot. A külügyi politikai látóhatár csak akkor kezdett beborulni, midőn egyrészt a francia forradalmi kormány ügynökei az európai népeket királyaik ellen izgatni kezdék, másrészt a Németországba menekült francia kir. hercegek (Artois gf.) és nemesek arra nógatták a fejedelmeket, hogy a forradalom leverésére Franciaországnak háborút izenjenek. II. Katalin cárnő abból az okból pártolta a francia emigránsok óhaját, (melyet gf. *Esterházy Bálint* tolmácsolt előtte), hogy felhasználván az előre látható európai

háború zavarjait, ezalatt Lengyelország újabb felosztását előkészíthesse. Ennélfogva az osztrák és porosz szomszédot egyre a franciák ellen uszította. Lipót király ugyan higgadtságát most is megőrizte és 1791 aug. 25-én *Pillnitzben II. Frigyes Vilmos* porosz királlyal mindössze *védelmi szövetséget kötött*. A girondista miniszterium azonban már e találkozás pusztá hírére hozott sújtó törvényeket az emigránsok ellen, Ausztria és Poroszország fejedelmeinek pedig háborút izent, melynek kitörését azonban Lipót király már meg nem élte.

Ezzel II. Lipót oly háborút hagyott örökségül fiának és I. Ferenc. 1792—1835.
 utódának, a 24 éves *Ferencnek*, melyet csak egy kiváló, nagy államférfíui és katonai tulajdonságokkal megáldott fejedelem folytathatott volna a siker reményében. Amde az ifjú, jószívű és igénytelen fejedelem ilyen tulajdonságokkal nem rendelkezett és környezetében sem talált senkit, akire e súlyos feladatot bízhatta volna. Kaunitz herceg hajlott koránál fogva háttérbe lépett; Magyarorszáiban pedig hasztalan keresünk ez időben kiválóbb vezéralakot. Ferenc azonfelül határozottan ellensége volt mindennemű újításnak, nem volt semmi érzéke a kor nagy eszméi és csak csekély fogékonysága tudomány és művészet iránt, a népszerűbb politikusokat pedig, sőt saját testvéreit is gyanakvó, féltékeny szemmel kísérte. Az ő uralkodásának tulajdonítható, hogy míg a többi európai nemzet éppen a XIX. század első tizedeiben nagyot haladt előre, hazánk a haladás útjáról letérve, újból kóros álomba és tetpedésbe süllyedt.

Mialatt az osztrák hadak a kitört I. koalíciós háborúban a Rajna mentén és Belgiumban megszorultak, a forradalomtól iszonyodó fiatal fejedelem a legerélyesebben igyekezett az Ausztriában és Magyarorszáiban felburjánzó reform-irányt kiirtani. A censura a titkos rendőrség segítségével mindennemű demokrata és radikális hajtást letaposott és a haladás pártját elnémította. A demokraták kis csapatja mind amellet nem tudott belenyugodni a reménytelen tétlenségbe s végre az értelmi osztályok és a köznemesség soraiban összeszekés alakult, melynek élére a tehetséges és nagyravágyó *Martinovics Ignác apát* állt, kit az is bántott, hogy udvari (vegyészi) állásából elbocsátották. Mint politikus éppen úgy ellensége volt a nemesség és papság nagy kiváltságainak, mint Ferenc absolutistikus kormányának, sőt Locke és Rousseau szellemében a forradalomban jogosult orvosságot látott, mellyel a beteg állam bajait ki lehet gyógyítani. Mióta Bécsben a convent-nak Moreau nevű küldöttjével értekezett, nem érte be a magyarra lefordított forradalmi káték terjesztésével, hanem «Az egyenlőség és szabadság társulat» megalakításához fogott, melynek feladatául a fennálló kormány és alkotmány felforgatását és — ezzel legalább vádolták — az alsóbb ne-

Jellemzés.

Martinovics-féle
összeesküvés.
1792—95.

messég és a polgárság segélyével a köztársaság szervezését tűzte ki. Ezt a célt azonban csak Martinovics maga követte; a társulat többi tagjai nem követelték a királyság eltörlését és parasztforradalomtól is idegenkedtek, amint erőszakhoz, avagy fegyverhez egyáltalában nem szándékoztak nyúlni. Ők csak demokrata reformokat és az alkotmánynak korszerű módosítását követelték. *Hajnóczy* pld. (az «Igaz hazafi» szerkesztője) a képviseleti rendszer életbeléptetéseért, felelős miniszterium kineveztetéséért és a jobbágyok felszabadításáért lelkesedett, úgyszintén *Laczkovics János*, a magyar érzelmei miatt elbocsátott tiszt és író, aki különösen a kiváltságok eltörlését sürgette. Az összeesküvés különben még nem lépte át a szervezkedés első stádiumát, midőn a londoni rendőrség nyomára jutott a dolognak és az általa értesített bécsi rendőrség Martinovicsot Bécsben letartóztatta. (1794 aug.) Miután a Magyarországon élő tagokat is (75-öt) elfogták, hosszas és a bécsi kormány, valamint Németh János államügyész részéről a kir. táblán törvényellenes módon vezetett vizsgálat után Martinovics apátot hat társával (köztük Hajnóczyt) Budán a Vérmezőn lefejezték, másokat pedig (köztöttük Kazinczyt) hosszas várfogságra ítéltek. Sokan vértanukat láttak bennök és azon eszmék áldozatait, amelyek utóbb az 1848. évi törvénykönyvben testet öltöttek. Egyelőre azonban e hét ember rémes kivégeztetése és a nyomban rá életbe léptetett szigorú rendőri és kémkedési rendszer, mely még a család körébe is betolakodott, oly dermesztő hatással volt a kedélyekre, hogy a demokrata párt elnémult s a reformmozgalom teljesen megfeneklett. Az 1796. országgyűlésen szó sem esett többé reformokról. A főnemeség teljesen egyetértett Ferenc királlyal: aki a fennálló rendet bolygatni meri, az hazaáruló és felségsértő egy személyben.

Politikai és gazdasági hanyatlás.

Az egyre folyó francia háborúk súlya alatt az országgyűlés mindinkább adó- és ujoncot megszavazó géppé süllyedt. Az 1802. évi gyűlés végeztével a kormány az ellenzék némely vezéreit hivatalok és kitüntetések osztogatása által lekenyerezte, másokat ellenben megfélemlített avagy elfogott; egyes megyéket meg királyi biztosok által utasított «rendre». Az 1805. országgyűlést is csupán a hadi segély megszavazása végett hívták egybe; hasonlóan az 1807-iki gyűlést, úgy hogy még *József nádor* is akként nyilatkozott, hogy «jobb lesz meghalni, mintsem ily gyalázat érjen bennünket». A többség mégis megszavazta a «rendkívüli segélyt». A várva várt közjogi és kereskedelmi (vám-) reformok megint elmaradtak, miért is az országban az elégtelenség, de ezzel a rendőrség éber-sége is fokozódott. Felsőbüki *Nagy Pált* maga Ferenc király bírta rá hallgatásra.

1808. országgy.

Az 1808-iki gyűlést a Ferenc király 3-ik nejének, Mária-Ludovika koronáztatásának emlékéül alapított *Ludovicéum*.

teszi nevezetessé. Ezen idő óta az ország előbb *Thugut*, majd *Metternich* herceg befolyása alatt anyagilag és szellemileg tompa aléltságban élte napjait. Metternich elrémülve a forradalmi eszmék terjedésétől, khinai fallal akarta elválasztani Ausztriát és Magyarországot a nyugati világtól. A bécsi rendőrség titkos feljelentések alapján készségesen megindította a vizsgálatot bárki ellen; vége szakad a szólásszabadságnak; a könyvek és hírlapok a censura békóiban vesztek el; a hírlapoknak megtiltották, hogy politikai dolgokról írjanak és a hadi megkülföldi eseményekről csak hivatalból készült, hazug rópiratokból értesült a közönség; még csak gondolni sem lehetett a külfölddel való tudományos avagy politikai összeköttetésre; az egyetemről a magyar szót száműzték, Kant tanainak hirdetését pedig eltiltották. Emellett egyre folyt az adóbehajtás és ujoncozás. Úgy látszott, hogy a bécsi udvar önkénye és a Napoléon ellen folytatott makacs küzdelem utóhatásai következtében az ország végre mégis csak kimerül és hogy lehetséges lesz Magyarországot az örökös tartományokba beolvasztani. — József nádor még egyszer felszóllalt Bécsben és az alkotmány megtartását és a reformok behozatalát sürgette, de jószívűsége és alkotmányos érzületéért az udvaroncok csak gúny tárgyává tették és «Rákóczi»-nak nevezték el.

8. Magyarországnak a francia háborúban való részvétele. Az ország gazdasági kimerülése; a politikai élet szünetelése.

I. Ferenc uralma (folytatólag).

Az újkor történetéből tudjuk, hogy miért nem vezettek célhoz a régi európai monarchiák részéről a fiatal francia-köz- társaság ellen alakított nagy szövetekezések. Ami nevezetesen hazánkat illeti, a nemesség zöme az 1791/2. reform-mozgalom megfeneklése óta épen oly kevéssé rokonszenvezett a forradalmi eszmékkal, mint a dinasztia s ez okból tetemes áldozatokat is hozott a forradalom leverésére. A háborúk sujtó hatása alatt most már csak kevesen, köztük Kazinczy, hódolt forradalmi jeligéknek és csak kevesen láttak később Napoléonban gondviselésszerű férfiút.

Az első nagy szövetség 1793-ban izent hadat a konventnek; seregeink Belgiumban, Hollandban és a Rajna mentén változó szerencsével küzdöttek, míg Poroszország egymagában hamarjában a baseli békére nem lépett (1795), hogy szabad kezét és a III. lengyel felosztás alkalmával koncot kapjon. A magára hagyott Ferenc király még egy ideig folytatta a háborút. Az 1796. országgyűlés ekközben, az ősi dicsőség emlegetésekor felmelegedve, 50,000 ujoncot, több ezer ökröt és lovat és 6 millió mérő rozsot meg zabot szavazott meg;

esetleg az insurrectió felkelését is megajánlotta, melynek vezetésére az új nádor, József kir. herceg lett volna hivatva.

Az 1796/7. háború folyamában a direktorium szerencsés fővezére, Bonaparte Napoléon tábornok a Lombardiában kivívott diadalok és Mantova elfoglalása után hadával Bécs felé való útjában már Leobenig nyomult. Csak most szőlíták fegyverre az insurrectiót, melyhez Berzsényi lelkes ódát intézett. De miközben a nemesség gyülekezett, *Ferenc Campoformióban békét kötött Napoleonnal*, melyben az elvesztett Lombardiáért és Belgiumért Velencét, Isztriát és Dalmáciát kapta kárpótlásul. Dalmáciában a lakosság azt követelte, hogy hazája Magyarországhoz csatoltassék, melynek 1412 előtt sokáig része volt; de Thugut miniszter a mozgalmat elnyomta.

Campoformiói béke. 1797.

II. koalíció
1799—1801.

A forradalmi eszmék terjedése által trónjaikon megingatott európai fejedelmek 1799-ben egy második nagy koalíciót alkottak a direktorium ellen, melyet azután annak megbuktatója, Napoléon első konsul ellen is folytattak. A világra szóló küzdelem három csatamezőn folyt. Hadaink, melyeknek vezérei közül különösen Kray, Zách, Fedák és Splényi tüntették ki magokat, részben Felső-Itáliában, részben Déli Németországban hadakoztak. Miután azonban Dessaix és Napoléon amott Maregnónál, Moreau pedig emitt Hohenlinden mellett győzött, Ferenc király a *lunevillei békét kötötte meg* a campoformiói béke alapján.

A római német császárságnak a Rajna-szövetség alakulása által siettetett felbomlása arra bírta Ferenc királyt, hogy 1806-ban német császári méltóságáról lemondjon; előbb azonban 1804-ben kárpótlásul felvette az *osztrák császári címet*. Ez alkalommal biztosította a nemzetet, hogy ezen új cím Magyarország közjogi állásán és függetlenségén csorbát ejteni nem fog. Az osztrák tartományok uralkodója ezentúl császár: más jelentősége nem volt az új címnek. Akadt ugyan akkor is oly államférfiú, még a németek között is (mint *Buol-Schauenstein*), aki azt tanácsolta Ferencnek, hogy hatalmának súlypontját Budára tegye át; az udvar azonban erről semmit sem akart tudni.

III. háború.
1805.

1805-ben harmadízben tört ki a háború, melynek folyamán Mack tábornok seregét a szégyenteljes *ulmi kapituláció* érte, mire a diadalittas francia «nagy armée» Napoléon saját vezénylete alatt a Duna mentén Bécsig, ill. Schönbrunnig hatolt, honnan Ferenc Budára menekült. Időközben Davoust marsal átkelt a határon és Pozsony előtt termett és mialatt a nádorral alkudozott, számító ravaszsággal azt hirdette, hogy Napoléon a *semleges* Magyarországnak nem lesz ellensége. De a csselfogással nem ért célt; hazánk nem maradhatott semleges, ha királyát ellenség fenyegette, mire azután Davoust Pozsonyt hatalmába keríté. Miután Napoléon néhány héttel

később, dec. 2., *Austerlitznél* Ferenc és I. Sándor cár szövetkezett hadait («a három császár csatájá»-ban) legyőzte, Ferenc kétségbeesetten *Pozsonyban megújította a békét, mely Thugut* ^{Pozsonyi béke. 1805.} *miniszter* (a késhegyig folytatandó háború párt lelke) szavai szerint a «leggyalázatosabb mindama békekötések között, melyeket a monarchia valaha kötött». Ferencnek le kellett mondania Velencéről, Isztriáról és Dalmáciáról, hű tyroli népét ki kellett szolgáltatnia a bajoroknak, hadi költségül pedig 50 millió forintot fizetni.

Poroszország és Spanyolország megalázása után Napo-^{IV. háború.} léon 1809-ben negyedszer indította meg hadait az elszigetelt Ausztria ellen. Míg a Lombardiából felsiető Jenő olasz alkirály és vezérei a dunántúli vidéken szorították vissza János főherceg hadát, addig maga Napoléon a Duna mentén nyomult Bécsig és újra Schönbrunnba tette át udvarát, ahonnan a királyi család Egerbe menekült. Bécs megszállása azonban még nem döntötte el a háborút. Napoléon átkelven a Morvamezőre, május 21—22. *Aspern* falu táján Károly főherceggel ^{Aspern.} szemben életében először kudarcot vallott és kénytelen volt a Morvamezőről Lobau szigetére, táborába visszatérni, hol türelmetlenül a Magyarországra rendelt hadak megérkezésére kellett várakozniá. Időközben ismeretlen kéztől készült magyar kiáltványban arra szólította fel a magyarokat, hogy más királyt válasszanak maguknak, mely esetben országukat nem bántja. Csakhogy a magyar nemesség nem hallgatott a csábító szavaira és *Győrnél* táborba gyűlt, melynek közelében azonban, Szabad-^{Győri ütközet.} hegy mellett, János főherceg csapatjaival együtt Jenő alkirálytól megveretett, mire Győr a franciák kezébe esett. Hogy is győzhették volna le a készületlen insurgents-csapatok, e középkori hadi szervezetű és rosszul vezényelt felkelők a modern szervezetű és pompásan vezényelt, világhódító francia csapatokat? — A győri csata után Jenő alkirály a Duna jobb, János főherceg annak bal partján sietett a Morvamezőre, hogy Napoléonnal, ill. Károly főherceggel egyesüljenek. Jenő hadai fűrgébbek voltak és míg János főherceg vert hadával a Morvához ért, Napoléon Jenő hadával egyesülvén, újra megtámadhatta Károly főherceget, kinek hadát *Wagram* mellett, két napi ^{Wagram.} harc után legyőzte. Időközben a franciák ágyútüze Dévény és Pozsony ósrégi várait tette tönkre és a pozsonyi hídfőt lőtte rommá. Ennyi vereség hírére Ferenc király Károly főherceg tanácsára Bécsben *békét* kötött, melyben többi között ^{Bécsi béke 1809.} ész. Tyrolról, tov. Krajnáról, Horvátország tetemes részéről és Fiuméről lemondott. Ezekből Napoléon az *illyriumi királyságot* alkotta; ugyanott azonnal sorozást rendezett és ezeket az új horvát-francia ezredeket többi báhörúiban alkalmazta. — A bécsi béke a monarchia súlyedésének legmélyebb pontját jelzé.

1812. orosz
hadjárat.

Hadaink utóbb Napoléon seregeinek oldalán részt vettek az Oroszország ellen indított nagy háborúban (1812), melynek szerencsétlen vége után viszont a német nemzet szabadságharcában működtek közre, sőt szövetségi kötelezettségek két ízben (1814. és 15-ben) egészen Páris alá vezette őket.

A háborúk
költségei.

E sokszoros áldozatok következtében az ország jóléte zátonyra jutott. A rendek csupán a két első háború folyamában 200,000 katonát és 30 millió forintot ajánlottak fel a királynak. Az újabb hadi költségek folytán a bankjegyek értéke annyira leszállott, hogy 100 ezüst forintért 1000, sőt még ennél is több papír forintot kellett fizetni. *Elvégü Wallis pénzügyminiszter*, Zichy magyar miniszter tiltakozása dacára, *kimondta a bukást* és egyúttal a bankjegyek értékét $\frac{1}{5}$ -re szállította le (úgy hogy 1060 millió helyett csak 212 millió forint függő adósság maradt.). Még József nádort is csak utólag értesítették a vészthozó intézkedésről, mely ellen a palatinus azután a vármegyékkel együtt hasztalan tiltakozott.

Állami csőd.
1811.

1811.
Pozsonyi
diéta.

Ily válság közepette hívta össze Ferenc 1811 aug. havában a pozsonyi *országgyűlést*, melytől a kormány azt kívánta, hogy a megmaradt 212 milliónyi államadósságból Magyarország 100-at magára vállaljon és hogy közvetett adók útján évenként 12 milliót fizessen ezen összeg törlesztésére. Ez alkalommal azonban a kormány akadályba ütközött. Az elkeseredett rendek ugyanis — 1791 óta most először — e «rólnünk-nélkülünk»-féle eljárás ellen hevesen felszólaltak és segélyképen csupán a só árának 2 forinttal való felemelését, továbbá 3 és fél millió mérő gabonát ajánlottak fel. A kormány mindazonáltal a só árát önkényüleg 4 frttal felemelte, a felajánlott gabonának felét pedig készpénzben követelte. — Ez intézkedések nagyban elkészeríték a rendeket s mivel a kormány a rendeknek, különösen *Horvát István* által tolmácsolt kérését a *nemzeti nyelv* felkarolását illetőleg elutasította, az országgyűlés elkéseredett hangulatban oszlott szét. — Az 1811/12 rendek érdeme, hogy kitartásukkal az alkotmányosság elvét megmentették és az erőszak és csüggedés folytán már nagyon lelohadt nemzeti szellemet ismét felélesztették.

Adóemelés.

Német
háborúk.

A sivár politikai helyzet dacára 1813—1814-ig a magyar ezredek újra hősiezen küzdöttek a Napoléon bukását előkészítő nagy csatákban, így kül. Lipszénél, (hol Széchenyi István is kitüntette magát) és a szövetségesek táborával Párisba vonultak (Simonyi «óbest»). Jutulomban azonban hazánk épen oly kevésbé részesült, mint a többi európai ország, melyekre Napoléon letünése után a *szent szövetség* nyomában járó önkény nehezedett. A forradalmi háborúk lezajlása után Metternich folytatta a törvénytelen adószedést, erőszakosan rendelt el ujoncozást és a szabad szólást a me-

Kortani tábla. 1789—1815.

Magyarország	Ausztria és Németország	Franciaország	A többi Európa
1790—92. II. Lipót.		[XVI. Lajos.] Forradalom kora. 1789—91. Nemzetgyűlés.	
1790—91. országgyűlés.	1791. Pillnici találkozás.	1791—92. Törvényhozó gyűlés. 1792. Girondeminiszterium.	
1792—1835. I. Ferencz.		1792—95. Konvent.	1792—1802. Angol-francia háború. (Pitt).
1792—97. Az I. koalíció	háboruja Franciaország ellen. Neerwinden. — Fleurus. Holland elfoglalása.	1793—94. Rémuralom	1793. II. lengyel feloszt.
1794—95. Martinovics összeesküvése.		1795. Bási béke.	1794. Lengyel felkel. (Kosciuszko).
1796. országgyűlés: hadi segély.		1795—99. Direktorium.	1795. III. lengyel felosztás.
1797. Insurrekció (elkésétt) összehívása.	1797. Campoformiói béke; Lombardia helyett: Velence, Isztria és Dalmácia.	1797. Mantova. Campoformiói béke.	1796. † II. Katalin.
1799—1801. II. koalíció a franciák ellen.		1798—99. Egyiptomi expedíció.	1796—1801. I. Pál cár.
	1801. február A régi Németország felbomlása. Rajnai szövetség.	1799—1801. II. koalíció. (1799. novemb. Direktorium bukása.) <i>Bonaparte I. konsul.</i> 1800. Marengo.	1797—1840. III. Frigyes Vilmos porosz király.
	1804. I. Ferenc felveszi az osztrák császári címet.	Lunevillei béke.	1798. Nelson győz Abukir-nál.
1805. III. koalíció s háború a franciák ellen.	Ulm. Austerlic. Pozsonyi béke. (Velence, Isztria elvész).	1802. Amiens béke (Angliával). 1804—15. <i>I. Napoléon császár.</i>	1799—1802. Angol-francia háború. 1799. Franciák Rómában és Nápolyban.
1805. országgyűlés: hadi segély.		Ulm. Trafalgar, Austerlic. — Pozsonyi béke.	1801—25. I. Sándor cár.
1806. Pozsonyi béke; Dalmácia elvész.		1806—7. Porosz háború. Jena. Eylau. Friedland.	1802—23. VII. Pius p.
1807. országgyűlés: hadi segély. (Reformok elodázása.)		1807. Tilsiti béke.	1805. Nelson győz Trafalgar-nál.
1808. országgyűlés. (Ludovicum.)			1806. Bonap. József nápolyi király.
1809. IV. háború a franciák ellen.			1808. Murat nápolyi király.
1809: Aspern. Győr. [Dévény. Pozsony.] Wagram. — Bécsi béke. (Tyrol elvész). Horvátország, Fiume elvész. Illyriai királyság.			1808—14. Spanyolország háború. (IV. Károly leköszön.) Utóda Bonaparte József.
1811. Pénzügyi bukás. (gróf Wallis).			
1811—12. rendi gyűlés. (Metternich.)		1812. Orosz háború. Moszkva.	
1812—25. Absolutismus.			
	1813—14. A németek szabadságharca. Lipcse. I. párisi béke.	1813—14. Németország felszabadulása. (Lipcse). I. párizsi béke. (Elba).	
	1814—15. Bécsi kongresszus. Szent szövetség.	1815. A 100 nap. Waterloo. II. párizsi béke.	

Szent szövetség.

gyekben királyi biztosok által elnémíttatta. Még az ország területi épségét is megsértette, amennyiben a visszakerült Szávántúli részeket nem Horvátországhoz, hanem az újonnan felállított illyr királysághoz kapcsolta, amint Dalmáciát sem csatolta vissza a magyar koronához.

Az ország kimerült állapota.

Gazdasági viszonyaink: is válságos helyzetbe jutottak, mert noha az ország a kormány és a bécsi nemzeti bank közt kötött szerződés következtében kibontakozott némiképen az értéktelen papírpénz özönéből: egyrészt egyes kormányferfiak cimboráskodása, másrészt magának a banknak tett nagyfokú engedmények következtében újra pénzügyi szédülésnek és uzsorának lett tanyája. E körülmények és a vámrendszer nyomasztó hatása alatt az ipar és kereskedés pangása is egyre tovább tartott. (Amúgyis csak minden 40 lakosra jutott: 1 iparos). E bajok, az 1815 óta gyakran ismétlődő természeti csapások és járványos betegségek dacára a kormány olyannyira fölemelte a kiviteli cikkeinkre vetett vámot, hogy gyapjúból például külföldre már alig vittek ki évenként többet 100 mázsánál, szarvasmarhából pedig alig pár száz darabot. A beviteli vámot hasonlóan felemelték; így a kávé mázsáját 85 ezüst forinttal.

Teljes pangás.

Még aggasztóbb helyzetbe jutott *alkotmányos és politikai életünk*. A rendek által 1790/91-ben és azóta sürgetett rendszeres *reformok* tervei, melyekkel az országgyűlési bizottságok régóta elkészültek, továbbra is az országos levéltár poros fiókjában heverték, sőt Metternich 12 éven át országgyűlést sem hívott össze és 1812-ben a *nyílt absolutismus* útjára lépett, amiben sem megye, sem országgyűlés nem zavarát. Az esztergomi primás székét idegen főpappal töltötték be, a nádor kegyvesztes volt; Koháry, a kancellária elnöke néma maradt. A nemesség szótlanul tűrte a censurát és rendőri nyomást meg kémkedést, mely még a levéltitkot sem respektálta és az iskolákra is kivetette hálóját. A politikai irodalmat összesen 4 lap képviselte és könyveket csak nehezen lehetett külföldről hozatni. Az ipar a céhrendszer békóiban pangott, kivitelünk teljesen megszűnt és gazdaságunk válságos stádiumba jutott. Szóval siri csend támadt hazánkban. A kimerült országban úgy látszott, mintha a nemzeti szellem haldokolna, a nemzet önbizalma és önérzete teljesen lelohadt volna.

Abszolutizmus.
1812—25.

A reakció azonban nemcsak az alkotmány és társadalom terén fejté ki romboló hatását, de megtámadta a nemzetiséget is. De épen ez utóbbi támadásával keltette fel dermedtségükből a nemzeti irodalom derék bajnokait, akiknek szótára azután maga a nemzet is felocsúdott tétlenségéből.

9. A nemzeti irodalom lendülete: a politikai élet ébredése.
Reform-törekvések.

I. Ferenc (folytatólag).

Az elnyomatás napjaiban az önérzetes nemzet megket-
tözött buzgósággal csüng történetén és kutatja multját. Az
a nemzet, melynek létele veszélyben forog, történetének tala-
ján iparkodik lábát megvetni, hogy a multból erőt merítsen
a jelen szenvedéseinek elviselésére. Mennél idegenebb és si-
várabb a ma, annál ékeesebben beszélnek a mohos emlékek
és a megfakult oklevelek. Clio kürtje megharsan és íme meg-
nyílnak a sírboltok és felmerülnek a letűnt idők nagy hőseinek
árnyékai; a mult élni kezd, hogy bizalmat keltsen egy derül-
tebb jövő iránt.

A nemzeti irodalom újjáébredésének hajnalpirja még Mária
Terézia utolsó éveiben tűnt fel hazánk egén. A fejedelemasszony
ugyanis, bármennyire szívelte is a magyarokat, azon meg-
győződésből indult ki, hogy a nemzeti nyelv egyik legfőbb
akadálya a nyugati műveltség meghonosodásának, miért is
társadalmi téren mindent megtett a békés németesedés érde-
kében. Ilyes célzattól alapította a *magyar testőrséget* is és,
Bécsbe csábítgatta a magyar főnemeseket, akiket azután minden-
kép dédelgetett, olykor adósságaikat is kifizette, s emellett egy
pillanatig sem vesztette szem elől azt a célját, hogy nyelv-
ben és szellemben germánizálja őket. Az udvar varázshatása
azonban szerencsénkre csak a nemzet felszínét olvasztotta,
a törzs ép maradt.

Midőn II. József a magyar nyelvre, mint nem művelt
nyelvre kimondá a halálos ítéletet, a nemzetnek szent köteles-
sége azt követelte, hogy bebizonyítsa ennek az ellenkezőjét.
Ez vala *Bessenyei* és derék társainak érdeme, kik szégyelvén
a hazai nyelv elmaradottságát, vállalkoztak életrevalóságának
bebizonyítására és pallérozására. Ehbéli törekvésükben József
erőszakos eljárása és a Ferenc alatt bekövetkezett reakció
csak még jobban megerősítette a hazafiakat. A kezdeménye-
zők lelkes csoportja a magyar testőr-gárda tagjaiból sorako-
zott. Maga a vezér, a derék *Bessenyei György*, amúgy is
Voltaire és Rousseau híve (288. l.), a francia írókat állítá
fel mintaképül, bár a világpolgárius iránnyal utóbb szakított.
Mások, mint *Révai és Rajnis*, a római klasszikusokat utánó-
zták munkáikban, míg egy harmadik iskola (*Dugonics, Gva-
dányi* és utóbb *Csokonai*) a népies irányt juttatták érvényre
műveikben. Azonban valamennyin túltett *Kazinczy Ferenc*,
ki mint egy második Pázmány fejleszté ki a nyelvben szunya-
dozó erőket és egymagában oly átalakuláson vezette keresztül
a magyar nyelvet, mely páratlan a nyelvek történetében.

Nemzeti iroda-
lom ébredése.

Hiveivel egy magyar tudós társulat felállítását tervezgette; megindult az első magyar hirlap, a «Magyar Hirmondó» (1780); új életre ébredt a nemzeti színészet.

Nemzeti eszme
felébredése az
irodalomban.

Midőn Napoléon a nemzetek ellen fordítá fegyvereit, az eddig részben vele rokonszenvező értelmiség elfordult tőle, a világpolgárius irány háttérbe szorult és a nemzeti eszme gyulladt ki a szívekben. Még a közjogi ellenzék ünnepelel szónoka, Nagy Pál mondta az 1807. diétán, hogy: «A nemzetiség magánál az alkotmánynál is nagyobb kincs». Ez az országgyűlés rendelte el azután, hogy a magyar nyelvet már az elemi iskolában tanítsák és hogy csak az kaphasson magasabb hivatalt, aki magyarul tud. Ekkor kezdik ápolni az ősök és a mult iránti kegyeletet. Mint Európa számos országában, nálunk is felvirradt a *romanticismus kora*, mely a nemzeti multnak az önkény által feldúlt dicső emlékein csüng (Lamartine, Hugo Victor, Scott Walter, Leopardi, Manzoni). A *Budai testvérek* közül Ferenc «Magyarország Polgári Lexicon»-jában valóságos tárházat épített a XVI. század végéig erő magyar történelemnek, míg *Esaiás* összefüggésben beszélt el hazánk történetét. Mellettök *Virág Benedek* magaslik ki, kinek «*Magyar Századai*» nagyban elősegítették a történelmi érzék fejlődését. Nem kisebbek *Horvát István*-, Révai hú tanítványának érdemei, a nemzeti ellenhatás szenvedő, éhező előharcosa, ki hazánk történetírásából az idegen felfogást és irányt kiküszöbölte s a nemzeti nyelv érdekében apostolkodott. — *Vályi András* egyet. tanár a katedrán mert magyarul beszélni. — A költészet terén *Kisfaludy Sándor* szólalt fel ez időben, a regényes nemzeti iránynak képviselője, ki regéivel és dalaival eddig páratlan népszerűsége emelkedett. Fogságából való kiszabadulása után (1801) *Kazinczy* is újból az irodalomnak szentelte magát és az akkori beszédnek lapos bősége, nehézkes szóaradata helyett sima, hajlékony prózát teremtett. Megélenkült a *nyelvújítás körüli vita-irodalom is*, mely valamennyi jeles írónkat táborba szólította; a régiebbek közül *Kis János*, *Virág* és különösen *Révai*, a nyelvtudomány mestere, az ifjabb nemzedékből *Kölcsey Ferenc*, *Szemere Pál*, *Döbrentei* stb. vettek részt e vitában. *Berzsenyi* megrendítő szavakkal rázta fel a tespedő nemzedéket. *Kölcsey* Ferenc mint szónok, műbíráló és költő egyaránt fáradozott az emberiség, a közmívelődés, de mindenek előtt a haza javának előmozdításában. *Kisfaludy* Károly drámáiban, *Vörösmarty* pedig eposzaiban állíták a mult nagy alakjait a törpe unokák szeméi elé; velük egyetemben *Katona Bánk-Bánja* az ősi dicsőség lelkesítő emlékei révén hódolt a *romanticismusnak*. Az *Aurora-körnek* ezen úttörői mellett még *Czuczort*, *Bajzát* és *Fáyt* kell említenünk, kik újabb, szabadabb szellemet és új műfajokat tettek ked-

veltekké; a kedélyekben előkészítvén azt a talajt, melyben azután a politikai újjászületés eszméi is könnyebben megfogamzottak. E jeles hazafias írók érdeme, hogy nemzetüket a tetszhalálból felrázták.¹

Az irodalom ébredésével egy időben a politikai élet terén is találkozunk öntudatos törekvésekkel. Metternich rendszere (l. a 305. és 310. l.) már csakugyan tűrhetetlenné vált. Egy ideig úgy látszott, mintha Metternich a megmerevedett konzervatív főnemesség és a «bocskoros» nemesség segítségével, valamint erőszakos restaurációk révén a vármegyéket törvénytelen rendeleteinek végrehajtására kényszerítheti. De 1820-ban Bars-megye elsőnek vonakodott Metternich törvénybe ütköző rendeleteit végrehajtani. Midőn pedig a teljhatalmú kancellár újra 35,000 ujoncot követelt az országtól, még a *kir. udvari kancellária* is intette őt az alkotmány megtartására. Csak-hogy ez az intézés épen úgy kárba veszett, mint a megyék tiltakozása; az udvar ezt a sorozást is erőszak alkalmazásával hajtotta végre. 1822-ben a kormány a só árát négy forinttal emelte feljebb és azt követelte, hogy a hadi adót ezentúl ne papír, hanem ezüst pénzben fizessék, mi által az adóösszeg 150 százalékkal emelkedett volna. Azonfelül 35,000 ujoncot vetett ki erre az évre. A megyék kivétel nélkül írtak fel e törvénszegő rendeletek ellen, sürgetve kérvén az országgyűlés egybehívását. A kormány ellenben katonai karhatalommal ijesztett az ellenzékre és több megyében kierőszakolta a rendeletek végrehajtását. De ez egyszer a megyék többsége nem engedett: *Bars megye példájára* több más vármegye is tüntetett a kir. biztosok (köztük Lónyay Gábor, Wenckheim József és Eötvös Ignác ellen). A kormány ugyan hűtlenségi perbe akarta fogni az ellenszegülőket, de az akkori kir. ügyigazgató kijelentette Ferenc királynak, hogy nincsen olyan törvény a Corpus Jurisban, melynek alapján a vádat megindítani és a marasztaló ítéletet indokolni lehetne.

A politikai élet ébredése.

Harc az abszolutizmus ellen.

Az abszol. rendszer bukása.

Az ellenzék ezen bátor magatartásával szemben az abszolutizmus végre megbukott. II. Ferenc király megemlékezésén esküjéről, elhatározta a kormányrendszer megváltoztatását és leiratában kijelentette, hogy ama rendeleteket visszavonja; egyúttal Pozsonyban 1825 szept. 11-re országgyűlést rdenetett.

Az 1825. évi országgyűléssel újabb és az eddigieknél örvendetesebb korszak virradt hazánkra. Először is Ferenc király azt ígérte trónbeszédjében, hogy ezentúl alkotmányosan

1825—27. országgyűlés.

¹ Kapcsolatban az előbbiekkal *Marczibányi István* nevét is ki kell emelnünk, ki 1810-ben a nemzeti nyelv kiművelésére nagy összeget áldozott, szintúgy *Széchenyi Ferenc* grófét, akiben a Nemzeti Múzeum alapítóját tiszteli.

Reformpárt
alakulása.

fog uralkodni; másodszer e gyűlésen tömörült első ízben a közjogi ellenzék nemcsak a sérelmek orvoslása, hanem egyúttal az alkotmánynak a korhoz illő átalakítása céljából közös zászló körül. Az ellenzék vezérei az alsó táblán *Nagy Pál, Rugályi Tamás* és *Vay Ábrahám* («a triutuvirek») valának. Bennük szólaltak fel hosszú szünet után a nyugat-európai demokrata eszmék, bár egyhamar nem bírtak diadalra emelkedni.

Az alkotmány
biztosítása.

Az engesztelő hangon szerkesztett királyi leirat némileg kibékítette a rendeket, akik Ferenc negyedik nejét, Karolina Augusztát lelkesedve megkoronázták. De azután mégis áttértek a sérelmekre és az ellenzék nemcsak a német tanácsosok, hanem a hazafiatlan magyar kormánybiztosok törvénytelen eljárása ellen is kikelt, utóbbiakat átadván a közmegvetésnek. Mihelyt azonban Ferenc király úgy nyilatkozott, hogy «az elmúlt események atyai szívére kellemetlenül hatottak» és a sérelmek orvoslását megígérte: a rendek abba hagyták a rekriminációkat és a munkához, a törvényalkotáshoz fogtak. Első sorban a *sarkaiból kiforgatott alkotmány helyreállításáról és újabb körülsáncolásáról kellett gondoskodniok*. Megújították tehát a nemzet sarkalatos jogait és újra kötelességévé tették a királynak, hogy *minden harmadik esztendőben országgyűlést tartson*, mely törvénnyel egyúttal az önkéntes adókievetéseknek és ujoncozásnak is korlátot vetettek. — Ami azonban a *reformkérdést* illeti, a többség a kormánnyal egyetértve, a reformmunkát egyre halogatta és az 1791. gyűlés által kiküldött bizottság reformjavaslatának átvizsgálását újabb bizottságra bizta. Ez hiba s kötelességmulasztás volt, de a reformpárt is követett el taktikai hibát, amidőn buzgóságától elkapatva, *egyszerre* akarta keresztülvinni az összes reformokat.

A reformkérdés.

Széchenyi
I. fellépése.

Korszakot alkotóvá tette az 1825-iki gyűlést *Széchenyi István* fellépése, ki ezennel a felső táblai reformpárt egyik előharcosává lett. A fiatal Széchenyi, a nemzeti múzeum nagyérdemű alapítójának, Ferenc grófnak fia, fiatalságában részt vett mint huszárcapitány a Napoléon elleni háborúkban, melyek folyamán több alkalommal, így a Győr és a Lipcse mellett vívott csatában kitünt. Győr mellett élete kockáztatásával tette lehetségessé a nádor és Meskó tábornok egyesülését, Lipcsénél pedig a legrövidebb utat mutatta meg a svéd trónörökösnek a szövetségesekkel való egyesülésre. A nagy háborúk lezajlása után a nyugateurópai, művelt államokban utazgatott és ott, Angliában fogamzott meg benne az a magasztos terv, hogy hátramaradt hazája reformjának szenteli további életét. Már 1820-ban írta naplójába: «Szeretem ezt a népet, melyet oktatnám, emelném, emberré nevelném. Életemmel és véremmel szeretnék segíteni rajta». Ily érzelmek-

től áthatva tért vissza hazájába és: «cselekedett». Midőn Nagy Pál az 1825 nov. 3-án tartott kerületi ülésen lelkes beszédben egy *magyar tudós társulat* felállításának szükségét hangoztatta, a beszéd által mélyen meghatott Széchenyi 60.000 frtot ajánlott fel ezen *magyar tudományos akadémiának megalapítására*. Bessenyei, Rajnis és megannyi jelesünk álma ezennel megvalósult. Széchenyinek fenkölt példáját más lelkes főurak (így *Károlyi György, Vay Ábrahám, Andrassy György*) nyomban követték és a szükséges alapító csakhamar befolyt. Ez áldozatkészséggel azonban Széchenyi István nem érte be. Célja az volt, hogy szeretett hazája szellemileg és anyagilag virágzó, nemzetileg biztosított és politikailag alkotmányos, modern állammá alakuljon. A szükséges reformokat pedig a kormány által kívánta életbe léptetni, vagyis felülről, a királlyal egyetértve, még pedig tervszerűen, és fokozatosan. Ebbeli törekvésében lehet, hogy egyben-másban hibázott, de ez semmit sem von le halhatatlan érdemeiből. Ő merte először szemébe mondani a nemzetnek, hogy merev ragaszkodásával a hűbéri kiváltságokhoz és a «faltörő», meddő gravamen-politikához lehetetlenné teszi a haladást, pedig ettől a haladástól függött a nemzet jövője, existenciája. Míg szellemes műveiben, első sorban az 1830-ban megjelent «*Hitel*»-ben egyrészt a megyei nemesség hátramaradását és megkövesült előítéleteit gúnyolta és a henye tespedésben szunnyadozókat meg a teherviseléstől vonakodókat ostromozta, addig másrészt kijelölte nemzetének azt az ösvényt, melyen óvatosan haladva megközelítheti a gazdasági, társadalmi és végre a politikai jólét eszményképét. — Iratai lassan bár, de mégis megtették a kívánt hatást; a közönség foglalkozni kezdett a reformeszmékkel és országszerte pártok és egyesületek alakultak a felvetett reformkérdések megvitatására és keresztülvitélérére. — Széchenyi, külföldi utazásain ismervén meg az egyesületi szellem fontos hatásával, az *erők koncentrációja végett casinó* néven nemzeti társalgó kört teremtett a fővárosban, melynek példájára a vidéken is több kör alakult és nemsokára *gazdasági egyesületet* is alkotott.

Mindezzel ez a gondviselészerű férfiú bebizonyította, hogy *korának jelszavát és feladatát megértette*. Ő róla mondta nagy ellenfele *Kossuth Lajos* «hogy a magyar történelemben úgy szólván az egyetlen államférfiú, kinek százados hatásra számított fellépése sem idő előtt, sem későn nem történt». Nemzetét önzetlen hazafias buzgósággal emelte a műveltségnek egy magasabb színvonalára: ezért nevezik őt a mai napig kegyelettel a «legnagyobb magyar»-nak. Mindamelletl akadtak, akik hazafias törekvéseit félreértették, kicsinylették, sőt rosszszalták. Kezdetben csakis a reformpárt ifjabb nemzedéke helyezte Széchenyi terveit; a régi irány hívei, a nagy több-

Magy. Tud. Akadémia.

Széchenyi célja.

Jelentősége.

A politika i pártok és Széchenyi

Hitel.
1830.

ség, mely csak a privilegiumokban kereste boldogulását és minduntalan a «sérelmek» orvoslását sürgette, a «Hitel» megjelenése után haragosan elfordult a kiméretlen cenzortól. Az «ösi szabadság», jobban mondva: a nemesi kiváltságok hívei, a megyei táblalabirák, fel nem foghatták, vajjon, hogy követelheti egy magyar főnemes a Tripartitum elégetését; nem értették, hogy sürgethet Széchenyi főúr létére demokrata újításokat. Míg a büszke, kiváltságos megyei köznemességnek első sorban csak a modern jogi állam demokrata alapelvei nem kellettek, addig az ultra-konzervatív párt forradalmi és felforgató hatást tulajdonított Széchenyi egész programjának és e miatt kelt ki ellene: A konzervatív párt részéről gróf *Desseuffy József* felelt a «Hitel»-re, a «Taglatat» című munkában, amelyre Széchenyi «Világ» című művében válaszolt. A «Világ» a «Hitel»-nél rendszeresebb, jobban megírt munka. Jeligeje: «Magyarosítani és egyesíteni». Széchenyi e műben szellemi téren igyekezett a magyar nemzetet a többi nemzetiség fölé emelni és minden erejét a haladásra egyesíteni. (Lásd erről bővebben a kútfőket 338. l.)

k onzerva-
vek.

Világ.
1831.

Feladata.

A *főnehézség*, mellyel immár a reformpártnak meg kellett küzdenie, abban rejlett, hogy egyszerre két feladattal kellett megbirkóznia. Le kellett győzni a koronával szövetségelt konzervatív pártot és védekezni Metternich önkénye ellen; másodsor pedig: meg kellett alapítani a modern magyar jogállamot.

1830. ország-
gyűlés.

Amidőn a kiküldött *reformbizottság* munkájával elkészült, *Ferenc király 1830 szept. 8-ára országgyűlést* hívott egybe *Pozsonyba*, ahol a rendek először is *Ferdinánd főherceget* koronázták meg utódának. A reformkérdéseknek tárgyalását azonban *Reviczky* kancellár és a többség egyetértve újra a következő gyűlésre halasztották: pedig e gyűlés a júliusi forradalom hatása alatt ült össze, csakhogy nálunk még mindig kevés híve akadt a demokrata eszméknek. A megyei nemesség és így az alsó táblának többsége védte ugyan a szólás szabadságot és az adó s ujoncozás megajánlásának jogát; a szabadság alatt azonban első sorban a saját 800 éves uralmát és kiváltságainak örökre való «körüláncolását» értette. *Nagy Pál* ugyan borzasztóan mennydörgött amaz «infámis Schmutzerei» ellen, mely még a megyei követek napidijának fizetését is a parasztokra rójja, de a többség még ezt a méltánytalanságot sem engedte eltörülni. Reformokra tehát nem került a sor és mihelyt a követek a 48,000 ujoncot megszávták, a többség a *Beöthy Ödön* bihari követ (a «magyar Danton») által felhozott vallási sérelmek tárgyalását abba hagyta, mire a rendek az országnak nem nagy épülésére *Pozsonyból* távoztak.

A reformok
elodázása.

1831. évi
kolerajárvány.

Az 1831-ben Európaszerte pusztító kolera-járvány követ-

keztében, mely a felvidéken a babonás pór nép között felkelést támasztott a hatóságok ellen, a megígért «reform»-országgyűlés megtartása ismét elmaradt. Már pedig épen a felkelés mutatta azt, hogy elmaradt népnevelésünk és elégtelen megyei és kormányzati intézményeinknek javítása mennyire szükséges.

10. A nemzeti jogállam megalkotása. Reformok; a nemesi és egyházi előjogok; ösiség, jobbágyság eltörlése. Az alkotmányos jogoknak általánossá tétele.

I. Ferenc (befejezés) és V. Ferdinánd (1835—1848).

Az alkotás munkája immár megkezdődött. Óriási kortes-^{1832—36.} kedés közt lefolyt választások után gyűlt egybe ¹⁸³² dec. 16-án a ^{pozsonyi országgyűlés.} *pozsonyi gyűlés*, melynek az jutott feladatául, hogy majdnem félszázados előmunkálatok nyomán egy szebb jövőnek vessen meg alapját. A *pártok* két ellenséges táborban szervezkedtek. A rendek tábláján a reformpárt volt többségben, ^{1. Reformpárt.} melyet *Kölcsey Ferenc*, a fiatal *Deák Ferenc*, *Balogh János*, *Beöthy Ödön*, *Klauzál*, *Bezerédj István* és mások vezértek. (*Nagy Pál* e gyűlésen már csak az ősi alkotmány mellett kardoskodott, mert állást kapott a kormánytól. *Ragályi Tamás* pedig Somsich personálisnak benső embere lett.). A kormány-^{2. Konzervatívok.} párt vezére *Andrási József* esztergomi követ vala, ki a kormánnyal egyetértve a megyék utasításaiban összefoglalt reformokban a demokrácia rémalakját látta feltűnni és velük tartott a felsőtábla többsége is, mely a Széchenyi és elvtársa, *b. Wesselényi Miklós* körül sorakozó, csekély számú *reformpártot* leszavazta. A felső táblán múlt tehát, hogy a reformok ^{Az eredmény csekély.} közül csak kevés látott napvilágot. Ott bukott meg a vallás-^{szabadság}, mely vitában *Lonovics* püspök és *Beöthy Ödön* remekeltek; ott bukott meg a *Kölcseytől* remekül szerkesztett felirat dacára az Erdélyhez csatolt Részek visszacapcsolása, szintűgy a polgári magánjog törvénykönyve, nemkülönben Széchenyi meg *Wesselényi* beszédei dacára az ösiség eltörlése és a hiteltörvény. E sors érte azt az indítványt is, mely a latin nyelvet a magyarral kívánta helyettesíteni; a főurak többsége *Czirák* Antallal azt tartotta, hogy vége volna a magyar alkotmánynak, mihegyt a törvényeket magyarul szerkesztenék. — *Kölcsey* hasztalan sürgette a levert lengyel felkelők támogatását, az ő indítványát is leszavazták.

Több sikert ért el a reformpárt az úrbéri javaslattal, ^{Úrbér} melyet különösen *Deák* és (harmadik munkájában, a «Stádium»-javasl^aban) *Széchenyi* sürgetett. A reformpárt azt kívánta, hogy ^{1.} a jobbágyság némely terhétől egészen szabaduljon, a robot pedig olyképen szabályoztassék, hogy azt a jobbágy saját dolgainak elhanyagolása nélkül végezhesse. ^{2.,} hogy a jobbágy magát örökre megválthassa és telkét ekként szabad vagyon gyanánt

bírhassa; 3., hogy közte és ura között ne az úriszék, hanem a vármegye törvényszéke ítéljen; 4., hogy a jobbágyot törvényes ítélet nélkül elfogatni és akár személyében, akár vagyonában büntetni ne lehessen és viszont, hogy a jobbágy bárki ellen saját nevében törvényes keresetet indíthasson. A vita folyamán magasztos eszméket hirdető *Deák Ferenc* azt hangoztatta, hogy nyolcszázados alkotmányunknak igazságtalanságát okvetlenül jóvá kell tenni és a pórt szabad emberré tenni. *Kölcsey* pedig arra buzdította a rendeket, hogy 700,000 kóros álomba merült, szegény lélek helyett 10 millió szabad polgárt adjanak a hazának. E fenkölt beszédek hatása alatt az alsó tábla elfogadta a javaslatot, melyet *Wesselényi* és *Széchenyi* felszólalása után a felsőtábla is helyben hagyott. Ekkor a kormány görđített váratlanul akadályt e reform elé. Az anyagi engedményekben megnyugodott; a három utolsó ponttól azonban, azoknak politikai és szabadelvű iránya miatt megtagadta a szentesítést. Így a javaslat visszakerült a felső táblához, mely azt akként módosította, hogy a «jobbágy, ha költözködni kíván, ne csak házát, hanem földjeinek haszonélvezetét is eladhassa; a robotot pedig évenként pénzen válthassa meg, ha ura abban megégyezik». Ezt a szövegezést azután a felső tábla és a kormány is elfogadta. — A liberális reformpártot nem elégitette ki ez a siker, a hanyag és rossz földesurak ellenben a reformot ebben az alakban is szidták. — Még két más javaslat emelkedett törvényerőre: hogy a jobbágytelken lakó, eladósodott *kis* nemes adót fizessen, és hogy az országgyűlés költségeit ezentúl ne csak a pórok, hanem a nemesség és a nemesi joggal bíró papság is fizesse.

Kossuth
Országgyűlési
Tudósításai.

Wesselényit
perbe fogják.

V. Ferdinánd.
1835—1848.

Az 1832—36.
országgyűlés
folytatása.

Az 1832/36. országgyűlés még arról is nevezetes, hogy üléseiről hetenkint kétszer írott tudósítások jelentek meg, melyeket a szerkesztő, *Kossuth Lajos*, jurátusok segélyével többszörösítvén, a megyéknek is megküldött. A kormány már ezt is rossz szemmel nézte; midőn azonban az 1834-iki erdélyi országgyűlés idején b. *Wesselényi Miklós* saját házában könyvnyomdát állítván, a tárgyalások jegyzőkönyvét ki nyomatta, a kormány a nyomdát lefoglalta, a tulajdonost magát pedig hűtlenségi perbe fogta.

Ekközben meghalt I. Ferenc, kit legid. fia, *V. Ferdinánd* követett a trónon; csakhogy az ő trónralépése sem hozott kedvező fordulatot, amennyiben e jószívű, de gyöngye tehetségű király szintén *Metternich* szaván indult, amint ezt neki haldokló atya a lelkére kötötte. Maga *Metternich* mondá az országgyűlésnek hódolati feliratát Bécsbe vivő nemeseknek: «Mondják meg az uraknak, hogy minden a régiben marad». — Az elnapolt rendek ezek után 1835-ben újból összegyűltek *Pozsonyban*, hol *Beöthy Ödön* a *Wesselényi ellen indított kereset* ellen,

bár hasztalan, felszólalt. A (folytatólagosan) *alkotott törvények* Ujabb törvények. Széchenyi István egyik főhaját valósították; elrendelték t. i., hogy Buda és Pest között *lánchíd* építtessék, melyen *mindenki* 1. Lánchíd. tartozzék vámot fizetni. E törvény ütötte az első részt a nemesi adó-mentesség bástyáján. Az alsó tábla Széchenyi indítványára a Duna szabályozását is sürgette, mely munkára egy b. Sina György elnöklete alatt álló társulat vállalkozott. *A törvényeket* 2. A törvények *pedig ezentúl a latin szövegen kívül magyarul is kellett szer-* latin és magyar *keszteni.* — Azt azonban már meg nem engedte a kormány, szövegezése. hogy a *Ludoviceumban* a nemzeti nyelvet hozzák be tan- nyelvül, valamint azt sem engedé, hogy a nemzet a főváros- ban saját pénzen müegyetemet és reálistólát építhessen. Ezek miatt nagy elégetlenség között oszlott fel a gyűlés.

Nyomban az országgyűlés befejezése után Metternich Ujabb reakció. nagy fába vágta a fejszét; elhatározta, hogy határt szab a (szerinte) forradalmi iránynak, és megkísérti a veszedel- mes szabadelvű irány megbuktatását, mely Magyarországon lábra kapott. Következésképen új, megbízható, erőszaktól sem visszariadó, vakon engedelmeskedő emberekre volt szük- sége. E célból *Reviczky Ádám* helyébe, kit nem lehetett a terrorizmus eszközeül felhasználni, a nyers modorú *Pálffy Fidélt* neveztek ki *kancellárnak*, aki magyarul sem tudott, Pálffy Fidél. *alkancellárrá* pedig *Majláth Antalt* tették. A reakcionárius Pálffy azzal kezdte működését, hogy elfogatta azokat a «pat- varistákat», kik az országgyűlés folyama alatt Pozsonyban *társalkodási-egyesületet* alkottak. Köztük volt *Szemere Ber- talan* és *Lovassy László* is. Utóbbit törvénytelen módon Üldözések. 10 évi fogságra ítélték, melynek folyamában Lovassy meg- örült. A kormány bosszúja különben *Kossuthot* is érte utól, mivel «Törvényhatósági Tudósításait» Pesten az országgyűlés befejezése után ki merte adni. Négy évi fogságra ítélték; elvtársát Wesselényit pedig, ki csak az imént az 1838. már- ciusi árviz alkalmával Pesten több száz embert mentett meg a haláltól, három évi börtönre ítélték. Utóbbi súlyos szem- baja miatt, Deák kérelmére ugyan nemsokára elbocsátották.

Metternich önkénye csak olajat öntött a tűzbe; ország- 1839. évi vá- szerte nagy felháborodással tárgyalták Kossuth, Wesselényi lasztások elvi és társaiknak ügyét, kikben sokan vértanukat láttak. A vá- alapon. laszt pedig erre az önkényre az 1839. évi választásokban adta meg a nemzet. Ezek küszöbén Metternich a nagyfokú izga- gottságot le akarta csillapítani és ezért *Pálffy Fidél helyébe gr. Majláth Antalt* nevezte ki kancellárrá, országbiróvá pedig, *Cziráky Antal helyébe, Majláth Györgyöt*. A pártok azonban ezen engedmény dacára hevesen mérték össze fegyvereiket, még pedig — most először — *tisztán elvi alapon*. Az 1839-iki 1839—40. rendi gyűlés ugyanis az első országgyűlés, melynek pártjaira országgyűlés teljes mértékben alkalmazhatjuk a *liberális* és *konzervatív*

Politikai pártok. jelszavakat. Az alsó táblán többségben levő szabadelvű ellenzéknek Deák, Klauzál, Bezerédj, Palóczy László, id. Pázmány Dénes és Szentkirályi Móric (Pest követje) voltak vezérei. Deák pártja számos korszerű reformot, a nyugati eszmék megvalósítását írta zászlójára. A konzervatív kormány-párt élén, Zsedényi és Andrási József állottak. A felső táblán a megfogyott régi ultra-konzervatív meg aulikus kormánypárt maradványai nagyobbrészt a gr. Dessewffy Aurél körül csoportosuló mérsékelt, tiszta (elvi) konzervatív pártba olvadtak, mellyel a felső táblai ellenzéki párt, gr. Batthyány Lajos, Eötvös József és a szenvedélyes gr. Teleki László szállott szembe. (Széchenyi István egyik párt kötelékébe sem tartozott). Az új konzervatív párt tagjai ugyan Széchenyivel egyetértve Bentham példájára a hasznosság (utilitarismus) elvét tartották szemmel, de míg Széchenyi a közgazdasági kérdés megoldását tartotta a főfeladatnak, addig Dessewffy Aurél az adminisztratív reformokra fektette a fősúlyt. Maga a konzervatív pártvezér, Dessewffy, művelt, tanult, higgadt, a közvéleményt és olcsó népszerűséget megvető, de csekély teremtő erővel és kevés parlamentáris taktikával bíró politikus volt, a törvény föltétlen embere, ki erőszakos reformoktól irtózott és programjában mindössze a középponti hatalomnak a vármegyék túlkapásaival szemben szükségesnek látszó erősítését követelte. Végcélja alig lehetett egyéb holmi felvilágosodotti abszolutizmusnál. Ezen «fontolva haladó», közvetítő párt-nemcsak a kormánynak, hanem az alsó tábla liberális pártjának sem volt kedvére; mi több: programja a vezérek szellemi felsőbbisége és nagyúrias magatartása miatt még a táblabírói köznemességének sem kellett.

2. Dessewffy s a konzervatívok.

Közbozsánat.

1. Hiteltörvény.

2. Magy. nyelv.

3. örökváltság.

4. Reform a hadseregben.

Az alsó tábla ellenzéke, mely számban és politikai súlyban a megelőző országgyűlésnél jóval erősebb volt, először is a politikai foglyoknak szóló közbozsánat hirdetésére, meg a szólásszabadság és szabad választás tiszteletben tartására bírta rá az egyideig engedő kormányt. Miután ezzel (Deák Ferencszavai szerint) «elhárították az ingerültséget és megszüntette a terrorizmus veszedelmes epocháját», a rendek a következő törvényeket alkották: 1. a hiteltörvényt és a váltótörvény-székeket életbeléptető törvényt, melyeknek hatalma nemes ember személyére és birtokára is kiterjedtek; 2. behozták a magyar nyelvet a feliratok, a helytartótanács és a kir. kamara levelezéseibe; 3. behozták az örökváltságot, mely szerint, job-bágyok mindenkorra megválthassák földjeiket az urbéri teher alól; 4-szer: 10 évre szabták a katonakötelezettség idejét (élet-hoziglan helyett) és a kötéllal való fogdosás helyébe a sorshuzást rendelték. Különösen Deák tapintatos fellépésének köszönhető, hogy a gyűlés ezeket a szabadelvű, korszerű reformokat megszavazta és hogy a kormány is megnyugodott bennük.

A kormánynak engedékenyebb magatartását a pártok különbözőképen magyarázták. A megyei köznemesség, mely a Kossuth által 1841 eleje óta szerkesztett *«Pesti Hirlap»* irányeszméit vallotta, nem bizott a kormány őszinteségében és azért folytatni kívánta a harcot az abszolutizmus ellen, a megyei autonómia mindenhatóságában látván az alkotmány és szabadság mentő deszkáját. — Másként gondolkodott *Széchenyi István*, kit ugyan magas eszmények hatottak át, de kinek beteg kedélye és érzékeny szive annyira rettegett minden szélső követeléstől avagy erőszaktól, hogy a hazát folyton a végveszélytől féltette. Merev ellentétben Kossuth-tal, az *anyagai jólét* fejlesztését tekinté a főfeladatnak, melynek természetes következménye leend majd a politikai szabadság; a mindenható megyei rendszer, a sérelmek és az örökös izgatás napjait ellenben lejártnak tekintette. Kossuth-tal szemben azonban azt a hibát követte el, hogy nem annak politikai programját és célját hibáztatta (mint ezt Dessewffy tette), hanem haragtól sugalmazott. *«Kelet népe»* című könyvében (1841) személyes támadást intézett Kossuth ellen, kinek azt lobbantotta szemére, hogy irányával és taktikájával a forradalom útját egyengeti; hogy szinte hajhássza a népszerűséget és hogy egyedüli célja a nép szenvedélyeinek felzaklatása. Ezzel egy időben azonban Széchenyi a maradi konzervatívokat is megtámadta és haladásra serkentette. Csak hogy a *közvetítés* háladatlan szerepére vállalkozó férfiú e kettős támadással a dolgot elrontotta. Máris bizalmatlan szemmel kezdték tekinteni, sőt néhányan a kormány kezét látták támadásában, a politikai pártok vezérei pedig, Deák csakúgy mint Dessewffy és Kossuth, különböző indokokból bár, de mégis elítélték fellépését, mire Széchenyi a csalódások szertelen érzetében a nyilvános küzdőtérrel egy időre félrevonult. Tétlen azért nem maradt, sőt most, független magánember letére még buzgóbban törekedett arra, hogy a közlekedés javítása által az iparnak és kereskedelemnek új jövedelmi forrásokat nyisson. — Kossuthnak nem esett nehezére Széchenyi támadására felelni, ki gyöngye hirlapíró volt, míg ellenfele kezében eleganciával villogott a kuruc fringia. — Kossuth működése ellen ugyan a konzervatívok új lapja, a *«Világ»* is kikelt; szerkesztőjének, Dessewffy Aurélnak korai halála óta (1842. február) azonban Kossuthnak, mint ügyes, népszerű lapszerkesztőnek, jeles írónak és elragadó szónoknak nem volt többé versenytársa a politikai harctéren és lapja, a *«Pesti Hirlap»* megmaradt nagyhatalomnak a sajtó terén. Széchenyi visszavonulása és Dessewffy halála óta hiányzott az írói és parlamenti mérlegben a pártok egyensúlya.

Kossuth, Széchenyi és Dessewffy közötti tollharc.

Kelet népe: 1841.

Időközben országszerte folyt a sajtóban és a megyegyűléseken a vita a reformokról és nevezetesen az ősiség s a céhek

- eltörlése, a közteherviselés kimondása, a sajtószabadság, büntető törvénykönyv, a birtokszerzés és a hivatalviselés jogának az ország minden lakosára való kiterjesztése, a városok új rendezése, a népképviselő, a népnevelés szabályozása, a védvám behozatala és az anyagi érdekek több más bonyolult kérdése foglalkoztatta a kedélyeket. A hazafiak más csoportja tehetségéhez képest, Széchenyi István szellemében a *gyakorlati téren* fogott az ipar és kereskedelem emeléséhez. Ekkor már (1833 óta) gőzhajó hasította a Felső-Duna habjait és erősen folyt a Széchenyi által kezdeményezett *Al-Duna* szabályozása, nevezetesen a *Vaskapu* szikláinak repesztése. Most Széchenyi a *Tisza szabályozását* vette fel programjába, miáltal a Tiszának eddig parlagon heverő roppant vízterületét megmentette a magyar mezőgazdaság számára. Lelkes példája hatott és immár maga a társadalom vette kezébe a gyakorlati reformokat, nem várva mindent a kormánytól és a rendektől, hanem az önségélybe vetvén bizalmát. *Balogh Pál* indítványára «*Hasznos ismereteket terjesztő társulat*» alakult. *Batthyány Lajos* 1841. és 1843-ban *honi iparműkiállítás* rendezett; a honi gyártmány védelmére pedig *Perczel Mór* Tolnán, *Batthyány Kázmér* és más ellenzéki politikusok számos más helyen alapítottak *védegyleteket*; Pesten *kereskedelmi bank meggyáralapító társulat* alakult; Kossuth a vukovár-fiumei vasút kiépítését hozta javaslatba. — Deák Ferencnek igaza volt: a nemzet ne bizzék senkiben, csak önmagában. Az öntevékenység, mint mindig, most is megteremté gyümölcsét.¹
- A negyvenes években a reformpártnak, a kormányon kívül még a pánszláv propaganda által megindított *nemzetiségi mozgalommal* is kellett megküzdenie. A Nesselrode orosz miniszter által szított pánszláv szellem először a *felvidéki lutheránus* lelkészeknek és tanítóknak ama körében mutatkozott, mely *Kollár szláv költő* és író körül csoportosult, melynek azonban *Zay Károly gróf* egyh. főfelügyelő bevágta az útját, amennyiben a pánszláv társulatokat eltiltotta, esetleg szigorú felügyelet alá helyezte. A másik mozgalom «*Illyrismus*» néven Horvátországban ütötte föl fejét és Metternichben akadt pártfogóra. Célja az volt, hogy valamennyi délszláv törzset közös állammá egyesítsen («*Illyrismus*»), a

¹ 1830-ban alakult meg tényleg a *Magyar Tudományos Akadémia*, gróf *Teleky József* elnöklete alatt; 1835-ben a *Gazdasági Egyesület*, 1836-ban *Kisfaludy-Társaság*; 1837-ben nyílt meg a *Nemzeti Színház*, 1840-ben jelent meg a *Budapesti Szemle* I. kötete; 1842-ben alakult meg *Bugát Pál* kezdeményezésére a *Magyar Természettudósok és Orvosok Társulata*; 1842-ben indult meg az *első gőzvasút* (Pestől Vácig-Ullmann építette), melyhez 1846-ban a pest-szolnoki vonal járult. Lóvasút különben már 1837 óta közlekedett, Pozsony és Nagyszombat közt.

Magyarországgal való uniót pedig gyengitse. Vezérei (köztük Gáj Lajos költő és író) többnyire a horvát hivatalnoki világból kerültek ki. Kemény tollharc után kir. biztosok indultak a mozgalom elnémítására, mivel azonban a bécsi körök ama törekvésekkel titokban rokonszenveztek, a biztosok nem érhettek célt és a tűz tovább lappangott a hamú alatt. Megemlítendő, hogy *Széchenyi István* a nemzetiségi kérdésben nem értett egyet a haladó párttal és a tót-horvát párt mellett foglalt állást. Elítélte az erőszak alkalmazását és azt követelte, hogy a magyar faj szellemi fölényével és magasabb műveltségével győzze le a nemzetiségeket.

Ily küzdelmek közt gyűlt össze viharos választások után az 1843—44. 1843—44-iki országgyűlés. Az alsó táblán a több pártra szakadozó ellenzék sorából *Klauzál Gábor*, *Beöthy Ödön*, *Szentkirályi Mór*, *Szemere Bertalan*, *Bezerédj Pál*, *Perczel Mór*, *Lónyay Menyhért*, ifj. *Pázmándy Dénes*, *Szalay László* és *Ghyczy Kálmán* vezették. (Deák Ferenc a gyűlésen nem jelent meg, mivel Zalamegye oda utasította követeit, hogy a nemesség adómentességi jogát védjék, amitől ő vonakodott; ha mandátumot vállalt volna, bizonyára megakadályozta volna a pártokra való szakadást. A gyér számú konzervatívok vezetői *Zsedényi* és *Somssich Pál* valának.) — A felső táblán gróf *Apponyi György* vezette a népes konzervatív tábor, melyben mint kitünő szónok *Lonovics* csanádi püspök vált ki. A reformpártot gróf *Batthyány Lajos*, báró *Bötvös*, *Teleki László* és *Wenckheim Béla* vezették. — A kormány előterjesztései haladást jelentettek, mert több közhasznú és óhajtott reformot tűzött ki napirendre, melyeket azonban az ellenzék Metternich boszúságára néhány indítvánnyal megtoldott. A diéta összesen 104 kérdéssel foglalkozott. Nagy és heves viták után a következő törvények nyertek szentesítést: 1. A nemzeti nyelv jogosultsága, mely szerint a törvényhozási, közigazgatási és közoktatási nyelv a tk. Magyarországon a magyar, Horvátország belügyeiben a latin, de a magyar hatóságokkal való iratváltásban szintén a magyar legyen. Az országgyűlés hivatalos nyelve hasonlóan a magyar; a horvátok beszélhetnek ugyan latinul, de beszédeik ebben az esetben nem kerülnek a naplóba. 2. Elkeseredett viták után abban állapodtak meg a rendek, hogy vegyes házasságokat bármely felekezeti pap előtt lehessen megkötni. A fiúk apjuk, a leányok anyjuk vallását tartoznak követni. 3. Nem nemes ember is viselhet hivatalt és nemesi birtokot is vehet. 4. A közmunkát olyformán rendezték, hogy az egész telkes jobbágy évenként 12 napot köteles szekerével és igásmarháival közmunkában tölteni és a többi is ebben az arányban. — Megbukott ellenben a felső táblán a közteherviselés (noha *Széchenyi* minden követ megmozgatott, hogy főrangú társait a javaslat elfogadására

országgyűlés.

1. A magyar nyelv a hivatalos nyelv.

2. Vegyes házasságok.

3. Nem nemesek hivatal-képessége.

4. Jobbágyok.

birja); szintúgy a Széchenyi által a «Stádium»-ban sürgetett, Deák Ferenc és néhány elvtársa által kidolgozott büntető törvénykönyv, mely pedig a híres Mittermayer szerint nagy haladást jelentett és először mondta ki a törvény előtti egyenlőség alapeszméjét és a földesuri biráskodás eltörlését. Ugyan ez a sors érte az esküdszékről szóló javaslatot, a szabad királyi városok jogainak szabályozását és az Erdéllyel való unió tervét. A kormány s a konzervatívek maradisága nagy elégtelenséget keltett s midőn az alföld-fiumei vasút tárgyalása alkalmával a kormány nem közölte a rendektől kért statisztikai adatokat: az elkeseredett rendek bizalmatlanságot szavaztak a kormánynak. Erre *Majláth Antal* kancellár mellé *Apponyi Györgyöt* nevezték ki előbb alkancellárrá, majd *Majláth* utódává (1846 ápril).

1844—47.
1. Metternich
maga lép
a reformok

Az 1844—47. időköznek mozgalmait három szempont alá foglalhatjuk. Először is: az országgyűlés lefolyásán maga a kormány is meghökkent és *Metternich* arra a tudatra ébredt, hogy a kormány erkölcsi tekintélye végkép elvesz, ha a rendeknek engedi át a kezdeményezés érdemét. Elhatározta tehát, hogy «erős kormányt» szervez és maga lép a reformok terére, természetesen a saját céljai érdekében. *E célt az anyagi érdekek előmozdítása mellett a birodalom központosításában és erősítésében kereste, ellentétben a nemzettel, mely az anyagi lendülettel kapcsolatban Magyarország állami függetlenségét akarta szélesebb alapra fektetni. A végcélra nézve tehát Metternich és a rendek nem értettek egyet és ebből az ellentétből fakadtak a következő évek alkotmányos küzdelmei. Metternich ügyesen fogott feladatához: 1844-ben *József nádorhoz levelet intézett*, melyben nyíltan bevallotta, hogy *Ferdinánd király* uralkodása idáig az osztrák abszolútizmus és a magyar alkotmányosság összeférhetetlensége következtében meddően folyt le Magyarországra nézve. Hogy pedig ezentúl üdvösebb és termékenyebb legyen, mind a két táblán tömör, megbízható konzervatív többségre volna szüksége, mely a kormánytól már teljesen kidolgozott törvényjavaslatok keresztülviteleért jót állana. Metternich programja mintegy a rendi gyűlésekről a modern európai alkotmányos képviselési rendszer terére való átmenetet jelzé.*

2. Administra-
torok.

Képzhetni, mily élénk eszmecserének, vitatkozásnak lett forrása a kormánynak új programja! A megyeházák termeiben és a kaszinókban országszerte csak a régi és az új képviselési rendszerről, valamint arról vitatkoztak, mi bírta rá voltaképpen Metternichet levelének megírására — *A kormány* ezalatt tovább ment. *Majláth* és utóda, gróf *Apponyi György*, továbbá báró *Jósika Samu*, az erdélyi kancellária elnöke, hozzáfogtak a kormánypárti többség alakításához, mely cél elérésére az *Apponyi* által kieszelt *adminisztrátori* vagy *megyefőnök-*

rendszer léptették életbe. Ennek értelmében maga a főispán veszi át (az alispán helyett) a megyei közigazgatást. Hogy pedig ezt tehesse, a főispán megyéjében fog lakni, gyakrabban be fogja azt utazni, főképen pedig politikai tekintetben úgy vezetni, amint a kormány ezt kívánja. Szóval a főispán a kormánynak legyen bizalmas embere, (és nem a megyéé). — Ama főispánok helyébe, kik bármely okból nem lakhattak megyéjükben avagy akikben Metternich nem bízott, a kormány adminisztrátorokat nevezett ki 6000 forintnyi fizetéssel. Leginkább az ellenzéki megyék élére állított ily megyefőnököket, összesen 18-at, de ezek kiválogatásában nem igen volt szerencsés keze, ami azután rögtön megboszulta magát. A vármegyék amúgyis fölismerték az adminisztratori rendszer titkolt főcélját: a megyei nemesség önállóságának gyöngítését, a kormány befolyásának emelését, első sorban pedig az ellenzéki szellem megtörését meg a többségszerzést és ezekből az okokból mindenképen elleneztek az új rendszert és képviselőit. A nemességnek nem kellett sem a megígért gyorsabb igazságszolgáltatás, sem a közmunkák rendezése, ha ezen reformok csak újabb kényuralom árán megvalósíthatók. Mivel pedig a kormány nem engedett, a megyék odautasították alispánjaikat, hogy a hivatalos pecsétet át ne adják és figyelembe se vegyék az adminisztrátor rendeleteit. Viszont Tisza Lajos bihari és Luka Sándor honti adminisztrátor vérontástól sem riadtak vissza, hogy az ellenzéket a megyeház termében megtörjék.

A harmadik eseményt a liberális pártnak két pártra való szakadása képezte. Az egyik a *centralisták pártja, élén Szalay László, b. Eötvös, Trefort, Csengeri, Kemény Zsigmondal*, akik nem találták kielégítőnek a rideg közjogi szempontot, sőt a régi megyerendszerben gyökerező nemesi uralmat elavult és lejárt dolognak hirdették. Szerintük a haladást kizáró rendi érdek megszűnt nemzeti érdek lenni, a megyerendszer eltörendő, az alkotmányt pedig a nyugateurópai példára szélesebb alapokra kell fektetni és a nem-nemes osztályokat is be kell vonni az alkotmány sáncaiba. Új rendszer gyanánt pedig Eötvös «Reformja» erős, központosított, magyar kormányrendszert ajánlott, melynek hatalma a nemzeti érdekeket nem veszélyeztetné. A centralisták e szerint a *népképviselet elv átültetését és egy független magyar felelős minisztérium-nak, vagyis parlamentáris kormánynak alakítását követelték; a közigazgatást pedig központosítás alapjára akarták fektetni.*

Az ellenzéknek Kossuthhoz és gr. Teleki Lászlóhoz szító része ellenben továbbra is a jó és balsorsban kipróbált megyerendszert kívánta az alkotmány sarkkövének és az átalakulás alapjának megtartani, bár a népképviselettől ők sem idegenkedtek.

3. Szakadás a liberális pártnban.

a) Centralisták.

b) Megyei autonomisták.

A szakadás tehát a kormány örömeire megvált, de nem tartott sokáig, mert a szabadelvű ellenzék az önkénynek az adminisztrátori rendszerbe bujtatott új kísérletével szemben csakhamar abba hagyta a családi pörpatvart és újra egyesült. Jobb és balszárny elveiből kissé engedett és az egész párt a *Deák Ferenc* által Kossuth felszólítása folytán és vele megbeszélte alapon szerkesztett, 11 pontból álló *közös programmot fogadta el alap gyanánt* (1847. június). E program főbb pontjai: felelős magyar minisztérium, népképviselőten alapuló országgyűlés, Erdéllyel való unió, sajtószabadság, teljes jogegyenlőség és köztelherviselés. — Valahára tehát a mi hazánk is a modern Európa mintájára és a XIX. század uralkodó eszméinek hatása alatt kívánt szervezkedni. — Az egész ország feszült figyelemmel kísérte az új szabadelvű párt szervezését és mindenütt szebb jövő reményében készültek a közélebbi országgyűlésre. A várakozás ezen pillanataiban halt meg a nemzet őszinte bánatára *József nádor*, ki 50 évig igaz, hű öre volt alkotmányunknak. A király az elhunyt nádor derék, magyarnak nevelt fiát, Istvánt, egyelőre kir. helytartónak nevezte ki.

Deák egyesíti a liberális pártot 1847. «Ellenzéki Nyilatkozat.»

József nádor † 1847.

1847—48. pozsonyi (utolsó rendi) országgyűlés.

1. Liberálisok.

2. Konzervatívok.

Széchenyi I. pártonkívüli.

Nádorválasztás.

Köztelherviselés és ősiség eltörlése.

Párisi forradalom.

Ferdinánd király 1847. nov. 7. a rendek határtalan örömeire magyar beszéddel nyitotta meg a korszakalkotó pozsonyi országgyűlést, mely a XIX. század uralkodó eszméiben gyökerező, elutasíthatatlan reformoknak törvénybe iktatása által egy színvonalra emelte hazánkat a többi művelt nemzettel. Az *alsóházi liberális pártot* a *Pesten megválasztott Kossuth*, továbbá *Deák* és *Szentkirályi* vezették, a *konzervatívokat Somssich Pál*; a *felsőházi szabadelvű ellenzéknek Batthyány Lajos és Teleki László grófok voltak vezérei*. — *Széchenyi*, aki 1846 óta a helytartó-tanács közlekedési osztályában buzgólkodott a Tisza-szabályozás és a vasúti hálózat kiépítése körül, de a roppant munka, a sok keserű csalódás és fokozódó idegbaja következtében már-már összeroskadt és a legsötétebb színben látta a jövőt: alsó táblai követnek választotta magát Mosonyban, hogy a kormány által beterjesztett, terjedelmes munkaprogram megvalósításában része lehessen. — Az országgyűlés először is egyhangúlag *István főherceget kiáltotta ki nádorrá*. Azután a *felirati vitához* fogott, de mert erre nézve a két tábla nem tudott megegyezésre jutni, mindkettő külön feliratot terjesztett a trón elé. Az *adminisztrátori rendszer* ügyében a kormánynak minden erőlködése mellett engednie kellett; a megye élére többé semmiféle néven nevezendő biztosokat nem nevezhetett ki. Erre azután a szabadelvű párt a konzervatívok hozzájárulásával a *köztelherviselés elvét* és az *ősiség eltörlését* vitta keresztül. Az *1848. februári (párizsi) forradalom* híre egy időre más felé terelte a figyelmet. Márc. 13. ugyanis Bécsben is kitört

a forradalom, mely elől Metternich Angliába futott; a bécsi események hírére pedig Pozsonyban és (márc. 15.) Pesten is megindult a szabadság árja. Pesten az egyetemi ifjúság, a «Jelenkor» hirlap szerkesztői, köztük *Vasvári Pál* és *Irvinyi József*, továbbá *Vahot Imre* lapszerkesztő, első sorban azonban *Petőfi Sándor* népszerű költőnk, *Jókai Mór*, *Bulyovszky Gyula*, *Degré Alajos*, *Irányi Dániel* és más jelesebbjeink a Landerer-Heckenast-féle nyomdában a cenzura mellőztével március 15. kiáltványt tettek közzé, melyben a nemzet kívánóságait 12 pontban összegezték. A lakosság és a pestvárosi közgyűlés ezt a programot, melynek pontjai a liberális párt említett követeléseivel megegyeztek, óriási lelkesedés között magukévá tették.

A pozsonyi országgyűlésen e mozgalmat megelőzőleg nagy események mentek végbe. Kossuth már március 3-án sürgette az alkotmányos parlamentáris rendszer behozatalát mind Magyarországon, mind Ausztriában; március 14-én pedig arra bírta a rendeket az alsó táblán, hogy a most már kikerülhetetlenekké vált reformok jegyzékét felirat alakjában juttassák a trón elé. Miután István nádor a feliratot a főrendekkel is elfogadtatta, követség indult Bécsbe az udvarhoz. (Apponyi György ezalatt beadta lemondását). Márc. 16-án a magyar küldöttség a nádor vezetése alatt kihallgatáson volt Ferdinánd királynál, ki másnap magyar válaszában a kérelmek teljesítését megígérte. Hosszabb alkudozások után csakugyan királyi kézirat érkezett Pozsonyba, melyben Ferdinánd király István nádort arra szólította fel, jelöljön ki a miniszteri tárcák elvállalására alkalmas egyéniségeket és terjessze fel a feliratban említett (nyugat-európai, többnyire francia mintákra kidolgozott) törvényjavaslatokat. István nádor sietve tett eleget a királyi leiratnak és erre a kegyes király a nádor felterjesztése alapján 1848. ápril 7-én kinevezte az első magyar felelős miniszteriumot. Ennek tagjai: miniszterelnök gróf *Batthyány Lajos*; belügyminiszter: *Szemere Bertalan*; király személye körüli miniszter: *herceg Esterházy Pál*; pénzügyi: *Kossuth Lajos*; közmunka és közlekedésügyi: *gr. Széchenyi István*; honvédelmi: *Mészáros Lázár*; vallás- és közoktatásügyi: *b. Eötvös József*; ipar- és földmivvelésügyi: *Klauzál Gábor*; igazságügyi: *Deák Ferenc*. — Némi huzavona után az udvar a magyar had- és pénzügy önálló rendezésében is megnyugodott.

A jószívű Ferdinánd király által Pozsonyban ápril 11-én szentesített 1848. évi törvények értelmében hazánknak közjogi külön állását a Budapesten székelő magyar miniszterium védi, mely az évenként összehívott országgyűlésnek felelősséggel tartozik. Az utolsó rendek közvetlen a nép által megajándékozott választásokat rendelték a jövőre nézve és kimon-

1848.
márc. 15-ike.

Felirat.

I. magy. felelős
miniszterium.
1848. április 7.

1848. április 11.
A 48-iki törvények szentesítésére.

dották a közös adózás és teherviselés, valamint a törvény előtti egyenlőség elvét; törvénybe iktatták az erdélyi uniót; eltörölték az úrbériséget, a robotot és ilencedet; a tizedről önként mondott le a papság. A rendek kijelentették, hogy az országnak minden egyes lakosa föltétlen birtokjoggal rendelkezik; az úriszékeknek és a földesuraknak mindennemű bíráskodási hatóságát megszüntették; a sajtót szabadnak és a keresztény vallásokat egyenlő joguaknak nyilvánították. Eltörölték az eddigi kormányzségeket: ezek hivatalos teendői a felelős minisztériumra szálltak át.

A 48-iki törvények jelentősége.

Az 1848-iki törvények koránt sem a márciusi forradalmi napok pillanatnyi eredménye, hanem az 1825—1848-iki reformkorszak fokozott való szerves fejlődésének természetes zárkövet képezik. Más államoknak az akkori forradalmi légkörben szerkesztett törvényeivel összehasonlítva a szó nemesebb értelmében konzervatív törvények. A 48-iki törvények nekünk is meghozták a kívánt reformokat, melyekkel nyugati Európa részben már régebben dicsekedett. E törvényeket pedig az a törvényhozó gyűlés hozta, mely «utolsó rendi gyűlés» létre és középkori szervezete dacára sem zárkózott el a felvilágosodás szelleméből folyó reformok szükséges volta előtt és megértvén a kor szellemét, első sorban a haza összes fiainak jogegyenlőségét iktatta törvénybe. Ez a magyar nemesi rendek elévülhetetlen érdeme. Hogy a korszakot alkotó törvények több pontban tökéletlenek, hézagosok és homályosak, amint ezt a következő évtizedek kiderítették, épen oly keveset von le azon nagy férfiak érdemeiből, kik a reformokat megalkották, mint ama körülmény, hogy e törvények részben idegen eszmék és intézmények mintájára készültek.

A szabadságharc, az abszolutizmus és a kiegyezés vázlatja.

A 48. törvények keresztülvitele akadályba ütközik.

Az 1848. törvények életbeléptetését megakadályozták a beköszöntött forradalmi események. Az udvari párt csakhamar megbánta a szabadelvű törvények szentesítését és ármányt szőtt a nemzet ellen. Felhasználta e célra a demokrata alkotmány sáncaiba befogadott, a magyarok nagylelkűsége folytán befolyásra jutott magyarországi nemzetiségeket, akik a magyar elem túlsúlyát féltékeny szemmel kísérték. Velük szemben az országgyűlés 1848. jul. 11. Kossuth pénzügyminiszter indítványára 200,000 főnyi honvédség szervezését határozta el. A király ugyan nemsokára megvonta bizalmát a kabinettől, mely okt. havában beadta lemondását, de az országgyűlés együtt maradt és megalakította kebléből a honvédelmi bizottságot, mely a haza védelmezését tűzte ki feladatul és sebtiben toborzott honvéd-zászlóaljaink a fellázadt szerbeket, oláhokat és a Jellachich bán vezérlete alatt betört

Honvédség szervezése.

Szabadságharc.

horvátokat csakugyan legyőzték. A Batthyányi kormány végleges felmentése és Récsey meg Jellachich kinevezésének hírére az országgyűlés a honvédelmi bizottságot ruházta fel a hatalommal és a harc tovább folyt. Bécs városának tervezett felmentése azonban dugába dőlt: Windischgrätz tábornok hatalmába keríté Bécsset és véres bosszút vett a felkelőkön (1848 okt. 31.). December 2. Ferdinánd király lemondott és unokaöccse, az ifjú *I. Ferenc József* foglalta el a trónt. Együttal erélyes intézkedések történtek a magyar szabadságharc leverésére.

**I. Ferenc
József
trónra-
lépése 1848
dec. 2.**

1849. január havában Jellachich és Windischgrätz tábornokok vezérlete alatt csakugyan nagyszámú osztrák hadak özönlöttek el az északnyugati Felvidéket és a Dunántúlt; Windischgrätz Budapestet is megszállta. Azonban a Debrecenbe menekült nemzeti kormány és nevezetesen Kossuth buzgótsága hatalmas honvédsereget toborzott, mely Görgey, Damjanics, Klapka és más jeles vezérek vezetése mellett a hatvani, isaszeghi, nagysarlói és komáromi diadalok után a császáriakat az országból teljesen kiszorította (1849 ápril.). Erdélyt pedig ezalatt a leleményes Bem szerezte vissza a magyaroknak az osztrákoktól.

E diadalok hatása alatt és válaszul az április 4. Olmützben kelt császári nyilatkozatra, mely Magyarországot Ausztriába bekebelezte, a debreceni országgyűlés Kossuth indítványára a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilatkoztatta, a kormányzói tisztet pedig Kossuthra ruházta. — A szerencse azonban nemsokára hátat fordított honvédeinknek. Buda várát ugyan Görgey május 21-én ostrommal bevette, de az osztrák udvartól segélyül kért 181,471 főnyi orosz hadsereget, mely a Haynau vezérlete alatt újra betörő császáriakkal egyesülni sietett, a magyar honvédség tetemesen kisebb hada nem bírta többé feltartóztatni. Kétségbeejtő harcok után Görgey 1849. aug. 13-án Világos mezején letette a fegyvert. Akiknek nem sikerült külföldre menekülniök, azokra szomorú sors várakozott. Haynau az a legjobb hazafiakat sorra kivégeztette. (Csak Klapka tábornok tudott hősei számára kedvező föltételeket kieszközölni Komárom várának feladásakor.)

1849 ápril 4.
csász. rendelet.

Orosz inter-
venció.

Világosi fegyver-
letétel 1849.
aug. 13.

A bécsi kormány ezután felfüggeszté az alkotmányt, eltörölte az 1848-iki törvényeket és Magyarországgal mint meghódított országgal bánt. Német és cseh hivatalnokok idegen nyelven és osztrák törvények szerint végezték a közigazgatást és bíraskodást; Erdélyt és a társországot pedig az anyaországtól ismét elszakították. (*Abszolutizmus kora. Bach-rendszer. 1849—67., szorosan véve 1861-ig.*)

Abszolutizmus
1849—61.

A szerencsétlen 1859-iki olasz hadjáratnak és Lombardia elvesztésének az a hatása is volt, hogy az abszolutizmus megbukott. Az ifjú fejedelem elbocsátotta eddigi tanácsosait és immár alkotmányos úton kísérté meg népeinek kibékítését.

1859. olasz
hadjárat.

1860. Októberi Diploma. 1860. okt. 20. tette meg az első lépést az «*októberi diplomá*»-val, melyben az 1847-iki állapotokat, a rendi gyűlést és a régi főkormányzéseket restaurálni kívánta; 1861. pedig a régi *februári pátens*-t tette közzé, melynek értelmében a «birodalmi tanács»-ot (Reichsrat) hívta össze Bécsbe, melybe minden osztrák tartománynak és hazánknak is képviselőket kellett volna küldeni. Ámde a választások céljából összehívott *1861-iki magyar országgyűlés Deák Ferenc* bölcs szaván indulva, vonakodott a bécsi birodalmi tanácsba követeket választani, mert ezzel az ország önállóságáról le mondott volna. Ehelyett az 1848-iki törvények visszaállítását sürgette, mire a kormány az országgyűlést feloszlatta.
1861. országgyűlés. 1861-től 1865-ig újra abszolutisztikus rendszer következett, de valamivel mérsékeltebb alakban: a *provisorium*, melynek folyamában Pálffy Móric tábornok a kormányzó, gr. Forgách Antal a kancellári méltóságot töltötte be. Négy évi szenvedés után Deák Ferenc 1865. husvét vasárnapján a Pesti Naplóban örökké nevezetes cikket tett közzé, mely meg is tette hatását. A király a konzervatív párti, de azért a hazafias érzelmű Majláth Györgyre és Sennyei Pálra bízván az ország ügyeit. december 15-ére megint országgyűlést hirdetett, mely a korona és a nemzet között Deák Ferenc közvetítése mellett a kibékülés útját egyengette. Megszakította az alkudozásokat a szerencsétlen 1866-iki porosz-olasz háború, melynek következtében Ausztriának ki kellett lépnie a német szövetségből. (Prágai béke). A háború kimenetele fölötté kívánatosá tette a Habsburgok hatalmi súlypontjának keletre való áthelyezését és ezzel kapcsolatban a dinasztia és a nemzet megbékülését. Ennek folytán b. *Beust* osztrák külügyminiszter és *Deák Ferenc* újból hozzáfogtak az alkudozásokhoz, melyek elvégül a jogfolytonosság elismerését az 1848. törvények és vívmányok reintegrálását és így a kiegyezést eredményezték. Erre a király ő felsége kinevezése a *második felelős miniszteriumot* gróf Andrássy Gyulával mint elnökkel (1867), a Deák szaván induló országgyűlés pedig a kiegyezést elfogadta. Ausztria és Magyarország a dualizmus alapján mint egyenrangú felek szabályozták egymáshoz való viszonyukat. A magyar korona országai és az osztrák tartományok külön-külön államot képeznek, külön képviselőtestülettel bírnak, szintügy külön felelős miniszteriumokkal. A közös had-, pénz- és külügy körébe vágó ügyek elintézésére mind a magyar országgyűlés, mind a bécsi Reichsrath 60—60 tagból álló bizottságot választ (delegáció), melynek a három közös miniszter felelős. — I. Ferenc József királynak és felséges nejének koronáztatása pedig (1867. június 8.) szentesíté a kiegyezést. Bölcs uralkodása alatt az ország anyagi és szellemi téren nagy haladást tett és a mulasztottakat nagy-
1866. porosz-olasz-osztrák-háború.
1867. kiegyezés.
- Koronázás
1867. jún. 8.

részben pótolta; 1896-ban pedig a nemzet, eltelve hálával a gondviselés iránt, a honfoglalás 1000. évfordulóját ülte meg. A jövő Isten kezében van.

Megbeszélendő források.

Irodalom: *Bod Péter, Horányi Ferenczy-Danielik, Trausch, Szilágyi Sándor, Toldy, Beöthy, Flegler, Sayous, Nógrádi* említett művei folytatólag. *Id. Szimyei J.*, Magyar írók élete és művei. *Petrik G.*, Magy. bibliográfia 1712—1860. (3 köt.). U. az, Magy. könyvészet 1860—85-ig. Ezt a művet a Könyvkeresk. Egyesülete folytatja. *Kertbeny és Petrik*, Magyarország német könyvésze 1801—60. 2. köt. (1886.) *Petrik*, Magyar könyvészet. 1886—1900 (Budap. 1904 s. k.). *Ifj. Szimyei*, A magy. történeti irodalom 1711—72. (Száz. 1876). *Wurzbach*, Biographisches Lexikon.

Levéltárak: *Pauler Gyula* országos levéltárnok hivatalos jelentése (Száz. 1881. 404). *Jakab Elek*, A levéltárakról, kül. tekintettel a magyar államlevéltárügyre (Ak. értek. 1877). *Thallóczy Lajos* értekezése (Száz. 1885. 8. füz.). *Salamon F.* értekezése (Kis. történ. munkái I. 262.). *Csánki D.*, Az országos levéltár regesztázása (Száz. 1889). Továbbá számos cikk a Magyar Könyvszemlében és a Történelmi Társulat vidéki kirándulásairól szóló jelentésekben. (Közölvék a Száz.-ban.) *Zimmermann A.*, Das Archiv der Stadt Hermannstadt (II. kiad. 1901). *Récsey Vikt.*, Brevis historia archivi O. S. B. de s. Monte Pannoniæ (Veszpr. 1896). és újabbban több munkája a pannonh. könyvtár ritkaságairól. *Hajnik Imre*, A királyi könyvek stb. (Ak. értek. VIII. Kiadták azokat teljesen *Pettkó B.* és *Illéssy J.* (1895). *Tagányi Kár.*, Az országos levéltár (Száz. 1897). A bécsi cs. és k. hadi levéltár. *Rechkrón-Langer* műve nyomán (Száz. 1902. 87. l.). *Varju Et.*, A gyulafeh. Batthyányi-könyvtár (M. K. Száz. 1899—1901.). *Beke*, A gyulafehérvári káptalan levélt. (T. T. 18—20.). *Mihelyes János* ör. naplója a marosvásárhelyi Teleki könyvtárról. *Közli Biás Istv.*, (Századok 1902. 577.); *Hajnóczy*, A löcsei városi levéltár katalógusa (Lőcse 1902—4); *Thaly Kálmán* buvárlatairól I. a Rákóczi korszakról szóló irod. (269—271. l.). *Berger Ad.*, A besztercei levéltár. (Beszt. gimn. progr. 1893). *Zalka L.*, A győri papnövelde levéltár jegyzéke (1893). *Horváth Ign.*, *Csontos*, *Schönherr* és mások cikkei a M. Nemz. Múzeum kéziratairól (K. Sz.): *Győri Alad.*, Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1835-ben (1886). *Kollányi F.*, A magy. Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtára (1802—1902. (Budap. 1905 I. köt.) és: «A Széchenyi könyvtár alapítása» és «a Nemz. Múz. szervezetének tervezete» (Magy. Könyv Szemle 1901—1902. évf. és folyt.). *V. ö. Fraknoi V.*, gróf Széchenyi Ferenc (Budap. 1903.); *Áldásy Ant.*, A Széchenyi család levéltára. (Könyv Szemle 1902.). — *Magyar Minerva* (1890 óta évente).

Hírlapok: *Id. Szimyei József*, Repertorium. II. kötet. Hírlapok 1731—1880. (I. rész). *Szalády*, A magyar hírlapirodalom 1780—1883. (1884). *Ferencai Józ.*, A m. hírlapirod. története 1780—1867-ig (Bpest, 1887). *Firtinger Kár.*, 50 év a magy. könyvnyomtatás történetéből (1900). *Thaly Kálmán*, Az első hazai hírlap 1705—1710. (1879). U. az, Kuruc hírlapok (Magy. Könyvszemle 1883). *Jakab Elek*, Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig (1884. Akad. székfoglaló). Számos czikk s szakfolyóiratokban, kül. a Magy. Könyvszemlében. (Igy pl. a Magyar Hírmondóról 1883. évf. 241. l.). *Wertheimer E.*, Adalékok a Magyar Kurir történetéhez (Száz. 1897. 15. l.). *Potzkó Fer. Ág.*, Az első magyar hírlapkiadó (Magyar Hírlap 1904 nov. 13.).

Károlyi Sándor gf. önéletrása és naplójegyzetei 1711—23-ig ill. 1740-ig (V. ö. 268., 270—1. l.).

Lányi Pál gömöri alispán diariuma az 1712—15. országgyűlés első feléről Lányi mint a hűségre visszatért kuruc írta naplóját, álláspontja mérsékelt. Sok tért szentel az ünnepélyek leírásának. (Kézirata a M. Nemz. Múzeumban. Kiadta *Thury Eleie*, (Történ. Tár. 1903—4.) Erről az országgyűlésről *Komáromi A.* is talált feljegyzéseket (Történ. Tár. 1903.)

Korírók: *Timon Samu*, tudós jezsuita tanár a nagyszombati kollegiumban, † 1736., magyar történeti kézikönyvet írt buzgó katolikus szellemben e címen: «*Epitome chronologica rerum hungaricarum*», mely mű Szt. Istvántól 1736-ig terjed. Azonban csak az 1576-ig érő rész Timon saját műve: a többi más valaki írta, kinek nevét homály fedi. Timon azonfelül Istvánfi művét is folytatta 1598-tól 1662-ig, mely kéziratban maradt munkát azután *Kazy* használta fel folytatásában.

Levelezések. Az 1751—58 évekről és az országgyűlésről szólnak *Biró Márton* veszprémi püspök feljegyzései. Közli *Hornig K.* püspök. (Katholikus Szemle 16. évf. és: Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez II. kötet 1903.)

Mária Terézia terjedelmes levelezéseiből *Arneth* tett közzé több munkát. Megjelenő félben *Khevenhüller János József* egykoru napló (1742—1776). Kiadja *Schlitter Hans* (Bécs 1907 I. köt. 1742—44.). Ez a kötet az akkoriban igen zajos és fényes udvari élet hű tükrét szolgáltatja.

Herczeg Pálffy Miklós levelezését *Szucha Ferenc*cel (az 1722—23. tv. illet.) kiadta *Szalay László* (Budap. Szemle 1869.). V. ö. a herceg emlékiratát 1758-ból. Közli *Marczali H.* (Akad. Értek. 1884.)

Bél Mátys, szül. 1684. Ocsován (Zólyom). Meglátogatta a hallei egyetemet, mire Besztercebányán lelkész lett. A prot. iskolák újjászervezése és folvirágoztatása körül hallhatatlan érdemeket szerzett. † Pozsonyban, mint a hitközség seniora (1749). Bél Magyarország leg tudósabb embere volt a XVIII. században. A keleti nyelvekben épen olyan jártassággal bírt, mint a klasszikus nyelvekben; azonfelül írt és beszélt magyarul, németül, tótul és csehül. Műveiben pedig jeles történész-, nyelvész- és földrajzi írónak bizonyult. Főművei ezek: «*Hungariæ antiquæ et novæ Prodromus*» és «*Notitia Hungariæ novæ historico-geographica*» (4 köt.). Az V. kötetet gr. *Zichy Jenő* adta ki 1892. E munka kivált II. Rákóczi Ferenc korára érdekes. Az «*Apparatus ad histor. Hungariæ*» c. műve régebb kútfőknek gyűjteménye. Bél-nek «*De re rustica Hungariæ*» c. művének kéziratáról l. *Baranyai B.* cikkét a Századok-ban 1906. 859. l. — V. ö. *Hann Lajos*, Bél M. (Akad. értekezés 1879); *Markusovszky Samu*, A pozsonyi ágostai ev. lyceum története és cikke a Prot. Szemlében 1900.; Bél 3 levele 1725—31. Közli *Keller Imre* (Tört. Tár. 1905. 457. l.); *Dékány K.*, Bél M. földrajza (Marosvásárhelyi kolleg. progr. 1903.)

Kolinovics Gábor († 1748). Főművei: *Nova Hungariæ periodus*. (Az 1741. év története.) A gondosan fürkésző Kolinovics az egyedüli történetírónk, aki pl. az 1707. ónodi gyűlés fontos mozzanatát helyesen felismerte. *Thaly Kálmán* ki is akarta adni az ő «*Historiarum de rebus novissimæ Confederationis Ungariæ Libri XII.*» c. nagy munkáját, de nem engedték kinyomtatni (Száz. 1896. 17. l.). Egyébiránt hitbuzgó katolikus. Megírta továbbá pártfogójának, gróf Esterházy József bának, majd országbirónak életét. Kiadta *Kovachich M. Gy.* 1790.

Kazy Ferenc, jezsuita tanár Nagyszombatban † 1760. Főművei: *Historia regni Hungariæ* ab. a. 1601—1681 (3 köt.) és «*A nagyszombati egyetem története*». Az előbbiben 1662-ig használta Timonnak kézirati hagyatékát; a későbbi kor történetét egykorú művekből állította össze.

Kollár Ferenc, jezsuita. 1772-ben kilépvén a rendből, a bécsi csász. könyvtár őre és Mária Teréziának mintegy udvari történészé lett. † 1783-ban. Főművei: «Historia diplom. juris patronatus apostolici Hung. regum; ezt a művet az «apostoli királyság» politikájának igazolására írta. — Azután Mária Terézia parancsára a királynak egyházi ügyekben való hatalmát a felségjogból származtatta. «De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostol. regum Hung. libellus singularis» című művét, (mely az indexre került). Ez ellen különben az 1764. évi rendek is tiltakoztak, és egy névtelenül megjelent, felségsértő röpiratban válaszoltak: *Vexatio dat intellectum*» V. ö. *Concha Gy.* cikkét a Száz.-ban, 1880.

Kaprinay István, jezsuita († 1786). «Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad». 2 köt.

Palma Károly, † 1787-ben mint pesti kanonok. «Heraldicae regni Hungariae specimen». Úttörő mű.

Cornides Károly, † mint egyetemi tanár Pesten 1787-ben. Írt a magyarok régi hitéről, a «Névtelen jegyzőről», írt statisztikát is, stb.

Kercselich Adám Boldizsár (1715—1778) horvát kanonok, történetíró és Mária Terézia tanácsadója, utóbb bizalmas levelezője, majd püspöke haragjának áldozata, számos politikai és egyháztörténeti művel gazdagította a horvát és hazai irodalmat. Műveinek újabb kiadásáról (Zágrábi akadémia 1901—2) és életrajzáról l. *Margalits Ede* cikkét. (Századok 1907. 36. lap).

Szirmay Antal, 1747—1812. Zemplénmegyei főjegyző II. József alatt, később kir. tanácsos és táblai elnök. *Zemplén vmegye leírásának* keretében sok fontos adatot közölt Magyarország belső történetéhez 1764—1810-ig. Adomázó, pletykás tolmácsa a köznemesség hangulatának és az 1809. évi insurrekció főforrása. A «Descriptio»-t újabban (1895 s. k.) magy. fordították. (Adalékok Zemplén várm. történetéhez I—VI. köt.) — Másik művében: «*Jacobinorum Hungarorum Historia*» nagyon ellenséges indulattal írta meg a Martinovics-féle összeesküvést. Magy. fordításban l. a Hazánkban X—XI. köt. *Kazinczy Fer.*, jegyzeteivel. L. még *Abafi Lajos* cikkét, u. ott XI. köt. — Írt azonfelül II. József és II. Lipótról (magyar) röpiratokat és a Szirmay-nemzetségnek sok mesével felcifrázott történetét. Lásd *Komáromy András* értekez.: «A Szirmay-család» (Turul 1893). V. ö. *König Gy.*, *Szirmay A* (Budap. Szemle 312. szám. (Túlbecsüli fontosságát).

Wagner Károly, jezsuita és pesti egyetemi könyvtárnok, † 1790-ben. Főműve: «*Analecta Scepusii sacri et profani*», mely a Szepes vármegye történetére vonatkozó krónikák, naplók, oklevelek stb. valóságos tárháza.

Bod Péter, reform. székely család sarjadéka, tanár, utóbb magyarigeni pap. Az istenfélő, jószívű tudós Bethlen Kata grófnő neveltje, majd házi papja volt. † 1790-ben. E derék férfiú kitűnt az irodalomtörténet, a történelem és a hittudomány terén. Fáradhatlanul gyűjtött mindent, ami Erdély multjára vonatkozik. Megírta a magyar és erdélyi egyháztörténetet; leírta a Székelyföldet; ismertette a magyar bibliafordításokat és egybeállította a hazai nyomdászat történetére vonatkozó adatokat (utóbbi az «Erdélyi Phönix»-ben). Főműve azonban a «*Magyar Athénás*», melyben a magyar írókról és azok műveiről betűrendben értekezik; a magyar irodalomtörténet alapvető munkája. Kritikai alapon nyugvó «Magyar és Erdélyország Historiájá»-t latinul 3, magyarul 2 kötetben írta meg, de teljesen ki nem adhatta. Nagyszámú történeti monographiái nincsenek még kiadva. «Magyar egyháztörténeté»-t csak imént fedezték fel egy hollandi könyvtárban. Címe: *Historia Hungariae ecclesiastica*. Kiadták *Szalay, Rauwenhof* és *Prins* (Leiden, 3 köt.). V. ö. gróf *Mikó Imre*, *Benkó J. élete* (1887). *Sámuel Atad.*, *B. P. élete és művei* (Budapest, 1899). *Szádeczky Lajos*, *Bethlen K. grófnő élete 1700—59. Korrajz.* (Száz. 1895. és T. T. 1895). *Hallay*

Zolt., Bod P. lantinsága a *Hist. Hung. Eccles. I.* könyvében. (Rozsnói gimn. progr. 1898): *Kelemen L.* Bod P. levelei. (V. ö. Századok 1907. 467.).

Rettegi Mihály, Dobokamegye alispánja. † 1786-ban. Becses emlékiratokat hagyott hátra magyar nyelven (1718—1767), melyek Erdély kultur-történetére nézve elsőrendű forrás fontosságával bírnak. Emlékiratait kiadta *Torma Károly* a «Hazánk»-ban (1885. és 1886. évf.).

Gyulai Ferenc gróf emlékiratai 1712—1787. hasonlóan Erdély történetére vonatkoznak. Ezeket is kiadta *Torma K.* («Hazánk» 1886. és 1887.).

Ujjonnan napfényre került erdélyi forrás még *Halmágyi István naplói és feljegyzései*. Kiadta *Szádeczky L.* (Mon. Hung. Hist. Írók. 38. köt.). Kis nemes család sarja, a guberniumnál szolgált, majd titkár, utóljára Háromszék főispánja, megh. 1785. Sok jó hírt közöl a székely határőrvidék felállításáról, Buccow-ról, Hadikról, Brukenthalról és a Hóra-lázadásról. — A mádalfalvi vérfürdőről *b. Huszár* is hagyott ránk egykorú jelentést. Kiadta *Szádeczky L.* (Száz. 1889).

Benkő József, Erdély kritikai történetírásának megalapítója (1740—1814.); előbb lelkészkedett, később Székely-Udvarhelyt működött mint tanár. Főműve 30 évi szorgalmának gyümölcse, a «Transylvania principatus». Erdély physikai, nemzetiségi, vallási és történeti leírása a vezérek korától az ő koráig, 5 kötetben. Úttörő, a maga nemében mai napig utól nem ért munka. «Transylvania specialis» című művének (1780) egy részét *Koncz J.* fogja kiadni a Hunyadmegy. tört. társ. Évkönyvében (1902).

Erdős nemzeti érzés jellemzi *Barcsai Ábrahám* testőr leveleit *Radvánszky János* és gróf *Széchenyi Ferenchez* (1771—78., ill., 1783—92-ig). Kiadták *Berkeszi István* (Kisfaludi-Társaság XXI. évlapjai) és *Esztogár L.* (Történ. Tár. 1904).

Keresztesi József, református lelkész (szül. 1748), krónikájának (másképp naplójának) fontosabb részei az 1791/2. országgyűlésről szólnak és 1809-ig terjednek. Világlátott, elfogulatlan ember; II. József császár humanus reformjait helyesli. A napló megj. 1868.

Az erdélyi szászok, sőt egész Erdély történetére fontos, bár személyes jellegű *b. Brukenthal Samu* levelezése (1777—1803.) Kiadja *Herbert H.* (Archiv der Vereins für siebenbürg. Landeskunde. Új f. 31. köt.). II. József török hadjáratára is fontos.

Kazinczy Ferenc, «Pályám Emlekezete» és «Levelezése». Kiadta *Váczy J.* Kazinczyról mint politikusról már a szövegben volt szó (304., 312. l.). Összes műveiből eddig (1908-ig) 17 köt. jelent meg.

Schwandtner János, a bécsi császári könyvtár őre († 1791). Kiadta a «Scriptores rerum hungaricarum» c. lelkiismeretesen készült kútfő-gyűjteményt. (Bécs 1746. s k. 3 köt.)

Schwartner Márton, egyetemi tanár Pesten, a magyar diplomatikai irodalom úttörője és jeles statisztikus. «Introductio in artem diplomat. præcipue Hungaricam» és «Introd. in artem diplom. ævi intermediæ præc. Hungaricam.» V. ö. *Márki Hugó*, *Schwartner M.* és a statisztika állása a 18. és 19. század fordulóján. (Budap. 1905). V. ö. *Vass Bertalan*, Horvát István (280 s k. 1.).

Pray György (1724—1801), jezsuita, tanárkodott előbb Érsekújvárott, később Bécsben a Theresianumban; mint «udvari történész» a bécsi egyetemi könyvtár őre lett, megh. mint nagyváradi kanonok. Művei: «Annales veterum Hunnorum, Avarorum et Hungarorum». (Kr. u. 210—997). Ebben a műben a régi írókból a magyar őstörténelmre vonatkozó adatokat egyesíté. Ha a modern nyelvtudomány *Pray*-nak e népek rokonságáról felállított nézeteit részben meg is döntötte, mindazonáltal e művet illeti az érdem, hogy megvetette azt az alapot, melyen tovább lehetett építeni. — Főműve: «Annales regum Hungariæ», Szt. Istvántól I. Ferdinánd haláláig terjed. 5. köt. Ebben a mun-

kában a magyar történetnek számos, addig ismeretlen okirat felhasználása és a kútfők kritikai méltatása által új alakot adott. Élte alakján még egy rövid magyar történetet írt, mely 3 részben 1780-ig terjed és nagyobb Annalesei-t mintegy kiegészíti, mennyiben újabb kutatásainak eredményeit abba beleszötte. Levélgyűjteménye is igen fontos: *Epistolae Procerum Hungariae* (3 köt.) V. ö. *Thallóczy L.*, cikkét, Pray György és a magyar korona mellékartományai (Száz. 1888. 522. l.). *Zsák*, Egy ismeretlen munka Praytól (Irodalomtörténeti Közl. 12. évf.); *Németh Ambrus*, Pray levelei Novák pannonhalmi apáthoz 1776 s k. (Történ. Tár. 1902. 303.).

Katona István, jezsuita (1732—1811). Előbb nagyszombati egyetemi tanár (és így Pray rendtársa); később kalocsai kanonok volt. Hosszú élete, sok évi nyugalma, független helyzete és vasszorgalma mellett képes volt megoldani azt a feladatot, melyet maga elé tűzött. Ő írta meg a legnagyobb és legtartalmasabb művet a magyar történetről: «*Historia critica regni Hungariae*» címen, a legrégebb időktől 1810-ig, 42 kötetben. Az egész mű négy önálló szakaszra van osztva: a vezérek korára, az Árpád-házi királyok, a vegyes házakból való királyok és a Habsburg-házból született királyok korára. Művének becse a benne felhalmozott történelmi anyagban rejlik, a közlött oklevelekben, a régebb és újabb kútfőkben és azok kritikai megbeszélésében. Teremtő szellemmel azonban Katona nem bírt, a felhalmozott anyag-tömegben rejlő szellemi káposzt nem tudta feltüntetni és vallási dolgokban sem bírt bizonyos féltékenységtől szabadulni. Műve mindazonáltal megbecsülhetetlen tárháza marad a hazai történelemnek és kiinduló pontja minden ideszóló kutatásnak. A nagy munka előkészületeiről l. Katona levelét, melyet Novák apáthoz intézett. Közlé *Németh Ambrus*. (Történ. Tár. 1902. 303.).

Horányi Ferenc, kegyesrendi tanár († 1809). Számos művei közül kiemeljük a «*Memoria Hungarorum scriptis editis notorum*» és «*Nova Memoria*» című irodalomtörténeti műveit. Továbbá a «*De sacra corona Hungariae ac de regibus commentatio*» történ. értekezését. Kiadott végül több kútfőt, így Forgách Ferenc és Bethlen János munkáját. A Horányi által tervezett magy. tudós társaságról l. *Csaplár B.* cikkét: Irod. Közl. IX. köt.).

Schönwiesner István, jezsuita tanár († 1818), a régészet és érmészet terén szerzett érdemeket.

Id. Kovachich, Márton György 1744—1821), ernyedetlen buvár, 300 kötetet hagyott hátra kéziratban. Nyomatott művei között említenők: «*Vestigia Comitiorum apud Hungaros*» 1790. Supplementum, 3 köt. (1798). E mű a magyar és erdélyi országgyűlési emlékek első gyűjteménye, úttörő mű. Kiadott továbbá számos apróbb történeti kútfőt. Adatgyűjtő szenvedélye nem veszett kárba; megtermette gyümölcsseit kiváltképen *Hajnik Imre* jogtörténeti munkáiban.

Ij. Kovachich, József Miklós, atyjának buzgó munkatársa (1798—1878). Főművei: «*Monumenta veteris legislationis hungaricæ*» és «*Sylloge decretorum comitalium Hungariæ*» 2. köt. V. ö. *Wertheimer Ede* cikkét a «Századok»-ban. 1895. és *Wenzel G.* cikkét (Budapesti Szemle 1859. 227. l.).

Endlicher István, jeles fűvész és gyarló történész. Kiadta Szent István törvényeit és a Névtelen Jegyzőt. Főműve: «*Rerum Hungar. monumenta Arpadiana*». 1849. V. ö. *Mátyás Flórián*, M. akad. történ. értekez. XVII. köt. 8. sz. 4. l.: «A «*Mon. Arpadiana*» bitorolják E. nevét.»

Gévay Antal, a bécsi cs. levéltár őre, kiadta a Magyarország és a porta közötti béke-alkudozásokat és szerződéseket (a XVI. és XVII. századból). V. ö. *Rexa D.*, Gévay irod. működése (Irod. Közlem. 1901).

Fejér György, kanonok és egyetemi könyvtárőr (1766—1851). Főműve a nagy szorgalommal, de kevés kritikai gonddal összeállított *Codex Diplomaticus Hungariae*, mely okleveles gyűjtemény 1440-ig ér,

43 kötetben. Ehhez *Knauz Nándor* jó Évmutatót, *Czinár Mór* pedig Tárvmutatót készített. V. ö. Szilasy J., Fejér Gy. (1885).

A *Budai-tesztvérekről*, *Virág Benedek*, *Horváth Istvánról* és azok műveiről már a szövegben szóltunk. (312. l.).

Emlékiratok és Napló-irodalom. Az 1825—48. évekről nagyszámú *napló* és emlékirat áll rendelkezésünkre és egynehány bizonyára meglappang. A kiválóbbak: *Guzmics Izidor* (1825 és 1830 országgyűlés). *Orosz József* és *Bartha* (1830. országgyűlés); *Pulszky Ferenc* «Életem és korom» 2 köt., *Winkler*, Élményeim (1825—52.); *Metternich* herceg, *Memoiren* (8 köt.); b. *Fiáth*, Emlékirataim; Gróf Gyulai Lajos napló 1815—34.; *Kovách Laj.*, Emlékeim 1830—50.; b. *Vay Miklós* kancellár, Emléklapok. Legfontosabbak *Szögyény-Marich László* (a volt tavernikus és *Judex Curiae* «Emlékiratai». I. köt. 1836—48. Kiadta *Thallóczy Lajos* (1903). Konzervatív, az udvarhoz közel álló, szavahihető forrás.

Áttérve irodalmunknak újabb és kiválóbb képviselőire¹ ezeknek neveit és műveit, a még élő írók mellőzésével, időrendi sorrendben egymás mellé iktatjuk:

Fessler Ignác (1756—1839). *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen.* 10 köt. Új kiadás *Klein E.*-től 5 kötetben. V. ö. *Abafi L.*, *Fessler I.* élete (Századok 1878). *Fessler* hatása *Kisfaludi Károlyra*, *Viszota Gy.*-től (Irod. Közlem. 1900).

Engel Keresztély, *Gesch. d. ung. Reichs und seiner Nebenländer.* 4 köt. — *Gesch. d. ung. Reichs.* 5 köt. — *Monumenta Ungrica.*

Jászay Pál (1809—1852). A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Újabban bőbeszédű naplójegyzetei is megjelentek. (V. ö. *Toldi emlékbeszédjét.* Irod. Beszédek I.)

Teleki József gr. (1790—1855). A Hunyadiak kora. 5 köt. (tervben volt 9). Folytatására *Csánki Dezso* vállalkozott, ki eddig 3 kötetben tárgyalta Magyarország földrajzát a Hunyadiak korában (Akadémia). *Telekiről I. Toldi emlékbeszédét.* (Irod. Beszédek I.).

Szalay László (1813—1864). Jogász elmével írt munkái, melyeknek különösen közjogi fejtegetései érdemelnek figyelmet: Magyarország története (5 köt. 2. kiad.). Kiadta azonfelül *Verancsics* műveit és több más kútfőt («Magyar tört. Emlékek» 5. köt.); «Erdély és a Porta 1567—78.»; «Esterházy Miklós nádor» 3 köt.; «A tatárjárás Magyarországon»; «Fiume a magyar országgyűlésen» stb. Politikai működéséről l. a szöveget (325. s k. l.). V. ö. *Flegler Sánd.*, *Szalay L.* (Olcsó Könyvtár); *Eötvös József*, *Magy. írók és államférfiak.* 201 l.; *Csengeri Antal*, *Történ. tanulmányok és jellemrajzok* (II. köt.); *Ifj. Szinnyei József*, *Horváth M.* és *Szalay L.* művei (Magy. Helikon 1886); *Kemény b.*, *Szalay L.* művéről (Tanulmányok, II. köt.).

Horváth Mihály (1809—1878). «A magyarok története». Az új kiadásban 8 köt. — E mű folytatásaként 3 kötetben az 1823—1848. kort és további 3 kötetben a forradalmat tárgyalta. — «Kisebb történ. művei», 4 köt. «Magyar tört. okmánytár» 4 köt. «A kereszténység első századának története» 1 kötet. V. ö. *Salamon Fer.* és *Fraknoi Vil.* emlékbeszédeit. (Akad. Évkönyv. 1880. és Századok 1879).

II. *Törvények.* E korszakból valók: III. *Károlynak* 1708., 1712. és 1714., 1722/23. és 1728. évi törvénykönyvei. *Mária Terézia* idejéből az 1741., 1757. és 1764. évi országgyűlésen hozott törvények. II. *Lipót* idejéből az 1790/91. gyűlésen alkotott törvénykönyv. Mindezeket, nem-

¹ *Karácsonyi János* : Régiabb történetíróink a XVIII. században mind kormánypártiak és csak hungarus-ok, de nem magyarok; ellenben a XIX. századbeliek egészen talán 1880-ig mind ellenzékiek és nemzetiek, de mindnyájan (?) kritikátlanok. (Turul, 1904. 22. l.).

különben az I. Ferenc és V. Ferdinánd alatt hozott törvényeket már a szövegből ismerjük.

E korból való újabb törvény-kiadásaink: az 1742—51-iki, a Szegedy János által rendezett gyűjteményes kiadás (1771—1779); továbbá az 1822. és 1845/7-ben rendezett kiadások. — Corpus Juris. Új kiadás. (1902-ig) Márkus Dezső-től. 20 köt. Az I. Lipót óta alkotott törvényeket Tóth Lőrinc és Csiky Kálmán rendezték sajtó alá. V. ö. Márkus Dezső, Betűrendes tárgymutató a Corpus Juris új kiadásához. (1904).

Az 1868. év óta kelt törvényeket a hivatalos «Országos törvénytár»-ban teszik közsé; külön kiadásokban is megjelennek évről-évre.

III. *Levéltárak.* Két ok járul hozzá a magyar levéltárak ziláltságához és szétszóródásához. Először is magának a magyar történelemnek és a nemzeti intézményeknek jelleme, különösen a XVI. századtól a legújabb időig, mely jellem a lehető legnagyobb ellenmondásban áll a központosítással. Másodszor a lassú és titkos küzdelem a nemzet és az abszolút kormány között, melynek folyamában emez magához akarta ragadni a levéltárakban őrzött kincseket, miért is a nemesség azokat minél rejtettebb zúgban elrejtette. E féltékenység dacára mégis számos okirat a bécsi levéltárakba került és nevezetesen a cs. titkos levéltár fölötté gazdag magyar oklevelekben. A fővárosban van: az országos levéltár, mely magában foglalja az ország iratait (az országos törvények gyűjteményét, a sz. koronára vonatkozó iratokat, országgyűlési iratokat, kir. leiratokat, honosítási iratokat, stb.); felöleli tov. a volt kamarai levéltárt, a nádori és országbírói levéltárt, a m. kir. udv. kancelláriát (ebben vannak az úgyn. királyi könyvek (kiadták Petkó B. és Illésy I. 1895) és a volt erdélyi udvari kancellária levéltárát. (*Tagányi Kár.*, A régi országos levéltár. Száz. 1897. 688. l. és 1898. 42. s k. l.). — Mellette a magyar nemzeti múzeumi levéltár érdemel első sorban említést. Igen becsesek továbbá az esztergomi érsekprimás levéltára és a bencéseké Pannonhalmán. Ügyszólván nincs kolostor vagy káptalan, mely egy-két becses oklevéllel ne dicsekedne. Nem kevésbé fontosak a főnemesi kastélyokban őrzött családi levéltárak, melyek néhányáról már szóltunk (271. és 331. l.). További példaként említjük a Batthyányiak levéltárát Kőpecsényben, melyben az Illésházy és a Sárkány család levéltárát is őrzik. Újabbak a gr. Sztáray, Károlyi, Zichy, Teleki és több főnemes család nyomatta ki családi levéltáraik okleveleit. (L. egyébíránt az egyes szakaszok végén idézett oklevélgyűjteményeket).

Nem mellőzhetjük továbbá sem a megyei, sem a városi levéltárakat. Rimaszombatban péld. 1571 óta meg vannak a gömörmegyei jegyzőkönyvek. Rozsnyó és Körmöcbánya város levéltára igen gazdag a bányavárosok történetének körébe vágó oklevelekben. A hazai vallástörténet megírásában a pozsonyi levéltárak lesznek majd irányadók. Ugyanazokban ezrekre megy a pénz, vám s adó-ügy és a zsidók ügyével, valamint a céhek történetével foglalkozó oklevelek száma és hazánk híres fiainak, így Hunyadi Jánosnak eredeti leveleiben sincsen hiány. A nyilvános levéltárak közül még a szászok nagyszabasi és a horvátok zágrábi levéltára nevezendő. Mind a kettőről nagyszabású oklevélgyűjtemények jelentek meg.

A külföldi levéltárak közül a bécsiek említendőek első sorban, kül. a csász. udv. titkos levéltár; továbbá a brüsseli és londoni, főleg I. Ferdinánd és V. Károly korára; a párisi és londoni levéltár XIV. Lajos és a magyar felkelők viszonyaira fontos; a nápolyi, krakói és lengyeli az Anjouk és Zsigmond korára; több olaszországi, főleg a velencei és a ferrarai az Anjouk, I. Mátyás és a Jagellók korára, a velencei azonfelül a XVI.—XVII. századra nézve nélkülözhetetlen.

IV. *Hírlapok.* Az első hazai hírlap a kurucok által, Rákóczi Ferenc megbízásából kiadott «Mercurius Veridicus» című heti hírlap 1705-ben. 1780-ban január 1-én adta ki Ráth Mátyás Pozsonyban a «Magyar Hirmondó»-t, (mely lap 1787 óta Pesten jelent meg); ké-

sőbb a «Magyar Mercurius» lett belőle. 1721-ben indult meg *Bél*-nek «*Nova Posoniensis*» c. lapja és ugyanott jelent meg 1764 óta a ma is fenálló «*Pressburger Zeitung*» I. évfolyama. Követte ezt az 1788 óta Bécsben megjelenő «*Magyar Kurir*» és a Décsi Samu által szerkesztett «*Magyar Almanak*» (1794, illet. 1804 óta); továbbá a kolozsvári «*Magyar Hírvivő*» (1791) és a «*Hazai tudósítások*» (1806), melyeket később «*Nemzeti Ujság*»-nak neveztek. Az igazi első politikai ujság modern értelemben véve Kossuthnak *Pesti Hírlapja* volt. 1780-tól kezdve 1880-ig összesen 1461 hirlap és folyóirat jelent meg Magyarországon területén. — Jelenleg c. 1600 hirlap és folyóirat jelenik meg hazánkban s ezek közül több mint 1200 magyar. V. ö. id. Szinnyei József évi kimutatását (újabbban a M. Könyv-Szemlében).

Az 1848 előtti korból a következő tudományos folyóiratok említen-dők: az «*Erdélyi Múzeum*» (1814 óta); a Fejér György szerkesztette «*Tudományos gyűjtemény*» (1817); a «*Felső Magyarországi Minerva*» (1825); továbbá az «*Ungar. Magazin*» és «*Neues Ungar. Magazin*», szintúgy a «*Siebenbürgische Quartalschrift*» és «*Zeitschrift von und über Ungarn*» (*Schediustól*). Végül a magy. tud. akadémia *Értesítője* és (1840 óta) a *Budapesti Szemle*.

V. *Politikai iratok.* A Franciaországban támadt forradalmi szellem hazánkban is élénk visszhangot ébresztett. A gondolkodás és írás szabadsága, a testvériség, egyenlőség és szabadság nagy jelszavainak hatása alatt nálunk is keletkezett egy *felvilágosodási irodalom*, mely 300-nál több könyvből és röpiratból áll. Íróik részben túlzásokkal, részben azonban alapos készültséggel és nemes meggyőződéssel hirdetik a kiváltságok tarthatatlanságát. *Laczkovics János* («Az utazó ember») a keresztény vallás ellen tört. (Felelt neki *Szeicz Leó*, egri szervitabarát.) A társadalmi és állami élet terén *Batthyány Alajos* gróf és *Martinovics* apát és társai szerepeltek mint irodalmi vezérférfiak. Legmélyebb szellem volt köztük *Hajnóczy*. Ő volt az első hazai író, aki a rendi korlátok lerontását sürgette és az alkotmányos, képviselői királyság elméletét fejtegette. Ez az egész mozgalom a vérműzön végbe ment kivégzések után természetesen elnémult.

A 30-as évek küszöbén jelentkező reformkorszak a politikai irodalmon is lendített. Újabb politikai irodalmunk megteremtője *Széchenyi István*. Első műve, az 1830-ban megjelent «*Hitel*», korszakot alkotott közéletünkben. Magán viseli Széchenyi szellemének bélyegét: a gyakorlati iránynak a hazafiúi lelkesedéssel való kapcsolatát; feltünteteti Széchenyi célját: a magyar faj biztosítását és nemesebb kifejlesztését. Hadüzenet volt ez a régi világnak, melynek avult feudális intézményeiben, adóssági törvényeiben, hosszadalmas perrendjében, közlekedési viszonyainak elmaradottságában, meddő sérelmi politikájában és tétlen álmodozásban látja Széchenyi a nemzeti bajok forrását. Kifejti, hogy tevékenységre, munkakedvre, egyesülésre, hitelre, művelődésre, gazdagodásra van szükségünk, ha élni akarunk: a művelt Nyugatról, különösen Angliáról kell példát vennünk. Csak ez esetben gondolhatunk jobb jövőre, csak akkor fog majd érvényesülni a szózat: «Magyarország nem volt, hanem lesz».

Ezeket az eszméket, melyeknek cáfolására gr. *Desseffy József* vállalkozott (a «*Hitel taglalatja*»-ban), bővebben fejtegeté Széchenyi második munkájában, a «*Világ*»-ban (1831), míg a «*Stádium*» c. harmadik könyvében (1833) 12 pontba foglalva rendszeresen sorolta fel azokat a reformokat, melyek valósítását a következő országgyűlés feladatainak tartotta. A gazdasági és társadalmi reformokat e könyvében is előbbre tette a politikai reformoknak, még pedig az utilitarizmus szempontjából. Ilyenek: a váltójog behozatala, ősiség eltörlése, nem-nemesek birtokképesége, a köztelherviselés elve (némi megszorítással), a törvény előtti egyenlőség, a fő közlekedési vonalak kiépítése, a monopoljogok megszüntetése stb.

Nemsokára azonban hatalmas ellenfélre talált *Kossuth Lajos*ban, kinek forradalmra igazató célzatainak ellensúlyozására írta a «*Kelet Népe*»-t (1841) és a «*Politikai programm töredékek*» című munkákat, epés, keserű tollal. — Újabban a M. tud. akadémia, ill. Zichy Antal Széchenyinek «*Naplói*»-t adta ki; ezek bepillantani engednek a nagy hazafi kedélyébe, melyet felváltva majd a szebb jövőben való fatalistikus bizalom, majd a keserű csalódás és önkinzás vádjai dúltak és melyek elvégre is a döblingi tébolydában öngyilkosságra vitték (+ 1860. április 8.). 1887. jelentek meg *Széchenyi levelei* is, (kiadta Zichy Antal), melyeket három vonás jellemez: az erős meggyőződés hangja, keserű fájdalom elszigeteltsége fölött és prófétára emlékeztető, jóslatszerű mondasok a jövőről, mely Széchenyi szemében mindinkább sötétebb alakot öltött. *Széchenyi beszédeiből* mostanáig egy kötet jelent meg. Ezek, noha teljesen hiányzanak belőlük a frázisok és üres szólásmódok, mégis meghatják az olvasót.

Nemrég a Magy. Akadémia vállalkozott Széchenyinek 4 említett munkáinak — aránylag — jobb kiadására. Bevezették Gyulai P., Kautz Gy. és Viszota. V. ö. Friedreich Istv. Széchenyi munkái. Bpest 1904. Egy másik kiadás a «*Magyar Remekírók*» sorozatában jelent meg. (Franklin). Ez idő szerint még egyik sem teljes.

Széchenyi legrégebb barátja és társa, **b. Wesselényi Miklós**, a magyar ellenzéknek az 1830. és 1832-iki országgyűlésen ünnepelt vezére, több, tüzéll művet hagyott reánk: «*Balítéletek*» (1833). «*Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*» (1843). — Levelezése a kortörténet egyik legfontosabb forrása. Kiadta *Ferenczi Zolt.* (Történ. Tár. 1903 s. k.). V. ö. *Kardos Samu*, *B. Wessel. M. élete* és munkái 2. köt. 1905. de l. *Friedreich Istv.* bírálatát a Budapest. Sz.-ben 1905. 347. l.

A *centralistáknak* a «*Világ*» később pedig a Kossuthtól átvett «*Pesti Hírlap*» szolgált közegül. Vezérük, *Dessewffy Aurél*, a *Világ*-ban megjelent cikkeiben egyenlő hévvel küzdött Széchenyi és Kossuth ellen. *Dessewffy Aurél* «*Összes műveit*» kiadta *Ferenczi József*.

Az első, ki a politikai hírlapírást kiválóbb fontosságra emelte *Kossuth Lajos* volt (1802—1894), egyúttal az új Magyarországnak legnagyobb szónoka. Az 1832-iki gyűlés idején szerkesztett *Országgyűlési Tudósításai*-ról, valamint a *Pesti Hírlap*ban kifejtett működéséről már szoltunk. Pest vármegye gyűlésein nagy szónoki diadalokat aratott; 1847-ben követté választatván, az alsó táblán csakhamar az ellenzék vezérévé és az ország legnépszerűbb emberévé lett. Mint az első felelős miniszterium tagja, utóbb a honvédelmi bizottság elnöke és Magyarország kormányzója csodálatos és fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki. Említett művein és ragyogó hírlapi cikkein (egybegyűjtve 2 kötet 1905. kiadta Kossuth Fer.) kívül megjelent, elragadó tollal írt «*Iratai*» említendő (mostanig 12 köt.), melyekben az emigráció viselt dolgait és az ország francia és olasz segílyel való újólagos felkelésének tervét is tárgyalja.

Az erdélyi hírlapírók legjelesebke báró *Kemény Zsigmond* vala. («*Erdélyi Híradó*». «*Korteskedés és ellenszerei*». 1843—1844.)

Végül a «*haza bölcsé*»-t, *Deák Ferenc*-et (1803—1876) említjük. Kehidán született (Zala vm.), Nagy-Kanizsán végezte a gimnáziumot és mindig első eminens volt. A jogi pályára lépett és előbb a megyét szolgálta, majd mint követ az országot. 1833 tavasza óta (csékély megszakitással) az országgyűlésen az alsó táblai ellenzék tagja, majd vezére volt, hol tiszta jelleme, bámulandó jogismerete és erős logikája által országos tekintélyre emelkedett. 1841-ben részt vett a jeles «*büntető törvényjavaslat*» szerkesztésében, 1848-ban igazságügyminiszteré lett. Ez években tartott vármegyei, törvényszéki és országgyűlési *beszédei* szónoklatának komoly, meggyőző erejéről tanuskodnak. Miután 1854. végképen Pestre költözött, az abszolutizmus idején mérsékletre, de kitartásra intő szavai az egész nemzetben ébren tartották egy szebb

jövő virradásába vetett reményt. Mint a történelmi jog rendületlen híve, személyes hűségétől menten, vezére lett az 1861-iki országgyűlésnek, melynek mindkét remek feliratát ő szerkeszté. 1865-ben Lustkandl bécsi jogtanár ellen írta «*Adalék a magyar Közjoghoz*» című művét, melyben Magyarország alkotmányát és nevezetesen az 1848-iki törvények jogfolytonosságát és az országnak állami függetlenségét bámulandó egyszerű és világos előadásban bebizonyította. A Pesti Napló 1865. híres husvét-vasárnapi cikkében májusi programjában, szintúgy országgyűlési feliratában pedig útját egyengette a fejedelem és nemzet közötti kibékülésnek. A kiegyezés sikerülte után visszautasítván mindenemű kitüntetéset, mint a polgári erényeknek a király és királyné, a nemzet s a külföld által nagyra becsült mintaképe folytatta áldásos politikai működését, melynek csak 1876 január 28-án hosszas szenvedés után beállt elhunytá vetett véget. V. ö. *Kónyi Manó*, Deák Ferenc beszédei. II. kiad. 6. köt. 1903. (Nélkülözhetetlen forrás-munka). Leveleit még nem gyűjtötték egybe. Aránylag legjobb életrajzát *Ferenczy Zoltán* írta meg: Deák. (Budap. 3 köt. 1904.). *Ferenczy Deák* «Válogatott munkái» is kiadta (Budapest 1906).